

Biographie

DES

R. JEHUDA MOSCATO

Rabbiner in Mantua

mit besonderem Hinweis auf seine Bedeutung und seine Werke

von

ABE APFELBAUM

Leiter der hebr. Schule «Teudath Israel»

in Rzeszow.



Inhaltsangabe:

- I. Lebensbeschreibung.
- II. Bedeutung seiner veröffentlichten Werke.
- III. Übersicht über die damaligen Rabbiner in Italien.
- IV. Seine bis jetzt noch nicht herausgegebenen Gedichte über die Herzogin von Savoyen.



DROHOBYCZ.

DRUCK von A. H. ŽUPNIK in DROHOBYCZ

1900.

כפר תולדות

הג' ר' יהודה מוסקאטו ז"ל

(רב במנטובה לפני שלש מאות שנה)

כ ו ל ל :

- (א) קורות ימי חייו.
- (ב) שימת עין על ספריו „נפוצות יהודה“ וקול יהודה“.
- (ג) השקפה על חכמי זמנו שבאיטליא.
- (ד) שיריו הנקראים „שירי סאביו“ שהיו בכ"י עד כה.

מאת

אבא אפֿעלבוים

מנהל בית הספר העברי „תעורת ישראל“

ברישא.



דראָהאַביטש.

בדפוס א. ה. זופניק תר"ס.

מזכרת נצח

לנשמת החכם הגדול עמרת תפארת ישראל צנא מלא ספרי הרב מו"ה
שלמה זלמן היים האלבערשטאם
הנרע בשמי שוח"ה ז"ל שהלך לעולמו כ"ד לחדש אדר"ש דהאי שתא
לזכר עולם יהי צדיק.

מקטור מגש

מאת

ה מ ח ב ר .



מכתב החכם שזחה ז"ל.

ב"ה! ביעליטין, כ"ז אדר תר"ס.

לכבוד ידידי הרב החכם הנכבד וכו' מוהר"א אפּעלבוים נ"י.
קבלתי מכתביך וגם הגליונות מתולדות הר"י מוסקאטו ושמחתי
עליהם כי עשית מלאכתך בשקידה רבה ובהשכל ודעת.
לא היה להעיר רק מעט מועיר, וכאשר יהיו כל הגליונות בידי אשלח
לך א"ה את הערותי

והנני ידיך הדו"ש והמיקורך

ש. ז. ה. האלבערשטאם.

נפש זכה! לא זכיתי לפאר את ספרי כפרחי נועם מגדך, אבל
ננדה נא כל קהל הקוראי, הנני מודה לך, כי רק בסכתך הגעתי עד
כה ואת היא שהרחבתני לגשת אל המלאכה באמריך לי עם הספר מ"ד
שכט תרנ"ט: "שמחתי לשמוע כי בדעתך לכתוב תולדות הר"י מוסקאטו
אשר לא נכתבה עיר כהוגן כראוי וכנכון, ואם ימצא ספרי זה חן בעיני
הקורא או גם שמך יהי זכור לטוב.
ה מ ה ב ר.



פרק א.

בכית נגדה של התולדה הישראלית עוד רבה העווכה והחסרון, ואם כי הרבו מאד התיירים הגדולים יודעי העתים בישראל לעשות ולפעול במקצוע זה, הרבה הניחו עוד פנוי ורוק בקרבנו, ועלים גדולים ורחבים חלקים עוד הנם ועומדים צפופים לקראת כל קורא הדורות שיבא וימלאם באותיות היות לעשות העבודה תמה והמלאכה שלימה, ולכן כל המביא אבן ולבנה לשכלל את הבנין הזה, טובה גדולה הוא עושה את הספרות! מנקודת ההשקפה הזו מהויק אנכי למועיל, לתת לפני הקוראים ציור נאמן מאת הכס אחד החי לפני שלש מאות שנה באיטליא, אשר למרות גדלו בתורה ובכל דבר חכמה לא יצאו בו „כותבי תולדתנו“ ידי חובתם, והוא הגאון הררשן ופיטן הנפלא מ' יהודא מוסקמו ז"ל. ואם כי כמה מהסופרים כבר זכרנוהו אבל כאמור „לירי הובה“ לא באו! מפני כי לדעתו אין פטי חייו ומאורעותיו של אדם מצויין החיובים מצד עצמם לעשות מהם העיקר כמו לצמצם בדיוק שנת או שעת מולדתו וכדומה דברים צדדים וטפיליים; רק העיקר* לדעת התפתחות נפשותיו ועצמותו וההתעמקות במפעליו הרחניים כי רק מהם תצא לנו תורה להכיר תכונת איש העצמי ולעמוד על אופיו האמתי כפי תכלית המבוקש ושלימות הענין — אולם בטרם אנכנס לפניו אחשוב לנכון לתת תמונה כללית ומגבלת מהכמי איטליא של כמה דורות הקודמים מהעת שידובר ביה, למען נכיר כמה מההשפעה שהשפיעו גם המה עלי נושא מאמרנו ובמה כחו גדול מהם. — כאשר נביט בסדר דורותינו או נוכח, כי בארבעה אלה הלמודים: הלכה ואנדרה, הקורה ושיר, התהרו הכמי ישראל שבכל דור ודור, ואם כי הרבה מהם וגם בארצות שונות ספנו את כלם וכללום יחד; וכאשר האבן עזרא בספרד כן גם הרשב"ם בצרפת רכשו להם שם גדול בכל ענפי הידיעות האלה, עיני נחשבים המה כיוצאים מן הכלל, כי בדרך כלל נראה תמיד יתרון ארץ אחת על זולתה, ועל הנקלה נכיר הוהם משבעתה עלי בניה חכמיה אשר מקרבה הם יוצאים. ההחלטה הזו מאוממת היא שדי לנו רק במופתים והקשים מועטים להוכיח את בירורה, עוד בימי פרוחת התלמוד נתבונן הברל עצום בין חכמי כבל לחכמי אי; בעוד שהראשונים הנבניהו עיף בחקרי ההלכה והחדוד, האחרונים התנשאו לעמתם בדרישת האנדה והפיוט, וזהו מפאת תכונת הארץ החצונית, יפי נפיה, מרום הריה, וכל מראותיה הטבעיים אשר בכל פנותיה ובאותיה, נאותה להעיר ולעורר הרגש הפיוטי בקרב בניה ולהטות רוחם אל האנדה שהיא כלה פיוטית (א), וכן נראה גם הלאה (ב). אין לך זמן

(* כמוש"כ הנפוצות יהודה בדרוש חמישי שדרך כותבי הדורות כשיודכן להזכיר שמות שרים ונכבדים יזכירו גם שבעם ותכונתם וכו'.

(א) דורוד ח"ג פ"ד.

(ב) ר' שרירא גאון אמו בזמנו: „אין סוף ותכלה אגדות“ בס"ר „דאטכול“ ה"ב

שיהיה עשיר בספרים מעניני אנדה כבודות הגאונים, ומעולם לא שרר רוה כהה ונמוכה על האנדה G כבומן הזה! במשך זמן הארוך הזה, ימי תקופת הגאונים, מבצבץ ועולה רק דרך אנדה הבבלים הקדמונים וכברק השמש מבין מפלשי עב יתראה לנו בהדרו הגאון בסוריא רבינו סעדיה הפיתומי וההולך בעקבותיו מר רב שמואל בן הפני, וזה ג"כ מפאת ארץ מולדתו של הגאון רבינו סעדיה, היא ארץ מצרים, המקשטת בכל הדרת הטבע שהשפיעה עליו במהותיה הנשנכות לשאוף רוה צה, רוה חדש בהאנדה, שלא הרגישו לו הגאונים זולתו ילידי בכל החשכה, ואם כי בחכמת התלמוד נבהו מכל בני דורם אז, כאשר גם מצינו עוד בימי ר' שרירא גאון, כאשר באו עפ"י סבה ר' משה ור' הנוך לקורטבה אשר בספרד מצאו כי לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו בעלי התלמוד ואירע כי ר' משה בקר את ביהמ"ד ושמע כי ר' נתן הדיין הורה שם תורה לתלמידיו ולא ידע לפרש דבר בנימ עד שהוא הורה ד; אעפ"כ ארץ מולדתם נרמה להם לישן הרגשותיהם בחלק האנדה התלוי בעקרו רק בחקי החן והיופ! המחה הנפלאה הזו תתראה לנו ביתר שאת בימי חכמי ספרד וצדפת! אין קץ ושיעור להתודות שהייבים אָנו לבעלי התוספות חכמי צדפת ולותר שהיו הראשנים אשר בראו לנו נתיב חדש בים התלמוד והיא "בקרת התלמוד", כאשר גם יעיר בצדק הרב ראה"ו בספרו ה) "תולדות ר"ת" כי הוראת מלת "תוספות" היא דברים שהוסיפו על התלמוד, להוציא מלב החושבים כי נקרא לבעבור זה "תוספות" על היותן נוספות על פי רש"י, אבל איך יקטן מעלתם מאד בחלק האנדה לעמת חכמי זמנם שבספרד, ארץ החיוון והטבע. — ומעתה אחרי ההצעה הזו תפתר לנו ההידה מדוע נצהה מדת האנדה והפיוט אצל חכמי איטליא, רב יתר מבשאר חכמי הארצות; כאשר סגלת הארץ המבורכת הזאת, ויפי נועם מראה הרחיבו לב יושביה ופתחו את רוהם לכל נשגב ויופי, שהם מוסדות האנדה ואבני פנותיה! כי אמנם כשנתכונן לשלשלת התורה שבחכמי איטליא נמצא עפ"י רוב אשר הגדולים שבהם מלבד חכמתם הרבה בכל מקצועות התורה שבע"פ, הקנו להם ג"כ ידעות החכמה הכללית ורוה השיר והפיוט נחה עליהם, עד כי נוכל להעמידם בשורה אחת של חכמי ספרד הגדולים, עוד ו) מימי הגאונים יספר לנו, אשר הקיסר קארלוס הגדול בחצי הראשן של מאה השלשית לאלף החמישי בהיותו באיטליא להתודע מהכמת ותורת היהודים שמה, קרא לאחד מחכמיה הגדולים והוא הרב ר' משה מלוקא אשר במדינת לאמבארדיא, להרבות תורה וחכמה ביהודי ארץ ממשלתו היא אשכנז, ודבר ברור הוא, כי לא רק הוראת הדין של איסור והיתר וכדומה לקחה את לבו לשתלה בארצו רק גם — ואולי דוקא — ידיעותיהם השונות ונמוסיהם הפיץ לטעת בין חוסי ממשלתו לעשותם לאורחים הגונים, כדרך כל גבור נעדין כובש ארצות כמוהו. — כן נמצא עוד את ספר "העידן" מרבינו נתן בר' יחיאל מרומא

ג) המתכונן בעין בוחנת בתוך האגדות אשר בהלכות גדולות ובשאלות של ר"א משיבא יתן צדק למשפטנו.

ד) ספר הקבלה להראב"ד.

ה) עיין שם פ"א צד 2 ובהערה 2.

ו) שו"ת מהרש"ל ס' כ"ט ותולדות הקליר של רפ"פ הערה י"ט וראוי להעיר, כי לדעת נרשטיץ ח"ה צד 218 המאורע הזה יוקדם עוד כמאה שנים והוא שנת 787 למה"ג.

המראה לנו נטיות ושאיפות חכמי ארצנו בדורות הקדמונים ללמודי חכמות ולשונות ולהבנת הלך האגדה שבתורה ע"צ הנאות והנועם, וכמעט לא נחשוב לנומא להחליט, אשר הספר הזה היה המפתח הראשון לכל חכמי אנדתא שנולדו אחריו בכל הארצות השונות; ובזמן קדום ה עוד נראה באיטליא ספר חובר מאיש אחד שמו שבתי דולונו והיא "ספר חכמוני" אשר מלבד טהרת לשונו ומליצתו מלא הוא בחקירות פיליסיפיות וחכמיות לבאר הפסוק "נעשה אדם בצלמנו" שבתורה להרחקת הנשמיות, דבר שנשפלו אליו חכמי הרבה דורות שלאחריו — וכן יש בידנו להביא עוד דוגמאות רבות לזה לולא הישבנו כבר לדי גם ממה שהבאנו לחווק דעתנו כי חכמי איטליא הקדמונים הגדילו ג"כ בפנת האגדה לרגל השפעת ארצם הכרוכה והמסגלת, ועוד זאת, כי לדעת החכם הגדול צונץ (ה) השפעת התורה לאיטליא באה ע"י צנורות דרך א"י, ארץ האגדה מאז, ובכן ירושה היתה להם מארץ מולדת אבותיהם כאמיר, כן סובב הולך הרוח הזה בין חכמי איטליא שבכל הזמנים, ואם כי בימי הבינים נראה מעט אותות קפאון במעלות רוחם כאשר (ט) יסופר לנו גם מהראב"ע כי בעת היותו באיטליא הקפיד על התרשלותם בחכמת להזיק שהיא המעלה הראשונה להלך האגדה והפיוט, ואם כי עוד בדורו קרא הר"ת את הקריאה: "כי מבארי תצא תורה ודבר ד' מאוטרנטו", אבל בחכמות וידועות כלליות ירדו כנראה איזה מעלות אחרונות; אולם לא איכו הימים ההם ותיכף במאה הראשונה לאלף השישי נמצא שם חכמים גדולים בחכמות וחוקרים בחקירות אלהיות כמו החכם ר' הלל ב"ר שמואל מוירונא בעל המחבר ספר "תנמולי הנפש", המלא על כל גדותיו במחקרים פלוסופים ובדרושי אגדה ע"צ הנאות והנועם, וכטה לא היה הוא בודד במיעדו ויחיד בדבר זה, כאשר ראינוהו מכיח חכמים שונים שחיו בזמנו והיו תמימי דעות אתו, לנישא ולפאר את דרך החקירה של הרמב"ם ודעותיו לאין קץ, ויהי בשנת מאה השיניה אחרי הטבה הגדול בשנת קנ"א בספרד ואחרי הרדיפות והמצוקות שסבלו אז בני ישראל בכל ארצות מושבותיהם, ורבים מהנדהים מצאו מקום מפלט ומושב בארץ איטליא ה הנודעת בחסדה וצדקתה נגד היהודים; אז נבלט ונכר ביתר שאת שמכתחלה הרושם שבין החכמים יא שנולדו ונתכנו שמה, להכמים אחרים שהתלקטו שמה מארצות שונות ובפרט מאשכנז וצרפת, חכמי הארץ היו מבלעדי תורתם גם חכמים כוללים בכל מיני מדע, שיר והפיוט, והרבנים הגרים שנתישבו שמה, רובם נשארו על תבונת ארצם שהנלו ממנו והיו עוינים או — אינם חושבים לכלום — את החקירה וכל סעיפי הלמוד אשר לא מההלכה והפלפול מוצאו, לאמת כל זאת ישפיק לנו רק להראות על שני רבנים מפרסמים שחיו בזמן אחד ובעיר אחת והם הרב ר' יהודה מסיר ליאן בן הארץ ומתנגדו ממגורשי צרפת הרב ר' יוסף במוה"ר שלמה קולץ הנודע בשמו מהר"ק, שניהם היו רבנים בעונה אחת סביב לתחלת המאה השלישית בעיר מנטובה, ואיך רב המרחק בינותם, אם

(ז) על כל אלה עיין בספר דוד"ד ח"ד צד 228.

(ח) על הדרשות הוצאה שניה צד 361.

(ט) גראָטץ בתו"י ח"ו ודוד"ד ח"ד צד 308.

(י) חנוך היהודים והשכלתם באיטליא מאת ר"מ נירדעמאָן.

(יא) עיין על כל אלה מאמרי "ה עזריה פיגווספריו" בהמניד שנה שניה גליון כ"ו.

כי בלי ספק כמהר"ק כן הרב מסיר ליאן היה גדול בתורה, כאשר יוצא מהתחרותו בהלכה את התלמודי הגדול המהר"ק (ב) ומהסכתו על ספר התלכה האגור (ג) מהר"ב לנדאוי, אבל מלבד גדלו בתורה היה בקי בכל ההכמות וכתב ספרו "נופת צופים" (ד) על הכמת הדבור וההלצה, מלא דקדוק והנינון, ופירושו על משלי טו. ובעוד אשר המהר"ק לא טעם טעם הקירה מעורו, וגם בדברי אגדה דרש רק בפלפול טו. מצאנו את הרב מסיר ליאן אומר (ז): "ומה התבאר השעות של קצת חכמינו עתה האומרים מה לנו להכמת העמים, והם הושבים לרומס התורה והם משפילים אותה!" ואולי צדקו דברי כותבי תולדתנו באמרם, כי פרוד דעות הוזה היה בנוק השלום של שני הרבנים האלה ובסבת אי-סכלנות הדעות נפרצה המחלוקת הגדולה ביניהם, עד שננרשו שניהם (ח) מהממשלה, כאשר גם נתנלע אז הריב בין שני רבנים אחרים נודעים בשם, הלא המה הרב ר' אליהו ב"ר אבא דילמידנא יליד קנדיא ותושב פאדווא והרב ר"י מיניץ בן הר"א הלוי ממגנצא שהיה לפניו רב באשכנז וכאשר בא לאיטליא נתקבל לאב"ד בפאדווא. ואם כי לא הוברר לנו סבת המריבה הגדולה, ידים מוכיחות יש, כי רק דעותיו התוריות וידיעותיו הכלליות לא ישרו בעיני הרב מיניץ האשכנזי מלידה ומכסף, כאשר נשמע אותו מדבר תוך ספרו (ט) בדבר האגדות שבתלמוד וז"ל: "לפעמים לא נסכים בה ולא יקרה בזה חטא, שלא הייבנו לשמוע להם רק בעניני דינים מקצתן כפשוטן וקצתן מקבלות ביאור, עם האנשים בשתוף אשר יאמינו כל דבריהם כפי פשוטם אין ראוי לדבר ולא לחלק, כי אחרי היותם בתכלית הסכלות ופתי יאמין לכל דבר לא יקבלו שום סברה, ואין פלא, כי בעבור דברים כאלה שטמו ורבו אותו רבנים מעין הרב ר"י מיניץ (כ) אשר לא הגיע לנו ממנו רק ספר תשובות אחרות המלאות פלפול והלכה ותו לא, מכל הדברים האלה תצא לנו ההוכחה הברורה, כי בהכמי איטליא היו התורה והחכמה קשורות אישה אל אהותה, ונוכל לשפוט בצדק, כי אף גם החכמים אשר לא הגיע אלינו שום חבור מהם בפלפול והלכה, זולתי בחכמת המחקר והאגדה, בכל זאת גדולים היו גם בתורה שבע"פ ככל הרבנים מכני דורם, אלא שכברו לכתוב פרי עשתנותיהם באגדה המושכת לב הישומע, להראות זיו תורתנו הקדושה, להשכיך יפיפותו של יפת באהלי של

(ב) תשובות מהר"ק ספ"ח.

(ג) תולדות גדולי ישראל גירונדו צד 200.

(ד) הספר הזה נדפס מהדש ע"י הח' מה"ר יעליניק בשנת תרכ"ד בוויען.

(ט) תוני ה"ל.

(ז) תשובותיו הנ"ל סל"ג.

(ח) נופת צופים ספ"ג.

(יח) תוני ה"כ שם.

(יט) בחינת הדת צד 58—60.

(כ) מה שיספר הרב נידעמאן בס' הנ"ל כי הר"י מיניץ דרש באוניווערזיטאטען פקפק בו כבר הר' ווייס כאשר לא נמצא שום נקוד לדבריו, ואם אמת היא בדבריו וכאשר גם גירונדו בס' תוני מביא כי בעצמו ראה בדאוניווערזיטאט תמונתו וכי היה דורש שם בפומבי, מוכרחין אנו לומר, כי סבת המחלוקת היה כשעם אחר בדבר המעשה של חבית יין שמובא בשו"ת הרא"מ סנ"ו כאשר יבאר הח' שטרשון בהספודתו לס' קריה נאמנה ע"ן.

שם ולהרגיל את לב העם במדות ונמוס, באשר זה כל האדם עלי הארץ. זאת היתה מנמת רוב גדולי איטליא הנזכרים, וזהו גם הדרך שבחר לו הרב מוסקאטו ז"ל, אשר תולדותיו ופעלותיו נספר בזה לפני הקוראים.

פרק ב.

בעיר (Osimo) שבאיטליא הסמוכה לאנקונה (Ancona) העיר הקדמונה הוושבת על מבוואות ים אדריאה ואשר האפיפיור קלומנס השביעי כבש אותה ויפחה בשנת 1532 אל מדינת ממשלתו. בעיר ההוא נולד בסוף המאה השלישית הרב ר' יהודה ב"ר יוסף מוסקאטו ז"ל בעל המחבר ספר "נפוצות יהודא" ופירושו "קול יהודה" על הכוזרי. שנת הולדתו בדיוק לא נוכל לצמצם, כי יחסרו לנו המקורים הנאמנים לזה. הן אמנם יעיד לנו החכם כרמולי (א) אשר מצא בכ"ו בפאריז כי מת בן חמישים וחמשה שנה ביום כ"י אלול שנת 1590 היא שנת שי"ן לבי"ע, אבל עדותו נאמנת לנו מצד אחד והישודה מצד אחר, רצוני לזמן מיתתו מצאתי לו סמוכים שלא יפול רק בין שנת שמ"ט לשנת שנ"ד, כאשר ראינו כי בהדפסת פירושו קול יהודה שהיתה בשנת שנ"ד כבר מזכירים אותו בוצוק'ול, וספרו נפוצות יהודה אשר נדפס פעם ראשונה בוויניציאה בשנת שמ"ט נדפס בחייו, כאשר עיני הרואה תהוינה שם מישרים, ויוכל היות לפי"ז כי היתה מיתתו (') בשנת שי"ן ובפרט כי מצאנו נ"כ בספר "שנים ב) עשר דרשות למורי" מינין, והוא הרב ר"ש יהודה קאצניעלנבורגען בהספדו שעשה עליו יאמר בזה"ל: "אשר ע"כ ראוי לנו להתחמם מאד בהספדו ולהוריד עליו דמעות וכו', ו ה י מ י ס ה א ל ה מ י ו ה ד י מ ל ת ש ו ב ה כ מ ו ש ד ר ש ו ה ו י ל ע ל ד ר ש ו ד' בהמצאו אלו י' ימים שבין ר"ה ור"כ" ע"כ, וזה מותאם עם ימי אלול שיצ"ן הח' כרמולי, ולא יתכן לומר כי עבר זמן רב מיום המיתת להספד, כאשר יאמר שם הלאה: "ומה גם עתה כי נפקד ממנו איש קדוש שר וגדול בישראל מוסקאטו ז"ל, אולם בזמן הלידה שעוכה לפי דעת החכם הנ"ל בשנת רצ"ה, לבי מהסס בו מפאת יחוסו של המוסקאטו להחכם ר' עזריה מהאדומים, כי זה האחרון שגולד לפ"ד החכם צונין ג) בשנת רע"ג או כפ"ד החכם ר"ד קאסיל ד) בשנת רע"א, והדין נותן בן מפני כי מצינו אותו בעצמו מעיד עליו בחלק אמרי בינה שכתבו בשנת שלא"ה (ה) שהיה בן ששים ו) שנה בעת ההיא ולפי"ז היה זקן מהרב מוסקאטו המש ועשרים שנה שהוא היה בן חמש ושלשים, וזה לא יתכן בעיני

(א) איוראעלישישע אַנאַלען שנת 1839 צד 101.

(* אס כי גם על השנה בדיוק יש עוד לחשוב כי כפי שראיתי בהספר קול יהודה הנדפס בראשונה בשנת שנ"ד יסיים שם את פירושו בקול תודה לד' וירמו במליצתו כדרכו בהפסוק כי אייש היגתי לשפעי ויילד לחברתי, הא' מתכת איש והוא"ו מן וילד כתובות באותיות גדולות והמותר באותיות קטנות והציון עליהן הבורין לדעתי על מספר שנת הנמר מלאכתו ועולה לשנת שנ"ד, ויוכל היות כי באותה שנה גם מת — והתימה על הח' נאָלדמאַנן בהדפיסו את הקול יהודה לא הרגיש זאת והדפיס המליצה כלה באותיות שוות.

ב) דרש ג/, והספר הזה נדפס בראשונה וויניציא שנ"ד.

ג) תולדות האדומי כ"ח ח"ה ו"ו.

ד) בהקדמתו לס' מאור עינים ווילנא.

ה) ימי עולם פ"ס.

ו) אמרי בינה סוף פ"א.

מפני יראת הרוממות שנתן הרב ר' עזריה הוקן להרב מוסקאטו הצעיר בכל מקום אשר יזכרנו כי בכל ז' השלישה מקומות שזכיר שם את שמו ישמש בסגנון הכנעה והשפלה אשר לא יאות להכם כמוהו לפני בן גילו הקטן ממנו בשנים רבות כמוהו ואם אהיה משכמו ולמעלה נבזה ממנו כמו דבריו למשל: "הסביר לי גברא רבה הנה כי כן תרי גברא רברבא נפקי להכי ויאמרו יישר או אשר הורהו לי הרר" מוסקטו" דברים שלא יתכנו היותם יוצאים מפי זקן בן שישים לעמת חכם צעיר ממנו כמעט בהצי שנותיו לולי נהשכם מדול בצבועות וחנופה שהן מדות מגונות מאד ואסור לנו לתלותן באדם גדול כר' עזריה הלוחם בעד האמת ואשר יאמר ח) "כל התמים בלבו ודרכיו אשר עם התקבל אצלו התשובות שכתבנו וכו' יבחר להשליך במצולות ים כל דברי הרבנים והסופרים הנזכרים בלי צבועות והונף" יאמר אין לנו לשמוע וכו'! וכפיט נגיזש זאת גם מדבריו הרב קאצניעללענבווען שם אשר נתחמם בהכפדו ולא זכר מאומה מהמאורע הזה כי מת בלא עתה ענין הנותן חומר רב להדרשנים והספרנים בכל העתים והזמנים — אשר על כן נאמר על עדות הח' ברמולי בדבר זה "פלנין דיבוריה" על זמן מתתו נאמין לו אבל זמן לידתו נחשוב להקדימו באישר גם רושמי דבריו יסכימו על זה כאישר יאמר: ט) "ומצוה זו שגורמנה לידתו לסעי' לעניי עמנו האומללים המטולטלים והמגורשים לא נהמצננה" או י) "הלא היא פדיון השבויים אשר על הודעתי שלחתי הנה" דברים המורים בעליל על ימי מהצית השניה של המאה השלישית אשר לקחו חלק בראש בהטלטולים והגירושין פי שנים מהברותיהן האחרות וכן יספר לנו גם סופר דברי הימים ר' יוסף הכהן הרופא יא) כי בשנת רצ"ה כאשר נרששו היהודים מטונים ע"י הקיס' קרלוס וגמכרו לעבדים ולישפחות בארבע נפשות הארץ פדו קהלות איטליא רבים בעת ההיא עיי"ש ואולי על פדיון שבויים הזה דרש ר' יהודה דרשתו הנ"ל: — אולם גם אנהנו אין אנו קובעים מסמרות לדעתנו כאשר כבר אמרנו בראשונה שאין כונתנו לטפל בדקדוקים כאלה שלא מעלין ולא מורדין להכליתו של דבר בעצמו רק נגענו בו משום "מראית עין" שלא יראו אותנו המומחים לאותו דבר כמקטני מלאכתם יתר מן המדה ויבזונו בלבם — וההתנצלות הזו תעמוד לנו גם בדבר החקירה על השם "מוסקאטו" אשר נדמה לדבר בו דברים אחרים:

החקירה ביושם "לוי" של איש מסוים היא כבר חקירה נוישנת מאד עוד בימי התנאים והאמוראים העמיקן לחקור ולתת טעם בהשמות שנתוספו לפעמים על שם העצם כמו מאמרם ז"ל יב) לא ר"מ שמו רק נהוראי שמו ולמה נקרא שמו מאיר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה ולגירסת ר"ה שם היתה לא ר' מאיר רק ר' מיאישא שמו וכן אמרו שם הלאה עד התנא נהוראי לא נהוראי שמו רק ר"א בן ערך שמו ולמה נקרא שמו נהוראי שמהור עיני חכמים בהלכה יותר עוד מצינו כי פנו לפעמים איש נכבד בשם מורה על מאורעותיו או מעשיו החצונים שאין להם עסק כלל בפעולותיו הרוחנית כמו למשל ז' שם "בקלוי" על ר' עינגון דבבולוי יג) ישסדר דברכות לפני רצ'

ז) שם פ"ד ימי עולם פניא וניז.

ח) ימי עולם פמ"ב בסופו.

ט) נפוצות יהודה דרוש רביעי.

י) שם כ"ג

יא) בספרו עמק הבכא הוצאת לעטערים צד 118.

יב) עירובין דע"ג ושבת קמ"ג.

יג) ברכות דכ"ח ע"ב בסופו.

הזקן אשר לדעת רש"י והערך היה מפני כי מוכר פיקולי צמר נפן או פשתן נקי היה או כפ"ד הוחר המוכר בסדר הדורות בערכו נקרא פקולי מלשון פקן פלילה והוציאו אביו מדינא של ניהנם. וכן הפ"ן הודיע ר' אליעזר הקריר נתכנה בשם זה לדעת הקדמונים יד) מפני כי אבל עונה שהיה כתב בה קמיעא ונתפקח ויש מקום שקורין לעונה קליר טז). כן תספר לנו גם המסורה טז) מן ארבע המשפחות שהגלה טישום לרומי אשר כלן נתכנו בשם "כנוי" כמו האדומים (de Rosi) התפוחים (de Pomis) הנערים או הוקנים יז). ועפ"י רוב נראה כי נקראו החכמים המסוימים בשם עיר או מקום מולדתם. כמו שמעון התימני שמואל ירחנאי סעדיה הפיתומי ר' משה בן נהמן גירונדי ע"ש "גירוני" אשר בארץ ספרד וכמוהם רבים, ויפלא בעינינו איפה למצוא פתרון נכון מה טיבו של השם "מוסקאטו" אשר יכנה בו הרב? ושמעתי אומרים כי תואר הוא אל הגנה * ונובע מהמלה (ובוב = Musca) וכאשר מצאנוהו גם בעצמו מרמו ע"ז בעת שכתהוהו חכמי הועד שבעירו לראש הישיבה באמרו יח): "ומדוג א"כ לא היתה אחרת זו נכה פניהם לבלתי יחצאו להבא"ש ולהביע שמן רוקה זה על ידי בחירת הזכ"ב הלז". ויכול להיות נ"כ כי נקרא בשם זה מפני התעסקן בהכנת המוזיקא. כנראה מדרשתו "הניזן בכנור". המלאה כלה מהכמה זו, וכאשר גם יעיד עליו אחד מחכמי דורו הוא הרב ר' מנחם הכהן פורטו וז"ל יט): "ר' יודה מוסקאטו היה אחד מן הגדולים בדורנו בהכמת המוזיקא". כן נוכל לומר נ"כ שהוראתו (moschata) (ביזאס בל"א). גם שם עין ופ"יו הרוחנים (מוסקאטענבוים) כאשר מצינו משפחה גדולה "מן השקרים". אבל בכל האופנים השם הזה הוא איטליני גמור. ונקראו בו גם חכמי איטליא שאינם בני ברית כמו השר כ) הרופא וחכם המדינה (Graf Pietro Moscato) ממנטובה שהיה שר ההשכלה וההנרך בימי נפ"יון הראשון — והנה לא ארכו לו ימי שבתו שם בעיר מולדתו כי הרדיפית והמצוקות כא) שעברו על העיר אנקונה וסביבותיה בשנות ש"ד—ש"ה מחמת האפיפיור המבוהל פולוס הרביעי האיטאליאני הכריהוהו לתור לו מקום מנוחה ומפלט בעיר אחרת. כאשר אמנם הפש ומצא בבית הוריו השניים ממשפחת מינצו כיריטארו אשר במנטובה כאשר יספר בעצמו וז"ל כב): "שמע ניסי ואעידה לך עדות נאמנה. כי אהבתי את אדוני אהבת עולם ואזכור את ברית ראשונים המפוארים הורי נב"ת. אשר בעבותות האהבה משכונני מהפכת ארצי ומולדתי ויבואוני להסתופף בצל קורתם". בעיר ההוא הנודעת מאז למקום חכמים וסופרים השתלם ר' יהודה והתפתח בכל כחותיו הרוחניים. ובמדה מרובה

יד) ערוך ערך קליר.

טו) ובמוסף הערוך שם מכיאי כי גם בלשון יוני פי' קליר עונה.

טז) מאור עינים פ"פ בספרו וכ"ח ח"ה וזו.

יז) איוראעליט. אַנאַלען צד 221 שנה 1839.

יח) נפוצות יהודה דט"ז.

יט) מנחה בלולה צד ק"פ.

כ) נולד במנטובה בשנת 1739 ומת שנת 1829 במייקאנד. קאָנווערואַציאָנס-

לעקסיקאָן בראַקקוויז.

* ממשפחת העונים (Dei mansi) ויחסו עצמם גם משפחת בעל שבלי לקט למשפחה זו כמו אחיו ר' בנימין הרופא ובנו ר' יהודה רבו של בעל שה"ל (כנסת ישראל פ"ז).

כא) ע"ד מעשי פוילוס הנזכר באנקונה עיין בס' עמק הבכא לר"כ 117 ומאסף לכל המחנות הח' שפר בספרו מוצאי גולה צד 373 ולהלן.
כב) הקדמתו אל הספר נפוצות יהודה.

סיעת אבות אשתו עמדה לו לעלות במעלות התורה והחכמה כאשר שמענוהו מעיד עליהם במכתבו הנ"ל וז"ל: "שם נתנו את דודים לי וערכו לפני של הן להתעסק במשכלות" וביחד את גיסו הנ"ל "נשא ונתן במילי דשמיא" יישגשג ויהי לנפן אדרת. שם מצא גם את שאהבה נפשו, הכל רבנים נאונים מלאים בכל דבר חכמה ובינה ובראשם האחים ר' משה ר' דוד ור' יהודה פרובינצאלי אשר הרב האדומי (ג) יקראם בשם "תופשי התורה במנטובה ולמאורות באיצותיה" ואצל הכבוד שבהם היה הרב ר' משה פרובינצאלי בעל ההשנות על הספר מאור עינים, והנודע ממחלקתו את רבני דורו ע"ד (גש כד) הארום שמואל ב"ר משה מפירושא לארוסתו תמר בת הרופא יוסף התמרי מוויניציא ומהסכמתו (כה) על הדפסת ספר הזהר נגד המהר"ם מפאדווא שלא הרשה להדפיסו באמרו כי אינו רשאי לגלות סודות בדפוס לפני ההמון ואשר הרב ר' עזריה הנ"ל יתאדו (כו) "אהר מנדולי המורים וגאון רבת דעציה" אדוני (כז) הגאון מהר"ם פיוואנצאלי מן השירידים ואנשי השם" "אהר מנדולי המורים האטלקיים" למד הרב רוב תורתו והכמתו כאשר שמענוהו מעיד על עצמו בהספרו עליו (כט): "ויהי השמש באה אשר בעצם אורה היתה זורחת על פני עיון שכלי וברוב אונים עצמה תרבה בכחותי הנרדפים עד הוותה מדהבת בנפשי עזו להלוך בגדולות ונפלאות ממני הוא המאה"ג וכו' לזכר עולם יהיה צדק כי עמו מקור חיים באורו ראיתי אור." שם בעיר ההוא התאזרה וישב בשלוה וזכה לראות בניס ובני בניס מקיימי מצות ד' כאשר יספר לנו: (ל) "ומי האיש החפץ לדעת שמות האנשים אשר נקבו בשמות בהוצאת מצוה זו אל אור הפועל ידע איפה כי כירת בית אלי ובה הוא היקר בני יצחק יצו אבי הבן בעצמו ולבעל ברית שני סניף למצוה זו בהר לו נכדו חביבי יהושע יצו" (ואם כי לא נכתר לא) בכתר הרבנות וראש ישיבה רק איזה שנים לפני מותו עבד היה ראש המדברים בכל מקום ודבריו היו נשמעין בכל ארץ איטליא. כאשר נקב ממכתב הגאון ר' מנחם הכהן פורטו מקרומינא בדבר ריב הספר מאור עינים. הוציאו לאור החכם הגדול שוה"ה לי"ב וז"ל: "מה שכתבנו בדרוש ס' מאור עינים ל"ה רע' מאדומים שכבר נאסר קריאתו ואח"כ הותר במושב זקנים וכו' באסרי להם קריאתו עד אם יעבור תחת השבט של שני הצנתרות המאורות הגדולים היה כמו"ה דוד (ג) פרוואנצאלי וכמו"ה ליאן מוסקאטו יצו" וכל עת תרין אריוותא אילן יעידון יגידון בלי היות בו דבר

(כג) מאור עינים פ"ט וס'.
 (כד) ע"י כס' אלה הדברים מנטובה שכ"ו.
 (כה) נ"אטין ח"ט 370.
 (כו) מאור עינים פכ"ג.
 (כז) שם תחלת התשובה.
 (כח) שם פמ"ב בדברי המחבר עם רעו ועיין צונץ כ"ח ה"ו.
 (כט) נפוצות יהודה דרוש ל"ג ותונ"י צד 126.
 (ל) נפוצות יהודה דכ"ח ומכאן גם רגלים להשערתי להקדים זמן לידתו משנת רצ"ה כמובן.
 (לא) מזכרת חכמי איטליא צד 34 כפי מכתב החכם קויעמאנן אלי, והדבר צריך עוד בשש. —
 (לב) צופה למניד שנה י"ז (תרל"ג).
 (לג) על החכם הזה עיין צונץ כ"ה ח"ה ו"ז ותונ"י 81—82 וספר מאור עינים בסופו ושלטי הנכורים מהר"א שער אריה בחתימת ספרו.

פגול, למן היום ההוא והלאה ירצה להקריבו לפני כל אשר בשם ישראל יבונה, והוא גם הוא, ר"ע, עשה אזנו כאפרכסת ונענע להם בראשו ובטרום קרא ענה דין הניין לי והמאורע ההיא היתה כידוע בשנות של"ג—שלי"ד ובאותו זמן בהיות הרב האדומי במגשיבה להרפים את ספרו השב לו לנכון להתייעץ אתו לבקש הסכמתו על דבריו ומתפאר את עצמו עלי הללו את דבריו בפרק נ"א מספרו לפני הר"ד פרוואנצאלי כאשר יאמר (לד): „אמרתי אנלה אוניך כי אחרי כתבי הפיק הזה עד הנה נודמן הר"י מוסקאט"ו לשים עינו עליו ויהלל אותו בה שעתא לפני הר"ד פראבינצאלי וכו' והנה כי כן תדי גברי רברבי נפקי להכא ויאמרו י"שר" ולא זו כי גם קבל ממנו דעתו ולמד מאתו עינים אחרים אשר בעבורם יזכירו בהודיה כמו (לה), והוא באמת טעם נכון שהסבירו לי נכרא רבה ר"י מוסקאט"ו יצ"ו (לו) אורה מנזוכה". וגם (לו) את המופת הזה תקח בידך שהורוה לי הר"י מוסקאט"ו וכמשך זמן זה חבר את שני ספריו המפורסמים ספר „נפוצות יהודה" כולל נ"ב דרשות יקרות וספר „קול יהודה" פירוש גדול ורחב על ספר הכוזרי שחבר המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל ופירוש על שיר השירים כו' שמוזכרו כמה פעמים בספריו הנדפסים כמו בנפוצות (דרוש מ"ט). עיין מה שהוספתי עליו בטעמו בפירושו על שיר השירים „ועוד הסברתי פני להם בהקדמתי לפני שיהיש אליו תבא" ובספר „קול יהודה" (מאמר נ' פ"ז) יאמר: „וכבר כתבתי כביאור שה"ש כי ע"כ נמשלו ישראל לאנו כו'", ולכל אהר ואהר מההכזרים האלה נקדיש פיק מיוחד בהפיקים הבאים אחרי אשר ננסה מקדם לצייר ציור כללי מתכונות וידיעות הרב המוסקאט"ו ז"ל ולתת לנו מושג מה מכל הליכותיו בקדש.

פרק ג.

בחפצנו לתת תמינה מדויקת מענק ספרתי הזה ולבא עד נכביתתו עשתנותיו, אמרנו לרון בפרטיות על כל תכונה ותכונה שגששנו בקרבי ולהנביל גם מדת רכושו הרוחני, למען לפיהן נוכל לבוא עכ"פ לירי הפתכלות מה באספקלריותו של האדם הגדול הזה, ואז מצאנו אותו מלבד גדולתו בתורה ובכל החכמות גם בלשן מפואר, יודע ומבין לשונות רבות ומעמיק לבא עד חקר פנימיותיהן, מבלעדי לשונות עברית וארמית שבהן היה מליץ מפואר ולפרקים גם משורר, ידע על בורין גם שפות א) איטליני ב) לאטיני ו) גם בשפת ג) יוון, בשפה הזו אשר גם הכס דורו ובן גילו הר"ע מהאדומים לא ידע אותה, ויתאונן על זאת כאמרו:

(לד) מאור עינים פנ"א.

(לה) שם פ"ד.

(לו) מהתואר הזה הוכחתי שני דברים, כי בעת ההוא לא נכתר עוד בכתר הרבנות,

וכי מקום מולדתו לא היתה העיר מנשובה כנ"ל.

(לז) מאור עינים פנ"ז.

(א) נפ"י א', כה.

(ב) שם א', י"ד, כ"א, כ"ג, קול יהודה ב' סנ"ד.

(ג) נפ"י א'.

„אני הצעיר לא ידעתי ספר ולשון יון“, „מי ידעתי ואבינהו“, ידיו היו רב לו ועשה חיל בספרותה ד. בדבר קדמות הלשון העבריה והשפעתה על הלשונות האחרות נחה עליו דעת רעו וידידו כמוהר"ר דוד פרויוונצאלי וכאשר הרב הזה יעלה בספרו ה' „דור הפלגה“ אלפים מלות עבריות המפוררות קצתן בלשון רומי וקצתם ביוני ואיטלקי וזולתם כמו: עזר = „אונסור“ (Uxor) אצילי = „אסילו“ (Axian) פלגש = פיליקס (Pellex) אוסף דלים = אוספדאלי (Hospidate) קול יפה = קאליאופי (Kalliope) ואקדמיה, המורכבת מלשון בית עקד ומאדם כלומר אסיפת בני אדם, וכמוהן רבות, כן מתאמין גם המוסקאטו בכל עת המצאו להראות ולהוכיח הסתעפות השפות מלשוננו הקדושה שהיא האם לכלן כאשר יאמר א: „שם המלה מוסיקה נגזרת מלשוננו אל יחסר המונן בהלוף אותיות המוצא ע"ש התמונות הקולות בהסכמה נערכת“ או שם ז: „משה קרוב ללשון מוס"ה שענינו שיר מעולה וחשוב, וזה שמה אשר יקראו לה בלשון יון ה) קליאפ"י נגזר מלשוננו כאלו אמר קול-יפה“, „נקרא בלשון לאטייני איספראני וקרוב אצלי היותו נגזר מאוסף אונר כעין אמרו קורא דגר ולא ילד ע"ש אספתו בני זולתו (דרוש מ"א)“, „עלה ט) בדעתי לומר כי מנה המורה על פעל הספירה נגזר מלשון עשרת מונים ר"ל אהדים כי כן בלשון יון מונס ר"ל אחד ואולי מפ"ז ק' וזו נקרא בל' חז"ל מנה כי המאה הוא האחד במדרגה השלישית“, א: „קראו הלאטיני בשם סידורי נגזר מלשון סדר בלשוננו“, „הוא יא) המשל אשר ממנו נגזרה בלשון לע"ז סימולי בהפוך האותיות והרחק לא ירחיק הישכל הישר כי מה שקראו הלאטיני בעל התמונה היפה תואת בשם ספירה היא נגזר מל' ברוחו שמים שפרה“, יב) „ואפשר שמלת ארמוס נגזרה מלשון חרם בהלוף ח' בא' או בה"א, ונטייתו זאת נברה בו מאד עד שלפעמים תוליכהו בנתיב ההרוד להוכיח אמיתתה כמו למשל דבריו א: „מה שמצאתי ליונתן שתרגם איש קשיטה אחת — גבר תורפא חדא, ושם פירוש הראב"ע קשיטה כבשה קטנה ופינותי אני לראות מוצא המלה ובינותי בספרי בעלי לשון יון ולאטיני כי „אניוס“ הוא שם מונח להורות על הכבש מורה ג"כ על מי שהוא תם וישר בלי עקבה ומרמה הוא הנקרא בלשונם פורוס וקוסטוס ובל' איטלקי פור"ו וקוסט"ו, כי כן הכבש יתואר בתמימותו כפי טבעו, ולב המתרגם ראה שתמימת הכבש הוא ביחוד כשהוא רך וקטן, כי אז הוא פור"ו וקוסט"ו בל"ם והוא אצלו בל' פסוק „קשיטה“ קרוב באותיותיו ללשון קסט"ו, ככה מתהפך

ד) יד שם, יאמר בזה"ל: וכינותי אני בספרי בעלי לשון יון.

ה) מאור עינים פנ"ו.

ו) נפ"י א'.

ז) שם.

ח) שם, והמלה היא בעצמה שהביאה הר"ד פרויוונצאלי הנ"ל ועיין בקול יהודה

מאמר ה' י"ב.

ט) שם דרוש ג'.

י) שם ה'.

יא) שם ל"א.

יב) קול יהודה מאמר ב' סג"ד.

יג) נפ"י דרוש י"ד.

בתחלותיו להרים שפת קדש משאת נפשו אם כי הנפש היפה לא תנוח בהשערות דקות וביאורים קלושים כמוהם ותשפוט בצדק, "אהבה מקלקלת את השורה", כאשר כן נחזה ממשפטו על החכמות הכלליות: "עוד מימי קדם תפשה לה הדיעה מקום בקרב הנבי ישראל שכל היריעות והחכמות באו להאומות מהעברים ע"י גלגול כזה מהיהודים לכשרים מכשרים לפדם מפרס ליון יד", ועיי"כ נולדו גם אגדות וספורים בינותם מראיית פנים של חכמי ופילוסופי יון עם רוב גדולי ישראל הקדמונים כמו טו פ'טאגורוס ויחזקאל אריסטו מזו ושמעון הצדיק וכדומה, אבל ממצב ההשכלה והחכמה היום יכיר ויורה כל שופט צדק בלי משא פנים, כי כל האגדות האלה נוסדו על מוסדי שוא, לאשר כבר נודע היום כי השכלת וידיעת עם יון ובפרט פילוסופותו התפתחה בקרבנו בלי שום התקשרות ארצות המזרח, ורק אחרי תקופת אלכסנדר המקדוני ואחרי התפשטות עם ישראל במלכות רומי ובפרט אחרי נפילת והריסת ממלכת ישראל רק אז התכבצו סימני התקרבות שני הלאומים השונים האלה, המזרחיים והיוונים, ורק ההתקדמות הגדולה של עם היווני בכל ענפי הווי והנשנו, לעצמת עמי המזרח אשר ירדו בכל פעם עשר מעלות אהורנית, היא היא שהולידה הרעיון בלב רבים לחשוב כי היוונים נחלו מהעברים את חכמתם, לאשר קשה היה להם להאמין, אשר העמים שלא היה להם מושג מה באלהות אמתית והיו עובדים את העצבים, שהמה יגיעו למדרגה נכונה כמוה שלא הגיעו אליה העברים אשר נללה להם אור אלהי אמת יז, ועתה נשמע נא מה בפיו של המוסקאטו אודות הדבר הזה? הוא יאמין באמונה שלימה שחכמת המוזיקה לא מפיטגורוס יצאה, רק מיובל אבי כל תופש כנור וענג וינזור ויאמר יח: "אבן שקר נחלו המיחסים את ההמצאה זו לפיטגורוס, שהרי עפי עדות ד' נאמנה יובל היה אבי כל תופש כנור וענג, ואפשר שהמצאת החכמה היתה על הדרך שהזכירו בהיות תובל קין אחיו לוטש כל הורש נחשת וברזל" יט, ואולם ההתנגדות הנמצא מן החכמות אל התורה האלהות אינו אלא מצד המתפלספים שנגבו החכמות וזו יפוס", וכה התחזקה בקרבנו האמונה ההוא, עדי החשיבה להצטרקות גמורה עלי שמושו בספרי הול וכה דבריו כ: "ואל תתמה מאשר הרגלתי לשאוב מים מכורות וזלתנו, שהרי הם נזולים אצלי מתוך בארנו כאשר כתב ההכם רש"ט בעל ספר האמונות וכו', ואיכ מידנו הכל ומידנו נתנו לנו ואם לוקח אני מדבריהם להסתפק מהם מים ומוזן לצורך מה שאני עליו מן הדרושים את מי עשקתי ואת מי רצותי? לנו המים ולחמנו הם", הצטרקות והתנצלות כזאת לזה לא מועילה, ולזה היא יתירה! לאשר המשכיל באמת והוקר לכל תכלית, לא יחשוב לו לעין, הבאת הטוב מכל מקום" כמאמר נא

(ד) דרך אמונה ביאכאני ב' ג', מורה נבוכים א' ע"א, ב', י"א, כוזרי א' ס"ה ב' ס"ו.
 טו) וואלף ביבל: העבר: א' 988.

טז) ר"י ש"ט בפתיחתו לס' המדות מהר"י אברבנאל בס' נחלת אבות עד משנת שמעון הצדיק.

(יז) על כל דברי אלה עיי' בכאור הח' קסול לכוזרי מאמר א' ס"ה.

(יח) נפוצות דרוש א'.

יט) שם י"ד.

כ) שם דרוש ה'.

כא) סנהדרין ק' ב'.

ר' יוסף: "כל הני מילי מעליהתא דאיתנהו בהו דרשינן להו" וכאשר גדולה מוזאת מצינו שהז'ל סמכו עליהם גם במילי דאסור והיתר כדמוכה מתשובתה בהלכות ערוגה ההמורה (כב) על שאלת הגמ' שם מנ"ל דהא דקו"ל לרבנן מילתא היא? דכתיב לא תסיג רעך שנבלו הראשונים, נכול שנבלו ראשונים לא תסיג ומאי נבלו ראשונים אר"י כתיב אלה בני שעיר ההורי יושב הארץ, אטו כ"ע יושבי רקיע נינהו אלא שהיו בקיאות בשיבה של ארץ וכו' וכאשר האריך למדי בזה החכם בעל מאור עינים (כ); והצבוע המאפיל בטליתו על קופה של שרצים התלויה מאחוריו הוא לא יקבל שום אמתלא שבעולם ואם גם באלף מופתים חותכים נוכיה לו כי החכמות רכושנו הן ומידנו באו להם הלא אז יענה ויאמר: "מכיון שנשבנו בין הנכרים הרי הן כמוהם ואסורות הן לנו!" ובכן התנצלות כזו למה היא באה? אין זאת רק מפני כי באמת החזיק במעוזה של הרעה הזו, כי אנהנו הננו אבות כל החכמות, וממקור רעיונו זה הקרו דבריו אלה לרומם ולנשא את תוה"ק המדת נפשו ולכבו, ונשייתו זו בוקעת ועולה גם ממשפטו על הספור מראיית-פנים של חכמי יהודים ויונים שהוכרנו למעלה. כאשר כבר אמרנו נזכרה האגדה הזו גם בספרי הש"ר אברבנאל ז"ל, כי הוא מעיד לנו בספרו "נחלת אבות", אשר נמצא באגרת שכתב אריסטו הפילוסוף רבו של אלכסנדרוס מוקדון שדבר עם שמעון הצדיק בדברי החכמה הטבעית וכאשר דברו בחכמת אלהות הגדיל עצה הפליא תושיה, והשתומם אריסטו ממעלת חכמתו באלהות ונמצא בדבריו שכתב באגרותיו בענינים מיוחדים שאמר "זוה ממה שהשיבני השמעוני", והנה מקורו של הספור הוא נובע ממה שמביא היוסיפון בספרו "נגד אפיפון", שאריסטו הגיד לאחד מרעיו איך באחד מאיי היונים נודמן לו להתחבר ימים רבים עם חכם גדול מדבר שפת יון ושפט היותו יהודי יען בא מארצות היהודים וכי באמת הביא לו מן החכמה יותר ממה שהוא, אריסטו נתן לו הימנה. אבל מה שהוסף הר"א, כי אריסטו כותב באגרותיו, "זוה ממה שהשיבני השמעוני", יפקק בעל "מאור עינים" ויאמר (כד): "מאשר שאלתינהו לכלהו נחותי ימא רבה של ספרי אריסטו ואין מניד לי באחד מהם זכרון "שמעוני" אפשר כי מה שמין דבר שמע בו מן הספור הנזכר ויהודי היה ונברא ושמו שמעון הלא אף בעיר קטנה חיישינן לשני יוסף בן שמעון כ"ש במלוא רוחב הארץ פוק חזי כמה שמעון בלתי צדיק איכא בשוקא." והנה נשמע נא גם קול המוסקאטו בענין זה, אז נראה, כי בלשון אחרת ידבר לנו בזה, גם הוא יטיל ספק בדברי הר"א ז"ל באמרו (כה): "מה שהעיד הר"א על המצא כתוב לאריסטו זכר השמעוני לא ידענו מה היה לו? אבל תוך כדי דבור ישיב מהרהרו ויאמר "אמנם ראית לא ראינו אינו ראיה", לאות כי יחזיק בתומתו להאמין שאריסטו למד משמעון הצדיק, כאשר גם מאמין (כו) ששמעון הצדיק הטרו ברוב לקחו לבטל דעתו בדבר הקדמות

(כב) שבת פ"ה א'.

(כג) שם א"ב פ"ב.

(כד) א"ב כ"ב.

(כה) קול יהודה ב' ס"ו.

(כו) שם מאמר א' ס"ה.

ובכללן מה שהיתה דעתו הולקת על תורתנו ונהפך לאיש אחר שהתיהר (כז), אם כי אין הדעת סובלתו כלל ולא יעמיד לפני הבקורת הנאמנה כנ"ל. ואולי גם אחבתו הנפרזה להקבלה היתה את לבו להאמין בכל מה שנאמר לו מבלי לבקש השבונות רבים, כי אמנם זה האיש למרות גדולתו בהקירת אלהות ובפילוסופיא הכללית הנשקפת מכעד שני ספריו הנדפסים ולמרות ידיעותו השונות המרעישות את לב רואיהן בכל דבור מדבריו, היה שונה גם הרבה בחכמת הקבלה ולא עוד כי גם שם אותה לנבירה על פני החקירה רעותה, כאשר נפגוש אצלו בכל צעד וצעד. ולא יפלא בעינינו איפה אם נראהו פעם עומד ברום פסנת החקירה וחופש הדעות באמרו (כח): "גם כי יעמוד לנגדנו מאמר קהלת האלקים בשמים ואתה על הארץ ע"כ יהיו דבריך מעטים מ"מ לא ננעלה דלת לפני כל הבאים בשם ד' בשער החקירה. אדרבא הוא מחויב לכל משכיל לבדוק עד מקום שידו מגעת." ובמקום אחר יטה את הדין ויאמר (כט): "ככה נאמר במה שיראה בתורה ויצאת משטת הסדר, כי בל"ם הכל בא על נכון והתורה כלה שמותיו של הקב"ה, ומה שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה, יש לפתרו, כי אפילו מה שיראה מוקדם ומאוחר הוי' למקומו הנאות אינו לא מוקדם ולא מאוחר לפי האמת אבל איתן מושבו במקום הראוי לו ואם לא נשיג זה, הוא לפי קצורנו", ואם כי נהירין היו לו שבילי דפילוסופיא עד זמנו כנראה מדבריו שאומר (ל): "ראה נתתי לפניך בזה דעות הפילוסופים היותר מפורסים שבזמננו ועתה ההצעה הזאת קח בידך והלכת כי נר לרגליך דברי להאיר אל עבר פניך וכו'". עם היות שנפשו יצאה בדבריו בכמה פרטים מקו משקולת הפילוסופים וכו', כי אולי רוח אהרת היתה לפילוסופי זמנו אשר הוא שחה מים מכאם "עכ"ז נשמעוהו מתאונן הפעם לאמר (לא): "אולם ירד ירדנו בתהלה כמה מעלות טובות ממדרגת החכמה והמדע זה מאות רבות בשנים והיום רד ערכנו מאד בהשגת הסודות כי טה עיניהם של ב"א וכו' ומתו בויעים בעם מצד העדר השנתם, אולם עוד חזון למועד אשר יעלה על שפת נהל מי החכמה מזה ומזה כל עין מאכל מתוק לנפש ומרפא לעצם הנשמה העליונה". דברים הראוים להאמר מפי חכמי צפת שבזמנו שהיו נשבעים בראשם ורובם בחכמת הנסתר הזו שהיא לבדה מאשרת — לפי דעתם — את נפש האדם ומביאו להיות היים נצחים וקיימים (*). וכזאת נרניש ונבין גם מכל

(כז) ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג מכיא נ"כ הספור על אפלטון שהיה דברו עם ירמי' במצרים ואחרי הלענ והבזו נתישב בדבר ושנה את טעמו לשבח בבואו לכלל דעת כי כנים דבריו ומלתו על לשונו, אפס כי מרסיליא"ו פיצוני' אשר הגלה על ספר קורותיו וזכר בסתם העתקו ללכת מצרים, ואת דבר ירמי' לא זכר, והרי"א כ' בפירושו על הפסוק כי נער אנכי שאחר החרבן הלך למצרים ועמד שם שנים רבות בלי נבואה עד יום מותו ושחכמי היונים מעידים שדבר עמו אפלטון כמצרים. ע"כ.

(כח) נפוצות ד"ד.

כ"ט) שם דו"ב.

(ל) קול יהודה ח' י"ב.

לא) נפוצות ד"ו.

(* ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג יאמר והמדוקדקת היא הפילוסופיה אשר יד אריסטו אחזת עם אחרות מרעהו וגם היא עם היותה מביאה ראיות מספיקות על כמה פנות התורה וכו' ה"ה דורשת נ"כ דרשות של דופי.

הכבוד והתפארת שחלק לס' הוזהר כמו לב): „והלא כל דברם ז"ל בס' הוזהר וכו', וכל הספר ההוא ממולא בתרשישי לייסד אבן פנת יקרת הדעת האמיתית הלז", או לז): „גם בארנו בשלישי שזה דעת חכמי האמת, והלא היא היא הדעת מה שהעירו אליה בזהר פקודי היכלא קדמאה." וכה גדלה הכיבוטו של הוזהר בעיניו עד שיביא ממנו ראיה לצדקו של חבר על קדמות הנקודות באמרו לז): „מאשר מצינו זכרון הנקודות אצל חכמי האמת שומרי משמרת הקדש ושום שכל ברמזיהם וכאמרו במדרש הוזהר וכו'", אם כי בזמננו זה שנתגלה סדר נקוד אחר, נקוד הבבלי או האשורי, כבר נטו כל חוקרי וחכמי הרקרוק לדעת מהר"א בחור לאחד זמן הנקודות והטעמים לזו של אנשי טבריה לה. אהבתו להקבלה היא הביאתהו גם לאחוז בהמדה שאחזו בה כמה חכמים לפניו בדבר דעות הרמב"ם ושיטתו. המה בראותם, כי הרמב"ם הגדול אשר השכוהו לראש המדברים בכל מקום ואשר יראו אותו כמלאך אלקים, יגנה את הקבלה וידבר בהמת רוחו על חלומותיהם ועל דברותיהם ועל שגעון כותבי קמיעות ואומר: „דברים כאלה לא יאות לאדם לשמעם כל שכן להאמינם לז)". כי צרופי השמות שהם פועלים בהם סכלות הם וכזב אשר בדאום הפתאים לז) ומזהיר כל אדם מפני אולתם שהם המשונעים מכני אדם והם מנהלים בשם המפורש לה) וכמוהם רבים דברים היוצאים בצדק מאת איש כמוהו המזהיר באגרתו „לעולם אל ישליך האדם דעתו לאחריו שהענינים הם לפנים ולא לאחור" לה); אז למען התאם אותו את משאת לכנס היא חכמת הקבלה שנתרבתה ונתגדלה אחרי כן, עשאוהו גם אותו לבעל תשובה ומתחרט על הראשונות ובראו מאתו אגרות ומכתבים שונים, אישר לפי דעתם יתורה בס הרמב"ם ויתאונן עלי מניעת למוד החכמה הזו. כן עשו הרבה ממחשובי הרמב"ם, אבל הראש וראשון בהם היה הגאון ר' שם טוב בן אברהם הספרדי בעה"מ. מגדול עוז" על ס' משנה תורה להרמב"ם, הרב הזה הוא הוא אשר חשב את הרמב"ם ל„מאיר עיני הגולה כגדולים כקטנים ומפיו אנו חיים" (טז), הרב הזה הוא הוא אשר רב את ריב הרמב"ם מאת מתנגדו היותר גדול הראב"ד מפשקיר"ה, ואיך אי"כ תקוים בריתו זאת את רהשי רוחו ואהבתו להקבלה, שבה חנר מ) ספר מיוחד בשם „כתר שם טוב" לבאר סודות הרמב"ן? ולכן למען הפים דעתו ולהיות שלם את עצמו האמין באמונה שלמה, כי הרמב"ם בסוף ימיו החזיק בהכמת הקבלה ומעיד מא) שראה בספרד מגלה על קלף ישן וכתוב בה: „אני משה בן מימון כשירדתי לחררי המרכבה בינותי בעיני הקץ וכו'." אין רצוני בזה להכזיב הז את

כב) נפוצות יהודה דרוש מ"ו.

לג) קול יהודה ג' כ"א.

לד) שם ס"א.

לה) עיין קאסול בהערותיו להס' מאור עינים סנ"ט.

לו) מורה א' ס"א.

לז) שם פס"ב.

לח) פיהמ"ש בפ"ו דטוטה.

לח) אגרת הרמב"ם בתשובתו לחכמי מרשיליא.

לט) הלכות ברכות פ"ב.

מ) הלכות ק"ש פ"ב.

עדותו של הרב הזה, רק להראות, כי מפני דבקותו בהקבלה ואמונתו גם ברמב"ם נקל היה לו להאמין בהמנלה ההיא שנחשדת בעיני כל מבין וכי רק למען יוכל לאהזו החבל בשתי ראשיו, להיות מקובל וממחשובי הרמב"ם כאחד, ובדרך הזה אהזו גם רנל המוסקאטו ז"ל! הרמב"ם היה משיש לבו ומאזר עיניו, וכמעט אין עלה בספריו אשר לא יעלה בו את דבריו על ראש שפתיו, וכאשר הכה בעברתו על קרקר הרלב"ג בדברו על שכל הפועל יציב לנגדו את הרמב"ם ויאמר (מב): "לא כן משה עבד ד' בכל ביתו נאמן הוא", והרוצה לעמוד על עקרון של דברים ילך לו אל הר המור הוא הרב המורה ז"ל בערוגות כשם בהחלק הג", ואיך ישקוט ויגזר בראותו כי אהוב לבו הזה נותן טעמים פשוטים ומבוארים לכלי המקדש ועבודתו המסונגלים לרמזים וסודות להשרידים, לכן יגזור ויאמר (מא), "כי לא כיון בו רק להוכיח על פני כל מפסק וכו', והוצרך לעשות זה בטעמים נגלים לא ידעם שום מתעסק, ובכל זאת לא השיב אהור טוב טעמם הידוע לשרידים אשר ד' קורא, וכבר מצינו לו אגרת לבנו על רמזי המשכן באמרו: "דע בני אברהם ירחמך האל, כי המשכן וכליו בא המשל על גוף נכבד וכו' והארזן משל על הלב, מלבד האגרת השלחה מאתו למצרים לאמר אליהם: "אהרי בואי בארץ הצבי מצאתי זקן אחד שהאיר עיני בדרכי הקבלה ואולי ידעתי אז מה שהשגתי עתה דברים רבים כתבתי שלא כתבתים", והנקל היה לו להאמין בכל אלה, אם כי המכתבים האלה נשפטו כבר למוזיפים ממומחים (מד) לאותו דבר ובפירט המכתב למצרים שנובע מה) מעדותו של בעל שלשלת הקבלה הנודע ללא מדויק בשמיעותיו (מו); כי רצונו העז להשאיר נאמן לקבלתו ושלא לפשוט באהבת הרמב"ם עשרת ראשו, הרצון הזה היה בכהו לחולל נפלאות כאלה, לברוא ולצייר דברים כאלו שלא יתכנו מעולם, וכן פושטת והולכת התאוה ההיא, להיות הוקר ומקובל גם יחד בכל ספריו ודרשותיו, עד שעפ"י רוב ישמש ברמזים, צירופים ונוטריקון — אלה המה ילדי הקבלה והסוד — רב יתר מכפי המדה הדרושה, וישחית לא מעט את מליצתו הנאוה ותוכנו הנאה כמו דבריו למשל (מז): "וכבר בא הרמז על עיקר המילה הנופנית בהפסוקים מי יעלה לנו השמימה קביעת האותיות מילה בראשיתן וקביעות שם של ארבע בסופן להורות וכו' וכבר נבלעו שתיהן בנעימה מילה ושם בן ד' במאמר משה מ"י ל"ה אלי", (מח), ועד הציון נאמר מי יכילנו ירמו שעל יוה"כ מדבר שה"מ על היותו יום ארבעים לר"ח אלול שבו יתחילו ימי תשובה והיורד מורה עלי היותו יום עשירי לחדש תשרי,

מא) היס"ת ספ"א.

מב) קול יהודה מאמר א' ס"א.

מג) שם מאמר נ' מ"ו.

מד) הג' שיי"ר בישרון לקאבק, הח' גידעמאנן בס' קורות החנוך, יה"ש בהחלוקין.

מה) ואינו הרוק כי הרב ראה זאת בשה"ק מפני כי נדפס בראשונה שמ"ז בוויניצה וקול יהודה נדפס אחר זמן זה.

מו) עיין בסה"ד בהקדמתו שמביא בשם הישר מקנדיה על בעל שה"ק שאין מכיין ראייה מן השומים ושקלקל חבורו בכזבים עד שהאמת שכתוכו אינו נכרת.

מז) נפוצות כ"ח.

מח) נפוצות מ"ה.

מט). ע"כ יאמרו המושגים ממשל רב במכמני הדעת וההכמה האמתית שאם תקח אמצעיות הני' מלות הנזכרות (נפש רוח ונשמה) שהוא פוש'ים יעלה בידך שם אלקים כי כן אלקים עולה פ"ו וכשתקח קצות כל מלה מהם נ"ש ר"ה נ"ה יעלה בידך מספר תרי"ג וכו'". (ג) כי בו נהקקה אותיות קשת התיו באות הראשונה של תרועה הקוף באות השניה של מקרא והשיון באות השלישית של קדש הוא מראה הקשת של תפלה וכו' ובאותיות קשת נדמוזו ג"כ תקיעת השופר תקיעה שברים תקיעה וכבר כתבו חכמי האמת וכו'". (גא) "וראיתי לסמוך ע"ז נר של בר קפרא אל נון רבתי ור' רבתי שנמצאו בתורה ושתיהן יעמדו בפ' כי תשא נון של נוצר חסד ור' של לא תשתחוה לאלהי אחר". (גב) "וע"ד צחות נאמר כי ע"כ נקרא בלשון ארמי אר"ע לתורות בנוטריקון שלו אך רחב עמק". (גג) "הפצתי נוטריקון שלו חמר צורה פער תכלית". (גד) "נעמה רמו להשפעה אלהות ערפה רמו להומר ההופך עורף למוסר השכל ורות רמו לשכל מל' ראות והוא חסר א' לחסרון ראות בעניני אלקים", וכמוהם רמזים וסודות אין קץ מבלעדי הרמזים שהרגלו בהם גם הדרשנים לפניו כמו (גה) : "מצה רמו לחדוש העולם". (נו) "נה ובניו רמו לשלשת הקנינים" וכהנה רבות. ועוד יתר מוזאת נראו אצלו נצני ההויה שעברה או בומנו על רוב חכמי דורו המקובלים לשנות בחלומות ודמיונות המאפילות מעט זהר קלסתר פני השכלתו כאשר נראהו הפעם מתהלל על הגלות לו בחלום הזיון לילה הקירות רבות על שמתיו של הקב"ה כמו : (נז) "ואנידה לך רשום בכתב אמת כי יום ליום אביע אומר על הנושא הלז לחבירי המקשיבים, לילה יהוה דעת על הקירות ענינו כי בתנומות עלי משכב רוח על פני יחלוף ויעבור ויקרא את אשר בו נתעוררתי על ככה" ובהספדו על המהר"ם פרויניצאלי יאמר (ח) : "וזכור אזכור חלום הזיון לילה אשר לסוף ט' ימים אחרי פטרתך באשמורת הבוקר הוא עת גיועתך נראית אלי כמושל על עיש דויך, וקרוב עתך לצאת נפשך, ואז בכני גדול בקשתי מאתך את מתנת ברכתך ובטוב רצונך בנדבת רוחך הענק הענקתי מהן בשתי ידיך ומיד קמת ממסתך ועלית דרך סול"ם". והנה אחרי כל ההוכחות שבררנו מהם איך דבקה נפשו כשלהבת בנחלת בהחכמה היא נבין את דבריו שמרבה בכואו לפדש דברי החבר על ס' היצירה העלולים יותר להראות מכוחו מפיוזשו כאשר ירגיש כל מכין בדבריו אלה (נט) : בטרם יתפשט ביאורו ע"ד ס' היצירה הנה את אשר אמרתי אשלח לפניך ונרשה יעיונך מלהרהר

(מט) שם י.

(ג) שם מ"ד.

(גא) שם מ"ה.

(גב) שם ג'.

(גג) שם ז'.

(גד) שם ט'.

(גה) שם ד'.

(גו) שם יוד.

(גז) קול יהודה מאמר ב' ב'.

(גח) נפוצות ל"ב.

(גט) קול יהודה מאמר ד' כ"ה.

שיתבארו אצל החבר דרך קבלה כי אעפ"י שוקף עשר אצבעותיו לזכור עשר ספירות בלי מה וכו', לא נהנה על ביאורם בעניני החכמה ההיא הנפלאה אפי' באצבע קטנה וכו' ראה עד כמה כוונתו החוקה מן היות הדברים שיוזכר סובבים על עניני תעלומות החכמה ההיא העולה היא למעלה למעלה וכו', ועתה גם אני היות אהיה כמוהו, כי אין לבוא אל שער ביאור דבריו ולהלוק על כוונתו לבאר הענינים ע"ד מתחלה לרבות, ע"כ נחננו נעבור חלוישים בביאורם ונתנהלה לאשננו לחגל המלאכה אשר לפנינו, ומקבלה ואילך מצית כהונה, כי הכהנים הנגשים אל ד' יתקדשו בעניני סודותיה ובלבד שיעשו שביל לעצמן ולא יתכוונו לעשות חריין בדברי החבר הבלתי מכניס עצמו בסודות אלה, שאם ככה הם עושים לו עם היות מלאכתם מלאכת הקדש יקרא לה מ"מ כפי ערכה אצל באור דברי החבר הוא מלאכה שאינה צריכה לנופו שהיובין עליהם משום נניכת דעת הבריות והיו מין בשא"מ שרואין את שא"מ כאלו אינו ע"כ. דבריו אלה אם כי מהולים המה בהתנשאות מעט נגד החבר הקדוש, באשר התיצב אותו מחויין למחנת "הכהנים הנגשים אל ד'" ואשר, לא נהנה אפילו באצבע קטנה מתעלומת החכמה הנפלאה ההיא; אבל נכיר כהם גם ישרת לבו שלא להעמיס בדברי החבר כונות וסודות שלא עלו על לבו, ולטוב דעת הבריות יהשב בעניני העושה כזאת! אולם מה נאמר ומה נדבר בראותנו בכל פתקא ופתקא באותו מקום שם, אך יתאמין בכל כחו להתהדר פני החבר בשיטת המקובלים, עד שהוא בעצמו היגיש בזאת בנפשו והתנצל בסוף שם ס; : "ידעתי כי יועילו הדברים מאד אל הבנת הענינים בעצם והיו למאורות על אשר ישנו פה עמנו כמה שאנחנו אליו, ואם היות שהפזתי על מדתי אשר קבעתי לבלתי לכת נגדולות ונפלאות ממני ובפירט בביאור דברי החבר הבלתי נכנסים בעומק החכמה ההיא כאשר הודעתך, אף גם זאת לא מנעתי מוכירתם להיותם דברים קרובים שידיעתם רבת התועלת והשימוע ישמע והחדל יחדל" והנה ככאן השאלה תשאל, מה הועיל בהתנצלותו? הלא בכל האופן לא הוזיק את דבריו שלא להתערב בו דברי קבלה, ומה יסכון מאמרו, "השומע ישמע והחדל יחדל" או, "שהוא מנלה טפה ומכסה טפחים", אם בכל זאת הוא משימיע ומנלה כונות וסודות שלא יסכלם החבר בשים פנים גם לפי הודאתו? אך זה הדבר שדברנו, נמיתו ונשיאות פניו הגדולה להקבלה לא הניחו לו לישן, עד שירכש לה — גם נגד רצונו המדעי — את החבר לאוהב ורע, ובפירט במקום הנוגע לפרש את "ספר יצירה"! זה הספר שנהיה להראשון והמובחר שבכל ספרי הקבלה עד היום הזה, כי אמנם הספר הזה, גם אחרי כל הראיות החזקות שמכ"א ההכנס צונין סא) עלי אחר זמנו לימי הגאונים, עוד הדרת השיבה הופפת עליו, ולב כל ישר הושב נופך בקרבו לחשוש לדברי המיחסים אותו עד אכריהם אבינו או להתנא ר' עקיבא סב), ואם כי גם זאת אמת שלא מצינו זכר לו בשום מקום בתלמוד, ואף הפעם האחת שנזכר שמו בסנהדרין (ד' צ"ה) : "ר"ה ור' אושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה", אין

ס) קול יהודה שם.

סא) נד"פ 175.

סב) קול יהודה בתחלת כ"ה לרביעי.

כונתם על שם העצם של הספר, רק כי עסקו בהלכות יצירה, כמובא שם המאמר הזה בעצמו (דף ס"ז) ושם לא נאמר "ס' יצירה", רק ב"הלכות יצירה", וגם מה שזכיר החבר (ס) "וכבר נאמר אין דורשין בס' יצירה וכו'", אין כונתו על הס' יצירה, רק על המאמר בחנינה שאין דורשין במעשה בראשית וכאשר ירש שם המוסקאטו במקומו *; עכ"ז נאמנה אלינו עדותו של ר' סעדיה גאון, שהיה מן הנאונים הראשונים, באמרו בפירושו (סד) עליו: "מסורת היא בידנו, שזה הספר חברו אברהם אבינו", והרבה מן הקדמונים כמו ר' סעדיה הנ"ל, ר' שבתי דולנו ור' יעקב מקוראן, וגם החבר בתוכם שפירושו (סח) כלם ע"ד החקירה בחכמות הטבעיות דים לנו להכב את הספר הזה ולהחשיבו מן הספרים היותר קדמונים. והנה בעלי המקובלים אשר יתארו, כי חכמתם מקובלת איש מפי איש ומושכים את שלשלותה עד אדם הראשון, כאשר באו גם המה ומצאו בו עוד סמוכין ורמזים לחכמת הקבלה כמו, העשר ספירות בלי מה, היפלא עוד עליהם אם נפלו על המציאה ותלו עליה את ישויותיהם, מאמריהם וכל בניניהם? ומדוע א"כ ירע חלק המוסקאטו, אשר לא נופל הוא מהם בחכמה הדמיונית הזו?! והנה בעיקר הדבר, איך יתכן לאיש כמוהו הנאור בנכורות חכמות זרות ופילוסופיא גדולה, לאחר את מוחו בלמודי הנסתר הנעלמה, הנראית כצורתה לרעותיה אלה, נכין על נקלה, בראותנו, כי לא היה יחיד בדבר זה, עוד רבים לפניו בין חכמי ספרד הנודעים נשאו עין להקבלה, כמו הרמב"ן שאמר עליו הר"ן (סז). שתקע עצמו להקבלה יותר מדאי, ואף הר"ן בעצמו שהיה קובל על הרמב"ן בעבור זה ושהיה חוקר נכבד כהיוצא מדרשותיו הנכבדות, לא מנע את עצמו להכחיש דעת הפילוסופים האומרים, כי מעשה מרכבה ומעשה בראשית הם חכמת הטבע והאלהות ואמר (סז): "אף שמעשה בראשית היא חכמת הטבע אינה מאותו הצד שדחתכמו בה אנשים מצד מחקרם אבל מצד מה שהיריעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תודע אלא בשפע אלהי ויהי מע"ב ידיעת צורת הדברים על אמתתם שהוא הקשר המציאות התחתון בהמלאכים ומעשה מרכבה ידיעת המשך והשתל של המלאכים מהשם, ממש אותן הדברים שדברו המקובלים, וכאשר גם הרב ר"מ בירטל בעל הפירוש לס' יצירה עומד ונשבע (סח): "העבודה! שחכמת הפילוסופיא האלהות נעולה במפתח הקבלה"; אולם פליאתנו רק עלי התנכרות החכמה הזאת בארץ הברוכה איטליא, הארץ הזאת, אשר מאז ומעולם לא הכתה

(סג) שם בהזכור.

(ס"ג) דבר פלא יעיר הח' שפ"ד בשם אחיו, כי בהמניד משרים של הר"ן קארו המקובל הגדול כאשר זכור את ספר היצירה מזכירו רק בשם בעל ספר יצירה, נגד המקובל בימים ההם שהוא מאברהם אבינו ע"ה (מוצאי גולה צד 251).

(סד) לא הפירוש על שמו הנרפס, כי הוא מזויף מתוכו ומביא את ר"ת וראב"ע (ס"ב מ"ג) כדברי צונץ שם בהערה (d) רק כפי הפ' כת"י מינכן שהיה בידי הח' יעלינקע ומביאו ראה"ו ברודו"ד. ד. 150 הערה 12.

(סה) צונץ בהערה שם.

(סו) שו"ת הריב"ש סימן נ"ו.

(סז) דרשות הר"ן ס"א.

(סח) בהקדמתו שם.

בה שרש הישנאה להחכמות ועוד בהצי המאה הראשונה כאשר קם הרב ר' משה שליט להבאיש את ספרי הרמב"ם במכתביו שרכש לו מרבני אשכנז ונסע עמם דרך ארץ איטליה לאי, או דרפוחו ונישוהו מן הארץ (ט). וגם המקובל ר' אברהם אבולפיא שעשה עצמו לנביא, מצא באיטליא גורל רע ומר, עד כי החכם הרופא ר' אחיטוב מפלרמו הדביק אחריו למקום מנוסו ברצלונה וכתב עליו (ע) להרשב"א להעירו על הסכנה המרחפת מאיש הזה המלא מרמה ותוך ומתעה רבים בכוביו. מכל זאת הלא נוכל לשבוט, כי איטליה לא היתה הארץ המסוגלת להכמת הקבלה אשר שמה סתר לה, ואיך נהפכה ארץ המדה זו להיות מקום רחבת ידים לאנשים כהמוסקאטו, לעשות כונים לה בהבה יתרה? אך תפטר לנו ההדה הזו, אם נעמיק חקר בהישקפה רבה תוך ערפלי הזמן ההוא שחי הרב בתוכו וגם על המקרים הרבים שנקרו ויאתו בתהום מושבו בארץ ההוא, התקופה הזו שחי בה הרב, שעמדה כעיקרה בסוף המאה השלישית ונופה הניע באמצע המאה הרביעית לאלף הששי, היתה תקופה מלאה היוונות ותקות עד אין קץ, היריפות הנוראות אהרי הגירושין מספרד ופורטוגל ובפרט האינקוויזיציה הנוראה, אשר הסופר החכם בן הדור ההוא ר' שמואל אושקי יכנה בצדק בשם "חיה נוראה", שהוקמה או מטעם המלך יוהאן השלישי בפורטוגל לענוש קשה את היהודים ובפרט האנוסים שנתרכו או בארץ, הם מסכו רוח עויעים בקרב לבות בני הדור, לשנא את ההתחכמות והפילוסופיא ולשאוב מי תנחומות ממעיני הקבלה, שבכחה לרומם את האיש מעל המעשים הרעים בעולם הישפל ולהרכיכו על כנפי רוח הדמיונות והחזיונות; וכאשר חק הוא כטבע כל איש פרי, בהניע צרותיו למרום קצן והיאוש יפריש כצפעוני בקרבו לשים קין לתחייתו, או תבא התקוה בלבו להחיות נפשו הנענה, למען החזק מעמד במערכות החיים, כן יסוד מוסד הוא במשפחה לאום כלה; כאשר הישך צר ומצוק יסוכבוהו ואין דרך לנטות לו ימין ושמאל, למצא לו צד נוהם ורסום טל של תחיה, אז ישוב ויקוה לתשועה, ואם לא ימצאנה בדרך פשוט וטבע, יישיק בדרך נס ופלא, בדרך יד נעלמה, למען יחליץ מן המצר וישאר חי במקדם; לא יבקש השבונות, לא יבין דרכו, כי "להטובע בנתר גם האחיות בהשבלת הצלה תקרא", יאמר המשל, וכאשר גם ראינו שרוה ההויה והישוב הקצין תקפו בעצומיהם או גם גבורי הרוח שבישראל והטובים שבהם, מי לנו גדול מהלאמי הנלהב הישר החכם האברבנאל ז"ל! וגם הוא בכל עוצם גדולתו לא עצר בעדו מלתת גם הוא קץ נאולה ככתבו בספרו, כי בשנת ה' אלפים רס"ג יופיע נואל צדק, דבר אשר אסרוהו (עא) חז"ל לגלותו, וכן רוח הסוד וההויה נשב או לא בלבד בלב גולי ספרד, רק גם בין אהיהם בארצות אחרות ובפרט בארץ איטליה, אשר שמה מצא לו מקלט חלק רב מהגולים ומהאנוסים האמללים, שישם היה קבורתם בעיר אנקונה כניל, וביחוד כאשר קמו אז המאורים המתעים בישראל, אלה המה שלשה האנשים שראו כמו היהודים המצוקים קרני אורה וזיקי תקוה ועקבתא דמישיחא, דוד הראובני, שלמה מולכו ויוסף נשיא, ושדה פעלתם היתה רבה ורחבה גם בארץ איטליא, כאשר

(פס) דוד"ד ה' 28 מכתב ר' הלל לר"י הרופא אגרת קנאות.

(ע) שו"ת הרשב"א סימן תקמ"ח.

(עא) סנהדרין דף צ"א ע"א.

נספר הלאה; או התעלתה תורת הסוד ותשים משכנה גם בין המשובחים והנדולים שבעם, כי (עב) מי הריש אשר לא ישמע לקול האיש דוד הראובני שבא מארץ הבור, ארץ ממשלת אהיו יוסף המלך, המולך על בני גד ובני ראובן וחצי שכת מנשה? או מי עור, אשר לא יראה בהתקבל בן מלכים זה בהוד מלכות שתי פעמים בשנת רפ"ד בהוואטיקאן מהאפיפיור ובשנת רפ"ה בהיכל המלך הקנאי יאהן מפורטוגל? תמהון והשתוממות מלאו או לב כר הגולה ובלבלו את מוחם להאמין גם כמה שלמעלה מן הטבע, עד שגם האשה הגדולה בינכונדה אברבנאל, אשת הרב ר' שמואל אברבנאל מנואפולי כבדה את הראובני הזה כמתנות יקרות וכנדים יקרים ועל כולם דגל יהודה של משי, אשר בעצמה רקמה בו עשרת הדברים וציוורים יקרים לכבוד הלאום הישראלי, ופרנסי וויניציה, ר' משה הציר ורבי מצליח נתנו לו ספינה להביאהו רומה באמרו, כי ציר שלוח הוא אל האפיפיור לטובת כלל ישראל, ונוסף עוד על זה היה איש הפלא באמת שנתלה בעצם הזמן הזה, הוא ר' שלמה מולכו! האיש הזה היה חוטר מגזע אנוסים בפורטוגל, בעל נפש זכה ומשכלת ונקרא בשמו הנוצרי (Diogo Pires), ואם כי רך בשנים, כבר היה סופר בכית המלך ומכין בלשונות רבות, והנה פתאם למראה הראובני הניל נהפך לבו בקרבו למול את עצמו בסכנת נפשו ולהיות אחר מקדושי עליון, עד שגם שר התורה ואביר ההלכה בישראל מרן הב"י דבקה נפשו בו וחפץ גם הוא להדמות אליו, וכל הפצו ומשאת נפשו היה, שתקוים בו נביאת "מנודו", לקדש שם שמים בדבים כאשר עשה, "שלמה בהירוי", כי ימות גם הוא מות ישרים ותחי אהריתו כמוהו, לעלות לרצון כשה תמים על מזבחו (עט), כי אמנם זה האיש, מולכו היה איש גדול באמת, זך הרעיון ולאמי נלהב, אשר אין בו נפתל ועקש, רק רחף על כנפי דמיונות ונסבבו סרעפיו בהבלי התנועה המשיחית, אשר עשתה שמות בישראל גם הרבה דורות לאחריה, ואיך לא יעורר השתוממות איש כזה, אשר גדל מנעוריו על ברכי הדת הנוצרית ובין לילה כאשר אך מל בשר ערלתו נהפך לדרשן ומקובל מהלל, אשר על הרשותיו יאמר בן דורו (עד): "ויוציא מפיו דברי חן כי רוח ד' דבר בו ומלתו על לשונו", וככה גדלה בו התכערה וההתלהבות, עדי נשאו לבו לנסוע רעננסבורנה, לדבר על לב מלכי אשכנז ונסיכיה והקיסר (עה) קארל החמישי בראשם, שנאספו אז להתיעץ בדת מה לעשות בלוחית ודעותיו, לקחת על עצמם אמונת ותורת ישראל! ולא הביט על אהריתו כי מה, כאשר באמנה היתה אתו, כי הקיסר קרלוס הולינו אתו למנטובה ושם אסף את שופטי האמונה ודנהו לשרפה בהדשים הראשונים לשנת רצ"ג, וכמוכן, פעלת מלכו לא עברה מבלי השאיר לה רושם גדול באיטליא ובפרט במקום המשפט, היא העיר מנטובה! העם ראה את ר' שלמה מלכו בתור איש קדוש, מוסר נפשו על קדושת השם והלאם, מתדבק את עצמו בדבקות גמורה בהקבלה המעשית והתעלה והתקדש בסוד קדושים וטהורים, וכטבע

(עב) על כל דברי אלה עיין בספר היהודים בפורטוגל מאת קייזרלינג והתייר הנדול גראַטץ ח"ט צד 264 ואילך והח' שפ"ר בספרו מוצאי גולה.
 (עג) גראַטץ בחלק הנ"ל הערה ט. מוצא זאת מדברי "המניד מישרים".
 (עד) ר' יוסף הכהן בספרו דה"י ח"ש י"ט.
 (עה) צמת דוד.

המחלות המתדבקות מאיש לאיש, בן התנחלה תורה זו ששתלה ר"ש מלכו באדמת איטליא מדור לדור, עד שקמו החמים איטלקים רבים ואהזו בה בשתי ידים, וחכם מקובל אחד שמו ר' יוסף ארלו (עו), קם ויתנבא ב"ד שלמה מלכו, כי עוד יקום מקברו וינקום נקמתו משופטיו. ויתר עוד מזה רבו אז דורשי רשומות ומפיחי לקין, כאשר מפאת קדמה מורחה עלה השמש בזהרו והכה בסנורים כל יהודי המערב לחלום הלומות נעימים בהקיץ והוא, התגלות ר' יוסף נשיא והתעלותו למשרה גבוה בממשלת הסולטאן בקונסטנטינופול, עיר ממלכת התורקים. (עו) השר יוסף הנשיא ובשמו הניצרי יוהאן מיקווים, אשר בארץ מולדתו התעתד להעלות על המוקד אשר הבעירה למענו האינקוויזיציה הארורה, השר הזה כמעט שנתיחד בקונסטנטינופול, מצא נתיבותיו אל ארמון השולטן סולימאן ויגדלהו וינשאהו ממעל כל השרים שישבו לפניו, לא ארכו הימים ויתן לו בארץ ישראל את העיר טבריה עם שבע ערי הפרוות שבסביבה לאחות נחלה והדת יצאה מלפניו, כי בהערים האלה לא ישבו רק יהודים ודון יוסף יהיה לנניד עליהם, והוא גם (עח) החל בהעבודה ויצו לבנות הומות העיר ולטעת עצי תותים בתוכה, להאכיל את תולעת המשי וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות בגדים כנגדים אשר יעשו בוויניציה, ובמות הסולטאן סולימאן ועלות בנו סולים למלוכה, הוא סולים שהיה חבר ורע לדון יוסף מאז, נישאו המלך הזה וימנהו לדוכס האי נקסוס והאיים אנדרוס פרום ועוד איים אחרים ונקרא בשמו "הדוכס מנקסוס", ובפקודותיו אשר הוציא היה כותב בפתשן הכתב המיוחד למלכים ושרים, כמו: "אנחנו בהסד אלקים דוכס ים וכו'", ובסיפוי, הדת נתנה מאתנו בארמון הדוכס וכו'". הגה כי בן נראו אז לבני יהודה הנענים והננשים אורות מאופל, הזון נפלא שלא ראווה עוד מימי מלוך מלך בישראל, בן מבני העם הנדה והנרדף עולה למעלת שר מוישל נושא הוד מלכות ומשרה גדולה! רבים בהם אשר בלבם היתה התשוקה לקומם סכת ישראל הנופלת, להדש המלוכה לבית יעקב כמעט שאפו רוח כי קרובה תקומם לבוא וישועתם להגלות, החוקר הגדול והדרשן הנפלא (עט) מהר"ם אלמשינו כנר ראה בחלומו הזיון מלוכת ישראל כאשר בספרו "פתרון הלומות" (פ) כלל גם דברי החלום הזה, כל גלגולי הסבות והמקרים האלה נקרו בשנות שכנ—ל, ימים אשר מצא כם הפיץ הרב מוסקאטו ז"ל ועקר פעולותיו הרוחנים יעלו מזמן ההוא, ואיך

(עו) מוצאי נולה צד 178.

(עז) בפנה זו כבר דברו למדי החכמים ד"ר לוי כרמלי, נראָטץ בספרו חלק הנ"ל.

(עח) עמק הבכא מ"ר יוסף הכהן צד 129.

(עט) נראָטץ מביא דברי הספר הזה שנתחבר בלשון ספרדית.

(פ) הספר הזה חבר לכבוד הנשיא ז"ל, וגם בהספדו של מוהר"ם אלמשינו על שמואל נשיא, אחיו של דון יוסף יאמר המחבר: "ובכן ברכתי אל השר המאושר האדון דון יוסף הדוכס יר"ה כי בהטיב ד' לו גם לנו ולכל ישראל ייטיב ואמרתו כנגדו בכונה בך יברכך ד' בארץ אשר נתן לך ד' לנחלה וכו'" (מאמץ כח דרוש ט'). והג"מ אלעזר אשכנזי הקדיש לכבודו את ספרו "יוסף לקח" שנדפס בשנת של"ז ובהקדמתו יאמר: "עד בוא יום ד' יום בשורה קול מבשר ואומר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו כי כן נדל המלך את המרום האדון דון יוסף נשיא יר"ה וינשאהו קהיות כדת היום דכוס ואפרכוס אשר באזנינו לא שמענו ועינינו לא ראו וכו'".

יב'לא עור, כי נסהף גם הוא בשטף מים שאין להם סוף, הם מימי הקבלה והסודות? וכי נשתרשה גם בו המחלה המתדבקת המתהלכת ממקום טהור ר' שלמה מלכו הנשרף בעיר מנטובה, מקום משכן ביתו וארץ מולדתו? וכאשר בכלל נהייתה העיר הזאת אחרי כן למקום מקלט ומפלט להכמת הנסתר, ובשנת ש"ח פא) כאשר רצו להרפים את ספר הזהר באיטליא ורבנים גדולים כמוהר"ם מפאדווא לא הרשו להרפיטו באמרים, כי אסור לגלותו לההמון, אז קם הראש והדאשון פב) לרבני מנטובה הוא הרב ר"מ פרוויוניצאלי רבו של המוסקאטו ז"ל והתיר את הדבר ונדפס שם בעיר כסא ממשלתו, והנה אחרי כל אלה נאמין כבר למספיק בהצדקת המוסקאטו ז"ל בפנה זו איטר הארכנו אולי בה יתר מדאי, כאשר נפשנו מתנגעת בנו למאד ולבנו מלא פצעים לזכרון כל תקותינו אלה שנהפכו לנו למפח נפש, ומורשנו רועשות מאד בהגיענו למקום הפצע והחבלה שמרגישים אנהנו עוד גם אחרי מאות בשנים. — ומעתה נשיב לעניננו, והנה אם כי הכנסנו אותו כבר כנבול המקובלים, לא תחד כבודו עוד בין בעלי ההפרזה שבהם לטול לעצמו העטרה ולנהוג צרות עין נאחרים בכל דבר שבקדושה, כמו שעשה ראש המקובלים הר"ח וויטל ז"ל כאמרו פג), כי בדברי המשנה, "חביב אדם שנכרא בצלם אלהים", אין הרשעים בכלל, וכמה כרכורים יכריז שם להפוך את דברי הפסוק כי בצלם אלהים ברא את האדם, המורים בפירוש גם על ב"ג, למען יחוק דעתו זו ולהכדיל את אנשים שאינם ב"ב מהכיתו של הקב"ה; כי לדעתו גם הנבואה תחול על הגר שנוול נניותו, ומתמה על החבר המחליט פד), "כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה", כאמרו; "חזקו עלי מאד דברי החבר כאמרו מאמר החלטיי שהאזרחים לבדם וכו' כמה דיו שפך להרוין משפטו עד בלתי השאיר לו שריד כמעט להמצא שם אפילו גר אחר עולה על מדרגת נבואה ע"כ הוישטיני לו מהטאת הנטיה מדעת חז"ל באמרט (סנהדרין) עבריהו גר אדומי היה" פה), וכן דעתו על "השכל הפועל" היא להיפוך מבעלי הקבלה, הישם הזה, אשר לדעת קצת מהכמי ישראל הוא "מלאך" או הנאצל האחרון, מפני כי יאמינו אשר ממנו תוצאות היים לכל הנפשות אשר בעולם השפל וכמו שהשמש סבה להוציא הראיה באדם מכה אל הפועל, כן כל מה שיישכיל האדם בפעלת איזה השכלה הוא מכה זה "השכל הפועל" וכאשר האריכו בו הפילוסופים מבני עמנו פו), הישם הזה העיר מבוכה גם בתוך הפילוסופים בעצמם; הרלב"ג בספר המלחמות פז) יפיוש ממשלתו על כל הארץ מתחת, יחס לו כל אותות ומיפתים והנבואה וכל חזיון, והרמב"ם אם כי גם הוא ינדיל מעלת "השכל הפועל", אבל יכוף אותו למשמעת הארון ד' צנאות,

פא) גראָטין ח"ט.

פב) הונד"י בערכו.

פג) מדרש שמואל אבות פ"ג משנה י"ח.

פד) כוזרי מאמר א' סקט"ו.

פה) גם אמרו לא קם בישראל עוד נביא כמשה, בישראל לא קם אבל באוה"ע קם ומנו בלעם, גם הנביא יואל אמר אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגם על העבדים והשפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי.

פו) הכוזרי מאמר ה' ס"ב והמורה בס"ח וט' לראשן.

פז) מאמר ששי ח"ב.

אשר רק לו הכה והממשלה בעליונים ובתחתונים, וישלול ממנו הנבואה באמרו (פח):
 „אמת הנבואה ומדותה היא שפע שופע מאת ד' יתעלה באמצעות „השכל הפועל“
 וכו'” וזוה רק מסכים הוא באמצעותו ולא בשלטנותו לברו, והנה המקובלים יכחשו
 בו לגמרי וידברו תועה בשביל זה גם על לומדי ספרי הרמב"ם והמה לדעתם (פט)
 „כמעט מהטיאי הרבים מפני שכמה דברי המורה נטו מדרכי האמונה ובפרט בענין
 „שכל הפועל“, ויאמרו הלאה: „הרד"ק מרבה בהבלים שכתב שנכזבת שאר הנביאים
 וזלת משה משכל הפועל באה והוא מל אך בדוי מדעתם שמו אותו תחת
 נגלל הירח ואסור אפילו לשמעו“ (צ), וראוי צא לקרוע ע"ז כי כאשר ראו במורה
 שיש שכל הפועל גם הם אמרו כך“ ועתה נשמע מה בפי המוסקאטו על אודות
 שכל הפועל או נוכח, כי אם ישל הרלב"ג שפך כאש חמתו וירח עליו הציו
 השנונים באמרו: „הרלב"ג הנדיל והאדיר כה השכל הפועל ביתר שאת ויתר עוז
 ומסר בירו מפתחות המסות האותות והמופתים ואל אצילי ב"י שלח את ידו ליחס
 נביאתם אליו, ולכן ללוי נאמר תומך ואורך אשר יחסת לשכל הפועל הוה אשר
 שכולת שכולת בשכל מליך אשר נסיתו במסות באותות ובמופתים ונשאתו במשא
 גי היוזן וכו' תחלקם מיעקב והפיצם מישראל ומחה נא אותו מספרך אשר כתבת
 כי אנהנו בשם אלקנו נזכיר“ (צב), „כאשר גם המטיר עליו פחים בדבר ששתו ע"ד
 הידיעה במליצתו השנונה: ואתה אהי! את מטה לוי לא תפקוד ואת פירושו על
 הכתובים ההם לא תשא בתוך בני ישראל“, אבל בעיקר הדבר יאמר: „לא כן
 משה עבד ד' כי בכל ביתו נאמן הוא כי את השכל הפועל השיב על כנו ונדולתו
 תלה בבעלה, יום ליום יביע ישפיע בהפצו וברצונו ע"י המלאך הוה שר צבאו“,
 וכן בדרך כלל רוח הקירה מנשבת בכל בתרי אמריו, כמו דעתו על המסורה שמכפילה
 כמה פעמים בספריו (צג), „שאין ענינה הוראה בעצם על הדבר הנלמד מהן אבל
 הוא ברמות רוח משפט מדברי הנבואה אל רוח הקודש להודיע כלאחר יד מוסר
 השכל ולמוד מועיל“, ועל „הרמ"ם“ (Hermes), שם חכם צד מיתולוגי שבאומות,
 אשר האנדה תספר עליו שהמציא כל החכמות והמלאכות ושהעתיקו ספריו מל'
 מצרים אל לשון יון ורומי, ושהרב האדומי צה) רצה גם להעתיקם ללשונו;
 האמין מוסקאטו (צו) לדברי האפודי המעיד, כי המצא כתוב בס' תולדות החכמים
 כי הרמ"ם הוא חנוך הקדמון שנאמר עליו ויתהלך חנוך את האלקים, וביותר נעים
 לנו לראות, איך בקש האמת בכל דרכיו ולא נשא פני איש ביום שידובר בו!
 הרמב"ם הלא היה מישוש לבו וטירת ראשו, בכל פעם ופעם כשמוכירו היבה
 יתירה וידוע לו במליצותיו הנכבדות, עכ"ז לא יעצור בעדו מלשאלו הפעם על

(פח) מר"ג כ"ו לשני.

(פט) דברי בעל אמונת חכמים פ"א.

(צ) דברי הנ"ג פ"ג בסופו.

(צא) פירק כ"א שם.

(צב) קול יהודה ב"א לראשון, נפ"י י"ג.

(צג) נפ"י דרוש כ"ה, יט.

(צד) כוזרי מאמר א' א', הרמב"ם באגרתו אל ר"ש אבן תבון.

(צה) מאור עינים צד 101.

(צו) קול יהודה מאמר א' א' ומאמר ב' נ"ד.

פירושו בהמורה עין תחת עין ממש צו) „אני אדרוש מעמו מי הכניסו שיצא
 בדברים מסופקים נוטים אל הכתוב הפשוט ולא הוציא נזירת דינו המקובל בלי
 פקפוק והה' הנרכזי מצא מקום לתלות בו אמנם אין רוח ההכמים נוחה הימנו
 שהדין פשוט אצלנו להיבנו ממון לעולם? ועל האבן עזרא אשר דבריו לו כאורים
 ותומים ויבטיח לכל קוראים כי ישיש ויגיל על ביאוריו צח) יקרא הפעם צט) :
 „נוראות נפלאתי על הראב"ע שלבו הלך בזה מן ההפוך אל ההיפוך באמרו
 בנבלתם לא תנעו וכו' הראה עצמו בתחלה חרד על הקבלה ואח"כ בעט בה ויצא
 והלילה והלילה שאתלה פנים כזה בחבר הנאה שאנחנו בבאור דבריו". להיב בעל
 העקידה קושר כתיים בכל עת המצאו ויזהיר ק) : „עפעפך יישירו נגדו כי מתוק
 אור דבריו ושוב לעינים" עכ"ז לא יוכל להתאפק מלקרוא עליו את הקריאה קא) :
 „ולמה יעמוד מרחוק ההכס ר' יצחק הנזכר יעלים עיניו מהביט אל אחר מהמה
 האם זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות?" ובפרט כאשר מצאנו הולק על הרמב"ן
 (בשער לו) בענין הכבדת לב פדעה יאמר עליו קב) : לוא חרש בהע"ק בעגלה
 זו להבין אמרי בינת הרמב"ן לא היה נכשל בהם והיה מיצא כונותיו האמתיות
 הבלתי סובלות ספקותיו אשר הקשה ואמין נגדו, כי אמנם בעפר תיחזה יסודם
 וקורי עכביש יארגו" אולם גם הרמב"ן הזה, הרמב"ן אשר אליו נושא את נפשו
 בכל ספריו, לא קט) יצדק בעיניו ביום דברו קט) בהא"ע עלי פירושו על הכתוב
 אנכי אלהי אביך ויגזור עליו קד) משפט, כי לא הבין כונת הא"ע ולא העמיק
 בדבריו ; ומי לנו גדול בחשיבות בעיני המוסקאטו מהרב אברכנאל אשר יפור לו
 מלא חפנים כבוד ותהלה בכל מקצעות ספריו וילחום בעדו בהמדקדק הגדול
 ר' אליהו אשכנזי על שליחת ידו בהקדמת האברכנאל לירמיהו באמרו „כי רוב
 דבריו לא להצון בטלין ומבוטלין" ולבסוף בהראותו את עושר כבוד מלאכתו
 בנרון ההוא לקח לו מכינת הר"א עצמו לתיקון מלאכתו וממנו היה העיקר שהכל
 תדוי בו" קד) ; עכ"ז לא יזכר לו אהבתו בראותו כי בפירושו למלכים אחרי שהעלה
 כי שני עגלי ירבעם שהעמיד, המה דוגמת שני העמודים יבין ובעזו שעשה שלמה
 לזכר דוד ושלמה שבנו את הבית, ואין ענינם כעגל המדבר, יסיים וז"ל : „ואהשוב
 שזה עצמו דעת החבר וכו'" או יענה קו) לעומתו דברים כבושים : „אנכי לא ידעתי
 איך כהו עיניו מראות בפסקא היא עצמה ובנמשכת לה כי במאזנים לעלות
 עגלי ירבעם ועגל המדבר המזו מהבל יחדיו? אין זה כיא שימת עין על לשון

צו) שם ג' סמ"ז.

צח) שם מאמר ד' ס"ג.

צט) שם מאמר ג' סמ"ט.

ק) שם מאמר ב' ס"ג.

קא) שם סכ"ח.

קב) מאמר ה' ס"כ.

קג) מאמר ה', קול יהודה סכ"א.

קד) הרמב"ן בפירושו על שמות על הפסוק אנכי אלהי אביך.

קד.) קול יהודה שם סכ"א.

קה) קול יהודה ג' סל"א.

קו) שם מאמר ד' י"ג.

החבר המוצב לפניו בלתי צרוף הקודם והמתאחר וכן לא יעשה. ועוד יתר נראה התרונותו עליו עלי רצינו לקחת לו לעזר את החבר לשיטתו ודעתו בדבר מעשה המרכבה ויאמר קז): "העמדתו לך דברי השלם הרי"א עם ארזותם למען ספר באזני בניך שאם כה יאמר כי דברי החבר העירוהו אל הביאור הזה הם כי לא להזכיר שום תפיסה על דבריו, אך אם עלה על רוחו כי על כל מוצא פי שפתיו ישמור סדר שיטתו של חבר ועליה אדניו הטבעו וכמו שזרו דבריו כפי המשכס, אמור מעתה דלא הש לקמיה ואשם הוא אשום פעמים שלש עם נבר אשר דרכו נסתרה ממנו ולא ידע את מקומה", גם נגד החכמים המקובלים ידבר דברים קשים כנידים ולא יביט על מראיהם הנאה לו, כאשר יאמר על בעל ספר שער ד' החדש: "ראה כמה מתלבט הוא בדרכי ביאור דבריו לעות אותם בריבו בדברים שאין להם שחר" קח), או קט): "עתה צא נא בניני למשש בכל מליו אשר בדעתו הכביר על כונת החבר וראה נא אם הוא ראוי ליטול שכר על הפרישה אם לאו", וגם על החכם המקובל מה"ר ברכיאל, שממנו מביא בפתיחתו ראיה על דברי הכוזרי כי כלם אמת, נטה את ירו לאמר קי): "נוראות נפלאות מה שמצאתי למהר"ר ברכיאל אשר לא נהה דעתי בהם", ורב יתר מככל אלה נראה רוח בקרת אמת בדבריו במקום אחר קיא), כאשר החבר יאבה להוכיח את המלך הכוזר, כי אעפ"י שנאמר בנחמיה אצל מצות סכה, "וימצאו כתוב", כונת הספור שם לא היתה להודיע, כי נפסקה או שלשלת הקבלה, רק להודיע חידתם על המצות ההיא, כאשר גם יספר שמה מנידושם את העמוניות והמואביות, שיש גם נאמר, "וימצאו כתוב" ובאמת לא נאמר שם רק "ונמצא כתוב", או אהבת המוסקאשו לא תכסה את טעותו של החבר ויאמר בפירוש קיב): "מקרה שאר החכמים גם הוא יקרהו, לשעות בכמו אלה מצד רוב סמיכתם על ל' הכתוב הישגור בניהם, כאשר גם המורה טעה בזה בראשין פי"ט באמרו מלא העומר לאחר שנתערכו לו שני פסוקים, וגם הרלב"ג נכשל פעמים ביהסו לדוד מאמר ישעיהו אורך ד' כי אנפת בני ישוב אפך ותנהמני" — הראנוך בזה, קרא יקר! דמות דיוקנו הכללית של המוסקאשו ז"ל ונדמה, כי כמונו כמוך תנזור אומר, שגם מתי מספר הבהרות החשכות אשר פגשנו בו, לא יעממי פניו המזהירים כזהר הרקיע, והגנו עתה בפרקים הבאים לדבר על חין ערך מעשיו הפרטיים, הם ספריו המהכמים, שבהם נוטל ספרו נפוצות חלק בראש.

קז) שם ד' ס"ג.

קח) שם מאמר ה' ס"ב.

קט) שם מאמר ד' ס"ג.

קי) שם.

קיא) מאמר ג' ס"ג.

קיב) שם בקול יהודה.

פרק ד.

הספר „נפוצות יהודה“ יש לו לדעתי קדימה לפני ספרו „קול יהודה“ בשתי מעלות: קדימת המעלה וקדימת הזמן! קדימת המעלה — שנושאו הוא ענין מקורי, נושא את עצמו ואיננו תלוי באחרים; מה שא"כ ספרו „קול יהודה“, שהוא רק פירוש ונסמך אל ספר אחר; וקדימת הזמן — כי אף שלפי הנראה מתוך דבריו, חבר את ספריו אלה בעת ובעונה אחת ולא נוכל להקדים את האחד על פני חברו, כי בשני ספריו יזכיר הליפות בשם כל אחד, כמו בספרו „נפוצות יהודה“ יזכיר שש פעמים את ספרו „קול יהודה“ כמו א: „זיל קרי מש"כ על ביאורו בקול יהודה“, ב) „כדבר החבר ובביאורי אליו זכר עשיתי“, ג) „זכר ויפקד מש"כ ע"ז בספר קול יהודה“, ד) „מה שכתבתי עליו בפירושי על הכוזרי בקול יהודה“, ה) „עייין מש"כ עליו בקול יהודה“, ו) „מה שבארתי עליו בריש מאמר ב“; דברים המורים באצבע על היות הספר הזה כבר מסודר בידו. ולאידך גיסא נראה להיפוך מכל אלה, כי בספרו „קול יהודה“ מביא שמנה פעמים את דרשותיו מהנפוצות, כמו ז: „כבר כתבתי בדרוש המכונה אצלי „עולם קטן“ טעם לכריות יועצות“, ח) „מה שכתבתי בדרוש המכונה מחונה אלהות“, ט) „כמוזכר אצלי ביערת הדבש המכונה הגיון בכנור“, י) „וכבר היה דברי בדרוש המיוחד לענין הסדר“ יא), יב) וכבר כתבתי בדרוש מחונה“, יג) „כבר זכרנו בדרוש הגיון בכנור“, יד) „וכמוש"כ בדרושנו הגיון בכנור“, ושתי פעמים ירמו בו בדרך רמז על דבריו בהנפוצות, כמו טו: „כבר בא הרמז ע"ז במאמר הכ' מי יעלה לנו השמימה וכו““, וכונתו על דבריו בהנפוצות דכ"ה עיי"ש“, טז) „והנה מקום אתי להודיעך בו קשט אמרי אמת היוצאים מפי לאחד מנכבדי ארץ בענין הווג“, והן אותן הרברים שמביאם בספר נפ"י דרוש כ"ו, ובקול יהודה מאמר ב' סל"ב מפרש שם האנדתא נ"שם חד מאתונא, כאשר מפרשו גם בנפוצות יהודה דרוש מ"ט, אם כי לא ירמו עליו כלום, ובכן כל היכי דיש לנו פנים לכאן ולכאן, לא נוכל לצאת מן המבוכה, רק אם

א) דרוש ששי.

ב) דרוש ז'.

ג) דכ"ו.

ד) כ"ח.

ה) נ"ב.

ו) ל"ג.

ז) מאמר ד' סכ"ז.

ח) שם.

ט) שם כ"ה.

י) מאמר ה' ל"ח.

יא) כונתו להדרוש המכונה „מגלת סדרים“.

יב) מאמר ה' סכ"ד.

יג) שם ס"ה.

יד) שם ס"ח.

טו) מאמר ד' ס"ג.

טז) מאמר ה' ס"ב.

נאמר כי שניהם נבראו בזמן אחד; אעפ"כ ניתן להספר „נפוצות“ גם קדימת הזמן, כי אמנם יצא לאור עולם כחמשה שנים (יז) לפני הספר „קול יהודה“, ומפני שתי הקדמות האלה ראוי הוא לקבוע לו ברכה בפני עצמו ולדבר ממנו בראשונה. — כאשר נתכונן הישב בתהלוכות והתפתחות הדרוש בימי דורות האחרונים אהרי הגאונים, או נכיר התרחבות והתקדמות גדולה בקרבנו. בעוד אשר רבנו רש"י ז"ל ירמו יחא, „כי בני העיר נשלח באיסורין מחמת שאין להם הכס דורש ומלמד את חוקי התורה“, הנה מצינו את המהר"ל (יט) ז"ל שהיה רגיל לדרוש בכל שנה בשעה"ג כל דיני פסח ובשבת שלפני ימים הנוראים הלכות ר"ה ובש"ת הלכות תשובה, ואם בחקי התורה וההלכות נקבעו לדרוש רק זמנים מיוחדים בשנה, לעניני האגדה והמוסר השפיק כל מקרה ומקרה, כנשואין, ברית מילה, וכל המועדים בכללם לתת ענין רב להדרשנים להתעסק בהם, וכאשר גם יאמר (כ) הסמ"ג בעתו „כי הדרוש בעניני אגדה „הוא סבה מן השמים“ ובזמן יותר מאוחר בימי מהר"י מינץ כבר נמצא השם „דרשנים“ מושאל על הנואמים נאום מעל הבמה, כאשר יאמר באו: „לא נמצה דרשה זו בשום דוכתא רק הדרשנים או מר"ם זה“, וכנראה גם מדברי רבינו אשר"י (כב) על המאמר וקדשתו לפתוח ראשון „להיות ראש המדברים בכל קבוץ עם לדבר ולדרוש בתורה, ובעל צמה דוד (כג) מהר"ד די פאמים יפרש המלה „דרש“ רק על הרבוב לפני ההמון, והנה באיטליא אם כי גם בימים הקדמונים נראו שם נצני הדרוש כמובן שאנחנו מבינים אותו היום, כמו הר"ם מקוצי, אשר לדעת ההכם צונץ (כד) הוא יליד איטליא, והוא היה סובב והולך בכל הארץ לדרוש לפני העם, ר' נתן הדרשן המוכא בספר מסעות בנימין שחי בסוף אלף ההמישי, ובעל שלטי הגבורים (כה) על האלפים האומר: הכם המשכים לדרוש רבבים; עכ"ז למדרגה גדולה ומכשרת לא בא עוד עד ראשית ימי המאה השלישית, כאשר קם ההכם ר"י מסיר ליאן וחבר את ספרו „גופת צופים“ על חכמת הרבוב וההלצה, כי ההכם הזה לא בלא-מחשבה תחלה הכר את ספרו, רק לתקן מעות בני זמנו, כאשר יכנס בהקמתו שם „עם טמא שפתים נלעג לשון ואין בינה“, ומאו רוח הדרשה נהייתה בפי הדרשנים שבאיטליא, לא עוד רק לעקם את הכתובים והמדרשים וללחצם לפירושי זר היתה מגמת פניהם, רק בחרו להם ענין הנהוין לשעתו ונשאו עליו את משאם בנאומים נעימים, והטיפו על לב העם בניבים כרביבים למשכו ולסגלו להדבר שאליו היו נושאים את נפשם, יהי בעקרי האמונה והדת, או בשאר צרכי הצבור, וכאשר יזהיר אחד מבני הדור ההוא (כו):

(יז) ספר נפ"י נדפס בראשונה בשנת שמ"ט וקול יהודה בשנת שני"ד.

(יח) קהלת י' י"א.

(יט) המהר"ל חי באמצע המאה השניה לאלף השישי ומביא כן בהקדמתו.

(כ) שם בהקדמתו.

(כא) תשובת מהר"י מינץ סימן מ"ג.

(כב) נדרים דס"ב.

(כג) מכיאו צונץ על הדרשות.

(כד) על הדרשות צד 437 הערה א'.

(כה) ברכות ד'.

(כו) בעל עולת שבת.

„ולא יהיו כל דרושיו ודבריו בדברים עמוקים כי יקוצו בהם המון העם שהם הרבים“. ומאז נשאר לנו ספרות רחבה וגדולה בדרשות ממין זה כמו „רב דרשות“ מהרש"י קצנלנבויגען, „תולדות יעקב“ (זו מהר"י אלבא מפלארענין, „מדבר יהודה“ מר"י ליאן כח) די מודינא, „בינה לעתים“ (טז) מר"ע פיגו ל, וכמוהם רבים, אשר הראש והראשון שבהם הוא הספר „נפוצות יהודה“ מהמוסקאטו ז"ל. הספר הזה הנדפס בראשונה בוויניציה בשנת ש"מ"ט בחיי המחבר ואשר הקדיש אותו לאבות אשתו למזכרת אהבה, כולל ג"ב דרושים יקרים אשר הלך גדול מהם נדרש בפועל לפני קהל ערמו כמו הדרוש ד', כ"א, ג"א להנ הפסח, דרוש י"ב, י"ג להנ השבועות, דרוש ט"ז, י"ז על מצות לולב, דרוש י"ט, ל"א על המועדים בכללם, דרוש כ' ליום הכפורים, כ"ג על פדיון שבויים בשבת הגדול, דרוש ל' לשמיני עצרת, דרוש ל"ב, ל"ג, ל"ד, ל"ה הספדים עלי גאונני זמננו, דרוש ל"ו, ג"ב להנ הסכות, מ' מ"א, מ"ב לר"ה, ט"ז להנכת בית המדרש, ל"ז לימי הנכה, כ"ב על צדקה לעניי א"י, ל"ח, ל"ט על ענין התשובה ודרוש מ"ג בשבת נהמו קודם התחלת הלמוד במסכת כתובות לפני תלמידיו, מכל הדרושים האלה נראה, כי זמנם נרם להם לדרשם לפני קהל השומעים ב"ב י"ה כ"ג נ"א) או בכית הלמוד, ושאריותם, מעוטם נדרשו במסכת רעים ובני משפחתו (ל"ב), כמו הדרושים כ"ה, כ"ט על מצות מילה, כ"ה כ"ו על הנוך הבנים ולקחת האשה, והדרוש מ"ט על האחדות, ורובם הנותרים לא יתנו אותותם אותות כי יצאו מכה אל הפועל, רק יראו כאלו נסדרו בידי המחבר אך למען המלאכה בעצמה, כמו דרוש א' על הכמת המוזיקה, ב' למאורעות דוד, ג' בננות התוארים, ה' לשמירת הסדר בכל ענין, ו' על ערך יקר נשמת האדם, י"ד יתרון התורה מעל שבע החכמות, דרוש י"ח אודות עיון ומעשה איזהו מהם עדיף וכדומה כלם. — והנה אם כי הדרושים האלה נפלטו למפלגותם לתכליות נפרדות, הרוה האחד ההולך והורו בינותם ויקבעם ויקשרם יחד, הרוה הזה יורה לכל מבין, אשר מכלעדי המטרות המיוחדות שאליהן כיננו, עוד מטרה אהרת יותר גדולה ונשנבה עולה על כלהן, שאליה ביחוד כיון דרשנם הגדול והוא: ליפית כה המליצה בהדרוש ולהנהיג הסלסול בהדבור לפני ההמון, ולא נחשוב להפלגה לגזור משפט, כי הספר הזה הוא הראשון במינו הבנוי ביסודו ועקרו על בסיס הדרוש האמתי שרוב כהו רק כפי המטיף להמתיק מליו ולהטות להפצו את לב כל הסרים למשמעתו, וכאשר יחוקק גם בעצמו את הקי הדרוש באמרו (ל'): „ועיקר הדרוש הוא היותו נעים בדבריו המתוקים והמסודרים כדבש ולבחור מלות מובהרות אמרות טהורות מזוקקות אשר הם לבושי לרבים המהושבים“. מה נמרצו למשל אמרי פיו בכואו לספור את מורו ורבו והתנצלותו עלי איהור

(כז) נדפס בוויניציה ש"ס"ט וחי באמצע המאה הריבעית.

(כח) נולד בשנת של"א, מת שנת ת"ח ונדפס ספרו ש"ס"כ.

(כט) נדפס בראשונה ת"ח.

(ל) נולד שד"ג ומת ת"ח, ועיין מאמרי אדותו בהמניד שנה ב' גכיון כ"ו.

(לא) נפ"י דרוש ל"ב.

(לב) שם דרוש כ"ט.

(לג) דרוש י"ב.

מועדו באמרו (ל'): "קורא אני על עצמי לבי סחרהר עזבני כחי וגם אור עיני אין אתי, איככה אוכל להכנס בעובי הקורה לספר תהלת וכו' להתעורר על העדרו למלאות מה שחסרתי בעתו לסבת הלוי? אמת ואמונה רם ונשא וגבה מאד הדבר הגדול הזה, נשגב לא אוכל לה, אך גודל חובתי לא נופל הוא ממני כי גדל גם הוא עד מאד, ונמצא לפי"כ להיות חוב זה מוטל על צוארי ואני קצר ידים נלאה מלהשלימו, הריני בין שניהם נמשך לכאן ולכאן ותדמיני ואישה לאיש אהוהו רעד באחד מאבריו כי הרתת ההיא מטעם הרופאים ישלם מ"ב תנועות הפניות, רוע ההולי אשר קרה לאחד מאבריו ינהגו בכבודות לצד משה, והכה הנטוע בו ינשאהו וינטלהו למעלה עד כי מחמת הפניות יקרה בלבול התנועה הנקראת אצל הרופאים רעד רתת ופליצות, כן מקרה זה גם אני יקרני, כי החיוב מצד אחד ימשכני לפנים ומצד אחר הבלתי-יכולת ויתיעני לאחור, ובכן כל איברי מרעידים ומודעזעים אך אמנם בחשבי וכו' כנשלוך כחי ורפיון בריאתי אשר בו ראוי להתנצל כל מום וחסרון יקרה בספיר הלו אשום לדרך פעמי", כמה מהערבות והמתיקות בהתנצלות כזה! או כאשר קם הפעם לשאת את מדברותיו בדבר פדיון שבויים אשר לדעתו הדרוש בו מיותר או יאמר (ל'): "להגלות נגלות כי מעלות הנקרא תעיר ותורה על מעלת דברי הקריאה, רבים יתמהו מה קול הקריאה אשר הקהיל שלמים וכן רבים אלה קרואי העדה קרואי מועד אנשי שם? והעולה על רוחם ה' תהיה, כי דרשה תדרש אשר אוביל לכם מלכים שו', ע"כ אודיעה דברי אתכם זאת לא זאת וכו', א"כ לא הדרש הוא עיקר בקריאה זו אלא דרוש אחד הבלתי צריך לדרשה, רק הוא נדרש מאליו ונכסף מצד עצמו, ה"ה פדיון שבויים אשר על הודעת ענינו שלחתי הנה וכו' אלה וכיוצא בהן המפורסמים לעין כל יספיקו להטות לב המתנרבים ולהלהיב תשוקתם אל הנדבה הזאת וכו' אפס כי ראיתי חוב על עצמי משום הדור מצוה והביבה להראות את עצמי כאלו מסעי ידי עושה מצוה אעפ"י שאין צריכין לכך ומקרה הכהן המשרת גם אני יקרני כי בהקרבת זבח שלמיו היה מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף, גם אני אניה ידי תחת יד המתנרבים נראה כמניף אעפ"י שהתנופה נעשה מאליה, ועם היותי בזה מסעי שאין בו ממש לא תהי' פעולה ריקנית ובטלה מצד הכשר הכונה בה", הצטרקות שנונה וחדודה כמוה לא נשמעה עוד בין הדרשנים! ואיך ישית בחלקות, ישבה ויהניף את לב השומע להריק אמתחותיו ולהוויל כספו וזהבו למצוה זו בספרו לו שמה: "כי מלת צדקה מתהפכת בא"ת ב"ש למלת צדקה בעצמה להורות כי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד מאתו ית' הלך עבודת צדקתו כמאמר המשורר אענך, בסתר רעם" רמזו להד הרים הנקרא בלשון לעז (Echo) המשיב אהור קול הברת המלות עצמן בצלמם כדמותם", צלצלי מלים מהולים ברעיונות נשנבים ונעלים כמוהם יש און להם לקרוע ולהתרגש סגור לכב גם היותר מתונני שבכני אדם! או כאשר יאמר (ל') במקום אחר בכואו לדבר בהג המצות בענין זה או יאמר "מצוה זו שבאה לידכם אל תהמיצנה פן תעבורו על לא יראה לכם המין, ודעו

(לד) דרוש ל"ג.
(לה) דרוש כ"ג.
(לו) שם כ"א.

וראו נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלקים מניני ארץ מאד נעלה. רצוני כי כאשר הזהבים הנקראים מגנים הם עולים לגבוה להשלים רצון ד' הוא באמת דבר נעלה מאד, וירמו בזה לו) על המטבעה האיטלינית שנקראה בלשונם (Scudo) ע"ש זיון המנן של מושל הטבוע בו ויאמר: נדיבי עמים! נאספים! עם אלקי אברהם! הן לאלקים מניני ארץ, והביכם אלה הנקראים מגנים הלא לאלקים המה, כי לו הכסף, מניני ארצכם אלה אבל שובם אמצעים לתכלית הסר ש מ י מ י מאד נעלה — ומה נמריץ המאמר כפי מטיף לעם הזה האיטלקי! מקשיביו הנכונים יקוהו כמו שהוא, קשוח דבור מחניף און, וההמונים ישבעו כהיי ראשם שלזה כיון דוד המע"ה ועל כלם יעשה רושם חזק ויכנס עמוק עמוק בתוך לבותם. וביותר מכל אלה נראה כהו הגדול בחכמת הדבור וההלצה כאשר נקרא אל על לכהן בכהנת ראש במקדש התורה, היא הישיבה שנסודה שמה בעירו, אחרי אשר יבאר ויהלל מעשיהם עד להפליא; בדבר הקמתם בית-אל זה יקרא בהתלהבותו שמה לח): „לבד זה מצאתי הסיון לא יוכל להמנות בפעולתם הלזו והוא כי במנוי הראש לא שמרו היחס הנאות וכאלו יצרו גוף אחד, גייתו כגיית הענק וראשו כראש הננס והיה לכם להזהר מאד לבלתי הלל משום צד, פעולתם הנכבד, כי כפי עוצם הישועותו של דבר הוא מעותד אל ההפסד אפילו לסבה מועטת ומדוע אי"כ לא היתה אזהרה זו ננד פניכם לבלתי יהטאו להבאיש ולהביע שמן רוקה זה ע"י בהירת הזכוב"ב הלז?" (לט), וכן מתעדן את עצמו כתולעת על מה שבהרהו לראש הישיבה, עד שבא לידי מסקנא: „לולא תוהלתי לכם רוני כי באור פניכם תרהיבוני כנפשי עוז וכו'". דברים מתוקים לוקחי לבנות בלי שרק ופירכס ויעלות הן בן מצאנוהו שוקד על יפוי דברנותו בכל פעם, עד שלפעמים ערך הדרוש כלו רק בהצעצעים והצלצלים שמתלבש בהם רעיוניו היקרים, למען שכלל בזה את חקי הדבור (Rhetoric) והזנין ולהעמיד את הדרוש על כסיסו הנאמן, והוא טיב טעם הנואם לבחור נאומים קשוחים בנוצות נהדרות למשול ברוח השומע ולקנות את לבבו, היות זה עיקר הדרוש להתקבל מן שומעיו, כאשר יבאר בזה הכס איטליני (ז) מאוחר הורות הרבה דברי הנביא ישעיהו: „ד' אלקים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר, טעם אמרו „לעות את יעף" הוא, כי האנשים אשר עיפה נפשם ותקצר מן העבודה אשר עליהם, הנה ימאסו בשער מוטיה ובתוכחתו יקוצו אם לא ימשוך לבותם במתק שפתותיו. והנה מהמעט שהבאנו כבר די לנו להוכיח הנ פעולתו הגדולה בפנה זו, עד שלמותר נחשוב להרבות עוד במופתים, כאשר הספר הזה מצוי כעת ביד כל איש; רק עוד על דבר אחד יש לנו להעיר והוא על צורת הספר המלאה זיו וזה המליצה על טהרת לשוננו הקדושה שאין כמוה בכל הספרים האחרים, וכאשר עמד המוסקאטו על פסנת

(ז) הערה זו למדתי מאת ידידי החכם הגדול ר' שמואל שיספער בלכוב, ואלה דברי סופר דברי הימים ריה"כ בספר עמק הבכא: ויעבירו קול מטעם כל עמי הארץ וישברו „מנניו" היטב, ובהערת לעשרים שם „מנניו" רומז על הציונים ואותות השדים למשפחות הנקראים Wappenschilder. עיי"ש.

(ח) דרוש ט"ז.

(ט) ידמו בזה לשמו מוסקאטו הנובע מהמלה מוסקא כאשר דברנו כבר בפרק ב'.
(מ) המליץ רמ"ח כוצאטי זצ"ל בספרו „לשון למודים" צד ו'.

מרום חכמת הדבור בדרשותיו, שדרש — כמובן — בשפת עם הארץ, כן גבה משכמו ולמעלה מכל חכמי דורו בטיב סדרו ונועם מליצתו * בהבוריו, כאשר סדרם והכינם לשלוח אותם על פני הויץ, למען יבינו גם אחיו בכל הארצות האהרות והשונות, אשר רק שפת-הספר, היא שפת קדש, הוא האמצעי האחד להבנת כלם את החכמות והידועות האצורות והכלולות בהם. שפת מוסקאטו היא צחה וברה בלי שום לחץ ורוחק, כמי השלוח הולכת לאט לאט ותעשה שרישות שרישות בלב הקורא וכמו חי יתיצב לפניו הדורש מעל הבימה, גם אחרי נאטר עליו פי הכאר שנות מאות רבות; והתירון הזה היה לו להבל שכנס אחד על מהברי זמנו שלא הקפידו על לשונם גם כמה דורות אחריו, כאשר יתאונן ע"ז החכם הגדול ה"ר יש"ר מקאנדיא: „ראיתי רעה חולה אצל רוב המחברים מבני עמנו שאינם כותבים בל' צה כדרך כל האומות, קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הנמ', כל השומע תצילנה שתי אוניו והיו בעיניו לזרא" (מא). והנה על דבר הומר הספר ותכליתו יחשוב לבנו לומר, כי מטרה אחרת מכל הדרשנים שלפניו הציב המוסקאטו לנגד עיניו, בכל שלשלת הדורות מזמן הרמב"ם והלאה נראה רק רוח אחד מרהפת על כל הדרשנים המעולים, והיא רוח הרכבת פילוסופיותו של אריסטו ותלמידיו בשתי התורות, הכתובה והמסורה, מימי חכמי פרובינצא והרלב"ג עד בעל העקידה, כלם רק הדרך הזו כבשו להם לזרוע כלאים מין בשאינו מינו ולדחוף בחוקה עיוני יון ודעותיהם בתוך כתבי ומדרשי התורה, אשר לפעמים לא רחוקות הזרת נשקפה מבין בתרי פירושיהם ומאמריהם; אבל בספר הזה אם כי כלול הוא בחקירות עיונית מראשו ועד סופו, לא נכיר בו התאוה הנפרזה ההיא, רק הנטייה להתעצם במושכלות וחכמות למודיות ושמושיות היא היא אשר נפגוש אותה בכל דרוש ודרוש, ובנטייה זו חדשות הוא מגיד לנו שלא נשמעו עוד בין המחברים הקדמונים וכמעט הוא היחיד במין זה שאסף כעמיר נורנה כל החכמות הכלליות ואספם לאסיפה לעשות מטעמים לפני הקורא ולהרגילו בנמסות וידועות נצרכות לו כאשר הוא אדם על הארץ ולא לשבש את מוחו בעיונים שהם למעלה משכלו, הרושים מיוהדים נמצא בו על איזה מהחכמות כמו למשל דרוש ראשון על חכמת המוסיקה, דרוש המישי על „מעלת הסדר" בכל ענין, וכמוהם רבים, ומטרתו זו עמדה לו כי התחכם מאד להביא הכתובים והמאמרים לפי הרעיונים שרוצה בהם ולהביאם בכרית את החכמות המעולות, עד שגם השכל הבריא יודה בהם ולא יטול בהם שום פקפק, כאשר נראה לדוגמא פירושו על על מאמר הש"ס על משנת מאימתי קורין תנא היכי קאי דקתני מאימתי ותו מ"ש דקתני בערבין ברישא ליתני בשחרין ברישא תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך, ואביא יליף לו מבריותו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר, אי הכי

(*) בהקדמתו יאמר: לא הקדתי על תוספות אות או אותיות באיזה מלה או מלות להרים מכשול מדרך הקורא ומה גם עתה בהתחלף המחברים בכתיבתם אחד הנה ואחד הנה עד שמפני זה לא אירקק אם מלה אחת בעצמה תכתב פעמים מלאה ופעמים חסיה כמלות יהדיו וכי' גם אני לא אקפיד בכך ואז מקום שיפול הקולמס שם יהא מלא או חסר דמלתא דלא קפדי אינשא לא הוי קפידה לך עמי בא בהדריו. —

(מא) בהקדמת ספרו „גובלות חכמה"

סיפא דקתני בשחר מברך ברישא לתני בערב מברך ברישא, תנא ערבין תנא ברישא והדר תנא בשחרין ואדקאי בשחרין מפורש מילי דשחרית והדר מפורש מילי דערבית, ומפורש המוסקאטו ז"ל (מב) בהצעה, כי יש שלשה מיני סדר המלאכות, סדר הטבעי וסדר בחירוי, וזה כונת הש"ס תנא אקראי קאי זה "סדר המלאכות", שבמלאכת המהשבת הקדים ערבין לשחרין מפני דקאי אקרא, ואבע"א ליקף מבריותו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר הרי "סדר הטבעי" כי כן סדר הזמנים, ועל שאלת הגמ' א"כ לתני בערב מברך ברישא, שני, אדקאי בשחרית מפורש מילי דשחרית וזה "סדר הבחירוי" שעקרו תלוי בהזדמנות מאי דסליק מיניה. כן הולך ויבאר שם פסוקים ומאמרים שלמים בסגנון זה, שגם הנפש היפה איננה סולדת בהם ותוכל לקבלם. ביהוד התאמין בכל פעם לצייר את דרושיו בציורי ההגדות ולשלב אותם בהמקראות ובמאמרי רז"ל, להראות כי בהתורה כלולה כל חן ויופי כמו (מ): "מתפאר היה רופא אחד שמו אסקליפיארי * כי העלה ארוכה ומרפא במיני השיר והננון לכמה פריניטיצ"א שנשרפה דעתם מהמת חולי, ונאלינום התפאר גם הוא שהרבה חולים מחולי ארוך נתרפאו על ידו בהשיבו תנועות הפעילות נפשם אל השעור ע"י המוסיק"א, ומקרא מפורש הוא יבקשו איש יודע נגן מנגן בכנור וכו'", (מד). וכבר מצאתי לאפלטן בספרו הנקרא טיאגוס ש"א מאוהבי סוקרט רבו היה מרגיש בעצמו תועלת נמרץ במשכלות עם היותו בלתי למד ממנו וזה בהיותו עמו בבית אחד וכ"ש בחלק מיוחד מן הבית וכ"ש בהיותו מסתכל בו עודנו מדבר דבר מה, ובאופן יותר נפלא בהיותו יושב אצלו ונוגע בו ועל כיו"ב כבר נאמר והיו עיניך רואות את מורד" וכהיה (מה) דבכורות פרק הלוקח גבי האי דא"ל מלכא לר"י אייתי הנהי מייא דאטי מבי בלועי, שדינהו בתנרא, א"ל מלויה להאי ואווילו מלו שדי ביה קמאי הוי קאי בלע להו מלו עד דשמיט כתפיהו וכלו ואויל, ופירש"י מי אוקינום שבולעים כל מים שנופלים בהם ומביאים אותם עד התהום ופולטת אותם וכו' בהגיעי אל זה המאמר ע"פ יחלוף זכרון מה שצדדו בעלי השיר בין עונשי גיהנם משפטו של סוסיפיו (**). הגולל אכן מתחתית ההר עד עליונו בחזרת חלילה עד אין תכלית וכן משפט הנערות דאנאיירי (***) להשתדל תמיד בפועל ריקם למלאות את המכברים היום" וכמוהם ספורים והגדות רבות המעוררים הפין והסתכלות רכה בלב השומע הישראלי וינחתו את רוחו להמצאם כתוב בתורתו הקדושה, פירשיו הפשוטים בהכתובים הם כמעט תמיד מתקבלים, לא ילחצם הדוחק, לא יקשה

(מב) דרוש ה'.

(מג) דרוש א'.

(* Asklepiades רופא גדול נולד תשעים ושש שנים לפני חה"נ.

(מד) דרוש ט"ז ובקול יהודה א' צ"ג.

(מה) דרוש י"ג.

(**) Sosiphanos משורר יוני בימי אלכסנדרוס הגדול.

(***) Daraus נודע מהמיתולוגיה לאחיו של Aegyptus וברח מפניו והמלך באגרוס, וכאשר רצה אָניפּטוּס אחיו להשיא את חמשים בניו לחמשים בנות דאנאס, הערים האחרון ולהש באזני בנותיו כי ימיתו את בעליהן בליל חופתן ולכן נעשו בתהום מתחת לשפך מים אל כלי נקוב, והתמשל המשפט הזה על היגיעה בדבר שאין לו קץ ותכלית.

קשיות לא יפרוך היות רק ילך בטה לררכו בדבריו היקרים והכתוב יפרש מאליו, כאשר יבטיחנו גם בהקדמתו וז"ל: "וואת היתה לי כי פעמים רבות לא הלכתי בגדולות ונפלאות הקישיות והספקות בעזו ותעצומות, כי היה עיקר מנמתי ביאור הדברים וישובם עד שידחו רוב הספקות להשיב נפש המפקק". ודבר זה איננו קל בעינינו אחרי ראותנו בספרי הדרשנים הגדולים, הבעל עקידה והארבנא"ל, איך יארכו לפעמים בדקדוקיהם הקלושים, ובעוד שהאחרון מונה מספר לצבאם, הראשון בפירושו ילפלל כמו בדני ממונות ונזקין, שואל ומשיב, מקשה ומפיק ויעמום סברות חריפיות בכתובים ופישות שלימות שלא יסבלו אותן בשום פנים, ועוד יתרון מעלה נראה בהמוסקאטו, כי רוח הדרוש לא הוליכהו שולל ועקלקלות, באשר לא שכה ביום דרשו את חץ הלשון ודקדוקה, ועו רצונו היה להתאים מנעמי הרושיו את הקי הישפה (*). כאשר נוכח מ' מעליצות לבכו במצאו סמוכין לפירושו הנפלא על הפסוק והיה "כמנן" המנן שהכנור היה מנן מאליו: "כי כן יורה התואר על המתואר בו כי הדבר ההוא שב במתיאר לקנין חזק וזהו ההבדל שבין התואר והביניני הנודע אצל המדקדקים כי הבינוני אינו מורה על קנין והתואר מורה עליו כמו גונב וננב, ופירוש הראב"ע שמש"ש הכתוב בתהלים אשכילה בדרך תמים מתי תבא אלי, כי תמים תא" לדרך וכו', מו) "לא יראה בעיניו מפני כי להיותו לשון זכר לא יתכן לסמיך לו מלת תבא שהיא לשון נקבה, ועל פירוש העקרים על הפסוק מה ד' שיאל מעמד כי אם ליראה וללכת שמש"ש תחת יראה תחת הלכת, מה) אין דעתו ניהה הימנו מפני שהפליג הפלגה עצומה והרחקה רבה מטבע וזלשון בכתוב לפ"ש כל הלמד"ן ההם במקום תחת או תמורה" ומתפלא על הרמב"ן ז"ל שמתקשה בהכנת מאמר לאה זכרני אלהים זכר טוב באמרו: לא מצאתי למלה הזאת מוצא בלה"ק רק יתכן שהיא מלה מרכבת זה בד וכו' ואמרה לאה כי עשה לה האלהים זה הבן בד (ר"ל ענף) להיות בעלה מתולונן בצלה כי יזבלני יתלונן בצלי כמו בית בניתי וכול לך וכו' באמרו מט): לוא הרש בעגלתנו היו מוצא למלה בחלוף אותיות ממצא ומוצאות כי הזיין והצד"ק ממוצא אחד והדלית והתיו ממוצא אחד והרי זכרני כמו צבתני וזכר כמו צבת מענין חבור כמו שקדם ודברי לאה עולים יפה כי אמרה חבני אלקים חבור טוב ע"י הבן הששי הזה כי הפעם יזבלני ויתחבר עמי אשי בזבולי חבור מתמיד, ועל החכם פילונ"י ר' ידידיה האלכסנדרוני דמפ"ש ג) הכתוב ולשת יולד בן ויקרא את שמו אנוש או הוחל לקראו בשם ד' זה ספר תולדות אדם שאז היה היהול באל ית' וע"כ סמוך מיד זה ספר תולדות אדם לרמוז כי מי שאינו במדת התוחלת אינו ראוי בשם אדם ונדרו האמתי יאמר נא): "החכם הנזכר יפ"ש "אנוש" מלשון תוחלת ולא ידעתי מאין לו? אך יצדיקו בתפשו הכלל הידוע, כי הקדמונים היו

(* דרוש ל"ה אולם אני ליישב המקרא על פשוטו באתי הנה.

מו) דרוש א'.

מז) שם דרוש הנ"ל.

מח) דרוש ל'.

מט) שם הלאה.

נ) בספרו מנהגו של הרע לארוכ את השוכ.

נא) דרוש ל"ו.

בקיאים בלשון יותר מאתנו ויאמר : „אמנם נראה שהיה זה מפורסים אצלם מטבע הלשון ויהי אמרו יום אנוש לא התאווית יום נחלה וכאב אנוש הפוך ענין התחלת כלומר יום וכאב שנתייאשתי בהם מאין תקות טוב ובריאות ודוגמת זה מצינו שמות מורים על דבר והפכו כמלת חסד וזולתה וכו'” ולבו יאמר לו (נב) „כי ע"כ נקרא שמו „תכלת” מלשון כלהת לתשועתך נפשי לדברך יהולתי וקרוב היותו מלשון תכלית כי כן התחלת ממושכה אל מול השנתו, על פירוש הקדמונים בהכתוב ושבתי בבית ד' שמרומז בו שיבת הנפש למעון השי"ת יקשה (נז) „שהי"ל לומר ושבתי לבית ד' ויבחר אשר בחרו קצת מפרשים שמלת ושבתי היא מלי בשוכה ונחת תושעון ענין השקטה והנחה”. כן (נד) נראהו מדקדק נחוש השערה שלא יסור ממסלת הלשון וההגיון כמלא נימא, חזון בלתי נפרץ בין הדרשנים גם בימינו אלה!

תכנית הבנין לפיהו בנה את הבנין המפואר ההוא, הוא על שלשה האופנים הנהוגים עוד מימי קדם קדמתה בין המחברים, והם : נושא, מאמר ודרוש. בכל דרוש נצב בתחלתו מאמר חז"ל אשר עליו יסובו גלגלי ספקותיו והערותיו וישלב בו במשכציו זהב, רעיונו הנשוא והתכלותי שהיא עיקר הדרשה ; ומתמצית החלטתו יוציא מאמר קצר ונאה אשר בשם „נושא” יקרא ויעמיד אותו נכס לפני הדרוש להראות, כי המועט יחזיק את המרובה, וה„נושא” הקטן הזה יכיל כל דברים הארוכים המלאים את הדרוש כלה. — המנהג הזה אם כי נשרש בין כל הדרשנים שבימיו, לא התחזק והתאזרח אצלם במדרגה גדולה כמוה כאשר בהמחבר הזה. בכל מקום ומקום ישתעשע בהנושא שלו ויהפוך בו הנה והנה להראות איך דא ביה כלה ביה, עד שלא יוכל לעצור בעדו מלקרוא הפעם (נה) : „מה לי עוד לבקש אמרים לצורך ההקדמה הואיל והנושא עצמו נושא בחצונו על מצחו כל מה שהצרכת לאמר, (נו) „ויובן כל אלה כמאמר הנושא דברים שלא נתבשלו כל צרכם, (נד) „להוציא לאור מתוך דברי הנושא כונת כל מה שזכרנו בלי תוספות ומנרעת, העיר בזה און אנשים על הפוך אותיותיו למפרע”. — ואם כי גם בעבור היתרונות והמעלות הצוריות לבדן כבר זכה הספוי הזה לשם בין כל הדרשנים והמגידים, עוד יגדל ערכו פי שנים מצד המרו המלא ספרים ומחברים שונים שאין דוגמתו בפניה זו בכל ספרות הדרשנות. המחבר הזה שלא הניח אף אחד מכל חכמי ישראל שחיו עד ימיו, וגם מחכמי דורו, התעורר בכל פעם לקחת מאתם להשלמת עבודת מלאכתו, כאשר יודה בעצמו באמרו (נח) : „כפי מה שנתעוררתי

(נב) דרוש ל"ז.

(נג) דרוש מ"ח.

(נד) כאשר גם לא נראו לו דברי הב"ע שער ק' בטעמו על הסוגיא בש"ס בפלוגת ר' חייא ור' אביה, לאשר נטה לפרש לשון „ופליגא” בדרך רחוקה ממשמעותו הפשוט דרוש ל"ח.

(נה) דרוש ט'.

(נו) דרוש ד'.

(נז) דרוש י'.

(נח) דרוש ל"ח.

מוולתי בקצת שכוון לזה" נט) "שמעתי אומרים כי מנע א"ע מלחבול" (ס) "כפי"מ שלקחה אוני שמין הערה מוולתי שכוון בזה להורות" — לא מנע את עצמו מלשאוב גם מבורות זרים ולהביא דברי חכמי אינם יהודים במדה מרובה כמות שלא ראונה עוד בין המהברים שלפניו. ולאשר קורא דבריהם בטה יבקש לדעתם מי ומי המה ולקראם בשמותם הברור, נחשוב לתועלת לתקן את שמותם ולספר בקצור את תולדות הלך גדול מהם אשר מבלעדי החוקרים הידועים סוקר"ט אפלטון, אריסטו וכדומה, שמביאם המהבר כמעט בכל עלה ועלה ואשר הקורא העברי כבר מורגל במו מספרי הרמב"ם והמהברים הקדמונים; שם מוזר הוא עוד באוני הישראלי ולא שמע את שמעם מעולם — כמו: יודיה (סא) האלכסנדרוני או פילון היהודי, (סב) גאלנו = Galenus, (סג) אסקליפאדו, מרגיטה (סד) פיהלוסיפיקא = Margarita Philosophica, (סה) קווינטיליא = M. Fabius Quintilianus, מרקי טוליא"ו (סז) Marcus Tullius Cicero, רודולפי אנריקולי (סח) Rudolf Agricola, יואל פיקו מירנדולינא = Johann

נט) דרוש כ"ט.

(ס) דרוש מ"ג. וצריך לעיין כי הפירוש הזה מובא גם בהספר בינה לעתים מר"ע פיניו הצעיר ממנו בדור שלם.

(סא) הפילוסוף הזה אם כי יהודי הוא, נחשבו בין המהברים שא"י, כי כתב את את ספריו בלשון יוני ולא הבין מאומה בשפת עבר, כאשר יברר בעל מאור עינים אודותיו. הפילוסוף הזה הנקרא גם בשמו (Philo) נולד בעיר אלכסנדריה כמו צ' שנה לפני הרבן בית שני ויצא לו שם בנאים בפרט בענין צחות לשונו ונעימת מליצתו. הנוצרים ברו מלבם עליו שדבר עם המשולה פיטרוט ושנכנס בדת הנוצרית אבל כבר החליטו המבקרים כי זה שקר וכזב, והיה יהודי בלב שלם ובנפש חפצה, ובשנת ל"ט לח"ה הלך יודיה עם ארבעה יהודי אלכסנדריא בשליחות אל הקיסר קאליגולא לצעוק על מה שבקש להעמיד צלמו בבהמ"ק וכתב התנצלות אשר עשה היה מלא חכמה ודעת. ובזמן האחרון נודע החכם הזה גם לחכמי איטליא היהודים ובפירט האחים פרווינצאלי עשו התנצלות ועמדו לימינו נגד משיניו ומתנגדיו. גם החכם האדומי מביא כמעט את כל המ"ג ספריו שחבר, ונס המוסקאטו יביא את רוב ספריו בדרושו ולכן לא ציינתי הסימן כי מפורים המה.

(סב) דרוש ראשון ובכמה מקומות. היה רופא יוני נולד קל"א למספרם והי בחצרות קסרי רימה.

(סג) שם Asklepiadus. רופא גדול נולד תשעים וששה שנה לפני מספר הנוצרים. (סד) ספר מפורסם בפילוסופיא נחלק ל"ב מאמרים, חברו כומר נוצרי שמו Georg Reisch בראשית מאה הט"ז למספרם.

(סה) חי במאה הראשונה להנוצרים ברומי והיה סופר מהיר בחכמת המליצה והלשון. ועיין בספר נופת צופים מהרב מסיר ליאן שנוסד ברובו על ספרי הסופר הזה ומובא כמה פעמים בנפוצות כמו בדרוש ה' וי"ד ובש"מ.

(סז) שם. נולד ג' יענער בשנת מאה וששה לפני חשבון הנוצרים ונרצח ביום שביעי לחדש דעצעמבער בארבעים ושלושה לפני ח"ה.

(סח) נולד 1443 בעיר Bofoe אצל Gräningen מת כ"ח אָקטאָבער 1485 מובא בדרוש ה'.

.Averroes (סח de Mirandola), בן רש"ד = Ibn Reschad או סט) ואבידוא"ו (ע) = Publius Ovidius. גם נחשוב לנכון עוד להעיר ולפרוש מעט אור על הזמן שבו חבר את דרשותיו וגם על החכמים בני דורו שנשא עליהם קנים והנה זהו בהספדיו היקרים. — והנה אם כי אמרנו מקודם בפרק ב' כי יוכל היות שדרשותיו יסובו גם על פרק האהרון מהמאה השלישית, עכ"ז מרושמי דובס בוקט ונכר רק הזמן של רבע השניה ממחצית הראשונה של המאה הרביעית, וראיה מכרחת ע"ז מדלא מצינו בו שיספיד חכם רק את הרב ר' שמואל קוים שהלך לעולמו בשנת של"ג, ואין כל ספק אילו היה כבר דרשן ומתעסק בדרשותיו כי אז הספיד גם את הגאונים שנפטרו שנים אחדות לפני זמן הזה כמו הגאון מהר"ם מפאדווא ז"ל שמת בשנת ע"א) שכ"ה, גם המאורעות החצונים שיביאם הרב יתאימו את הזמן המוזכר כמו בדרוש ט"ז שמרמו על הנזירה שהיתה בשנת שי"ט מחמת האפיפיור המבוהל "פאול הרביעי" או כאשר יכנהו הסופר (עב) בן דורו: "טיאטינו קראפא נאפולייטנו", לשרוף כל ספרי התלמוד באמרו שם; ועתה חוקר חברים ויאמין לכנכם ואיש את רעהו נעזור בהשגלו בדבר הלכה כי קרוב הוא להעדר הגמרא ממנו" (*), הרב ר' שמואל קוים הנספד הנ"ל היה יליד איטליא, כמובן מדברי המספיד באמרו עט) לקהל עדתו: "ארצכם ארץ הפיץ הוציאה צמחה צמחה צדיק כזה פרי עין הדר", והוא אשר הניח ספר מקור

(סח) דרוש ה'. חכם גדול באיטליא מנוע שרים ופרתמים, נולד כ"ד פעכער 1463 ומת כפלורנץ י"ז נאוועמבער 1494 אולם כנראה החליף המחבר את שמו בשם בן אחיו המת 1533 אבל לא הניע אליו בחכמתו, גם ט"ס יש כאן בדבריו ותחת "יואן" יקראהו "יואל" ומובא גם במאור עינים ד"ר דף י"ז ק"ד קלי"ט רמ"ז.
 (סט) פילוסוף ורופא גדול אצל העיביאים, נולד 1120 בקורדובה ומת י"ב דעצעמבער 1198 במורוקא והוא המפרש היותר גדול לכל ספרי אריסטו ומיבא בהרמכ"ם והיה בזמנו ומובא בהנפוצות בכמה מקומות כמו בדרוש ט' ול' וכו'.
 (ע) דרוש ל'. מליץ גדול ברומי, נולד כ' מערץ ארבעים ושלישה לפני ח"ה בעיר Sulmo ומת ט' שנים אחרי ספירת הנוצרים.

(עא) ראיתי להעיר פה כי טעות גדול טעה בעל צ"ד באמרו כי המהר"ם מפאדווא נפטר בשנת שי"ח, כי כבר יעיד בעל "קורא הדורות" שצא בהילקוט מדפוס וויניציא דברי המניה שנפטר בשנת השכ"ה ליצירה, ודברי המניה הזה משנת שכ"ו שנת ההדפסה יאמרו בפישי: שמעתי פה זה המאמר מהגאון מהר"ם מפאדווא זללה"ה אשר שנת שכ"ה לפ"ק נתקשקש בישיבה של מעלה. ע"כ. וכדבריו נראה בשו"ת הרמ"א שקראו כנראה בשנת שכ"ב (סימן נ"א) גאון עולם בן שמינים לנכורה, והרב מו"ה ברוך עוויאל חוקשי (שם סל"ו) ביום כ"ד מנחם שכ"ד כתב עליו בזה"ל: ישמרהו צורו: ואח"ז מצאתי בההוספות על הספר קריה נאמנה מאת רמ"ש ז"ל שהביא מהעתקת שר"ל את המצבה של המהר"ם ז"ל ובפירושו נאמר בה השור הזה: כעשרה בשבת חלף, שנת שכ"ה נפטר תס, (עב) עמק הכנא לר"י הכהן צד 181 והלאה.

(* גם בדרוש כ"א בדרשו ע"ד הצדקה יוכיר ברמו: "והיה לכם לאות ולזכרון על כח הצדקה כמה הוא גדול להשיב אחר קצף וחימה" ומרמו בזה על המנפה שהיתה אז בשנת של"ה—של"ז בערי איטליא ובפרש במנטיבה, כאשר יוכיר הסופר ר"י הכהן בספרו עמק הכנא צד 171. ובהמנפה הזו מת הגאון ר' זלמן כ"ץ ממנטובה אשר ירמו בו עליו בדרוש כ"ג באמרו: סבה זו מנעתני מלבוא להספיד החכם וכו' — וכאשר מוכח מ"ב דרשות למהר"י מינץ בהספדו עליו עיי"ש.
 (עג) נפוצות יהודה דרוש ל"ב.

היים להרב ר"ש סרסא הנרפס שנת ש"ט, והוא אבני משפחה גדולה בישראל, אשר גם הרבה דורות שלאחריו האירה פני תבל כמו הרב ר' הנניה בכמהר"ר מנחם קוים, אשר אור תורתו זכה בעיר פירנצי בזמן הרמ"ז ז"ל וזה האחרון בתשובותיו יפליג מאד בשכחו וגם הרב ר' שמואל אבוהב בספרו דבר שמואל סל"א יפליא אותו ויקראהו גם בשם "הרופא", והוא חבר ספרים רבים, כמו קנאת סופרים" על ירשי המצות להרמב"ם והק' לוישראל, השנות על הפר"ח וכו' (ע"ד). — הרב ר' משה פראווינצאל, אשר הרב יספירו בדרוש ל"ג, כבר דברנו ממנו בפרק ב', אך ניסיף עוד פה את מה שהביא היד"א ז"ל בשם הרמ"ז ובית דינו בקונטרסם שידא דדינא אשר כתבו שלא ישניחו בתשובות אחרונים כ"א בתשובת מהר"ם פרוווינצאל, וחרו כללי הדקדוק על משקל השיר ונדפסו במנטובה תחת שם קדמון והרב גור אריה בכיאריו לד' הלקי ש"ע הנדפס במנטובה הביא תשובותיו והוראותיו וכי טעות הוא כידי בעל המוסף על היוחסין באמרו, כי הוא הצעיר שבאחיו, כי אמנם משה הבכור והוא נולד בשנת רס"ד ומוזכר פעמים רבות בס' מאור עינים לשבחה, אם כי היה משיגו — ועלה למרום זקן ושבע ימים בן שתים ושבעים שנה ביום ד' אלול שנת של"ו והספידו המוסקאטו ז"ל ביום צום גדליהו שנה לאחריה היא שנת של"ז — ובדרוש הזה יזכור גם בשם רב אחד ממנטובה והוא הרב ר' זלמן כ"ץ וקראו "צדיק תמים", והוא הוא אשר הספידו הרב רש"ק בספרו שנים עשר דרשות דרוש י"א וספר בהפלגת שבחו, שלא הניח אחריו כמותו בהסידות כנליל זה, ומת הצדיק הזה בשנת של"ו בהמנפה שהיתה אז במנטובה, כאשר כבר הערתי עליה בהערתי הקודמת. — הרב ר' שמואל רומילו אשר הספיד אותו בדרוש ל"ה, היה מגדולי הרבנים שנמנטובה, אשר מבלעדי תורתו והסידות, כל עניני העיר הפרטיים וההמריים נגעו עד לבו, וממכון ישכתו השניה גם על בני אדם, להרכות שלום בינותם, בין איש לאישתו ובין אדם לחברו כאשר יאמר עדין שם: "והאי צורבא מרבנן כל מילי דמתא עלוהי, כי נטה שכמו לסבול טרחה דצבורא ויהי למס עובד לכל אשר יקראוהו באמת להטיל שלום בין איש לאישתו ולהשיבת מהנים ודברי ריבות בין אדם לחבירו", וכן ימליץ עליו קנת דוד על שאול ויונתן: "בנות ישראל אל מר שמואל בכינה המעלה עדי זהב על לבושכן בהטילו שלום ביניכם לבין בעליכם נפלאת אהבתך לי מאהבת נשים כי הן לא היתה אהבתם עליך אלא מצד התועלת הנמשך להן על ידך", ונה נפשיה דהאי גברא רבה בפרישת וירא שנת של"ז. — האחרון מהרבנים אשר יקונן עליו הרב, הוא הגאון מו"ה יצחק פואה, אחד מרבני ריגיוו הקדמונים שמת כנראה בשנות מ—ג, ומשכחו הרבים אשר יספרו עליו מספידו נכד, כי היה איש מורם מעם, התורה והגדולה היו לו להבל יחדיו, וביתו פתוח לרוחה לכל מצוק

(עד) גם הרב בעל מאור עינים יביאו שתי פעמים בספרו פרק ט' וגם פרק מ"ב שראה אצלו וגם אצל יורשו ספרים נכבדי הערך, גם בבית בנו ר' משה קוים שנפטר בשנת ש"ע היו ספרים יקרים ועידון עליו מחכמי ערונת הכושם (פ"ו) ומנחת שי (יחזקאל ז', אסתר ב') ושלטי הגבורים (פ"ג, י"ד, כ"ד וכ"ח) ועיין בכ"ח ח"ו שזושב שם הרב צונץ את סדר יחוסי עד זמן האחרון.
עה) דרוש ל"ה.

ונענה. הלא כה דברי הגאון רש"ק בהספרו עליו (עו) : "היה שלם בתורתו שלם בחכמתו שלם בהסידותו שלם במדותיו התרומיות וביתו היה פתוח לרוחה לכל עובר ושב ראשון לכל דבר שבקדושה וצרכי הקהלות הקרובות והרחוקות בנופו ובממונו, עד שנוכל להחליט באמת כי זה שנים רבות לא נמצא בכל גלילות אלו איש רשום דבר הדור, תורה וגדולה במקום אחד כמוהו". וגם הוא, המוסקאטו ד"ל, יקשור כתרים לראשו ויאמר עליו : "כי ידענו מה היה לו מידעת התורה, ולא זו מחבב לומדיה הבה יתירה נודעת, ומעשיו רצויים בצדקה והכנסת אורחים ובזולתם מן המדות המעולות". ואל הרב ר"י פואה הזה ובניו כיון הרב בעל מאור עינים באמרו (עו) : "ראיתי שני תרגומים שלימים על התורה כלה ביד הנשיאים בני פואה מריו"ו וכתב בשוליו שהוא תרגום יונתן ב"ע", בהיות כי התרגום יונתן שנדפס בראשונה בוויניצא שנ"א נדפס מכ"י של הגאון ר' יצחק פואה ד"ל כנזכר שם בדברי המו"ל — והניח אחריו בנים גדולי תורה כמו"ה יחיאל פואה המוזכר בשו"ת הרמ"ז לשכה גם כמו"ה חזקיה פואה הנזכר בתשובת הרמ"ע מפאנו ד"ל שהיה גם גיסו, כי היה התן אביו הגאון מו"ה יצחק פואה (עח) — בעבור כל אלה היתרונות כלן היה נהיה הספר הזה למקור ראשי לכל הרבנים והמגידיים שקמו אחריו. מארגז הספרים והסופרים הזה שאבו את הקירותיהם וידיעותיהם, והוא גם היה האמצעי היותר נאמן להרגילם בהחכמות הכלליות והשמושיות המזורות לרוב רבני ישראל גם בדור הזה, * ודרשן גדול אחד החי במאה הקודמת ה"ה הגאון המגיד הנפלא מו"ה יהודה ב"ר הלוי עדל שהיה מ"מ בק' סלאנימא לא זו מלחכבו ולשרת את דבריו בכל פעם ולדלות פנינים ממעמקי ימיו כאשר עיני הרואים תחזינה בספרו הנחמד "אפיקי יהודה" בשני חלקיו. — הנה כי כן נחשוב כבר לדי מלדבר במהות הספר הזה ובפרט כי מונה ומצוא הוא ביד כל מבין כאשר נדפס כבר פעמים רבות במקומות שונים, והננו נכונים כעת לדבר מעט מספרו השני הוא ספרו "קול יהודה" על הכוזרי, אשר איננו נופל מספרו "נפוצות" ברוב טעם ויופי ונקדיש לו פרק מיוחד, הוא פרק הבא. —

(עו) דרוש ה'.

(עז) פרק ט'.

(עח) עיין בדרשות מהר"י מינץ שם, ובשעות יזכירוהו שם בשם "עמנואל".

(* ומצודקים דברי גיסו הרב ר"ש מינצו ביריטארו ז"ל ששכח את זה הספר

בשיר נחמד מאד והוה תוארו :

(משקל שתי תנועות ויתד ב"ת ויתד ג"ת בדלת וכן בסוגר.)

אם מִנִּיַת הָאָרִי נִרְדָּה דְבָשׁ	בְּיָמֵי שְׁפוֹט נָזִיר, וְאִם הָאִירִי
עֵינֵי מַלְכִים, עַת דְּבָשׁ הִקְרִיבוּ	אֶל פֶּה, בְּיוֹם עַל אוֹרְבִים הַגְּבִירִי
כִּפֵּי אָרִי שֶׁבְּתִבְרֵתָנוּ	הִצַּק דְּבָשׁ הַיּוֹם, וְאִם תַּעֲזִירִי
אֶת יַלְבָּסְךָ לְדְרוֹשׁ בְּאִמְרֵי נַעַם	אֲזַ תִּפְקְחֵי עֵינַי, וְאֲזַ תְּשִׁירִי
אֲשֶׁרִי יִלְוֶה אִשָּׁה אֲשֶׁר לֹא כָכָה	אֲמָרוֹת אֲדוֹנָי בְּסֵם יְהוִהוּ!

פרק ה.

ספר הכוזרי שהכיר אותו בשפת המלומדים או, היא שפת ערבית, המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל בסוף שנות האלף החמישי (1140) ושהעתיקו אותו ללשונו הקרושה כיוכל שנים אחריו כן המעתיקים ר' יהודה אבן תיבון ור"י ק' קרניאל ז"ל, הספר הזה, אם כי נדפס עוד בראשונה בשנת חמשת אלפים רס"ו בפאנו ובפעם שניה בשנת ש"ז (ס"ד זכר"י) בוויניציה (א) ע"י מהר"ם פאריניץ ז"ל, לא זכה לשום פירוש וביאור עד שנת אשמ"ח (1594) שהוציאו אותו או לאור בני המוסקאטו, אלחנן ויצחק, בפירוש גדול ורחב מאביהם ז"ל בוויניציה. הן אמנם עוד בשנת קפ"א (1421) כתב ב) הכס אחד שמו ר' נתנאל בן נחמיה כספי מפרובינצאלי פירוש להכוזרי, אבל כנראה לא הספיק לבאר ולהשלים את מלאכתו ולא החזיק אותה המדפיסים להנפיק וראוי לספחה אל הקודש הוא החבור בעצמו — ובכן נשאר הספר הנכבד הזה עם כל חשובתו ויקרתו בעיני חכמי הדורות שעברו עד שאמרו עליו ג): „וממנו אצלנו ספר הכוזרי, הפליג לחקור ולבאר בו סתרי התורה והנביאות ע"צ הסכמת הדת והמושכל בכל כחו יותר מכל אשר היו לפניו, ד) והרוצה לעבור את אלקיו יחשוק בספר הזה אשר הוא רחוק מלב אנשי הדורות האלה, ובעל מאור ה) עינים עוד הפליג לאמר: „שכל יהודי נאמן בכריתו יאות ללמדו ולבקש שיכתוב על לוח לב כל אדם מבניו ותלמידיו עם צוי ואזהרה השמר לך פן תעזוב את הלוי, כספר החתום הרוב צבור הישראלי שאינו מורגל כל כך בסנון הפילוסופיה וההקשת ההגיונים ובפרט בהורקה מלשון אל לשון אשר גם מעתיק נפלא כאבן תיבון, שהעתקתו לספר חובת הלבבות לרבינו בחיי עשתה לו מהלכים בכל בית יהודי לא עלתה לו הפעם לעשותו לקנין העם כלה מפני קשיות ההעתקה אשר לפעמים לא מועטות תחסר הבנתה, ולא יפלא איפה מה שמספר לנו המוסקאטו ז"ל בפתיחתו איך אצו בו פרנסי זמנו הגאונים הנוראים האחים א) כמוהר אביגדור וכמוהר רפאל צוידאלי והגאון מו"ה יהודה ב) סרואל ז"ל לבארו ולסדרו כמשפט.

א) בפתיחת המוסקאטו.

ב) קאט. בודל. שטיינשניידר.

ג) הברדשי בתשובת הרשב"א ת"ח.

ד) ספר האמונות ש"ש שער ב' פ"ד.

ה) אמרי בינה פל"ו.

א) הכוזרי שבהם הוא הרב ר' אביגדור היה תלמיד ומבית דינו של הגאון רש"י קאצעלנבויען בוויניציה ויש לו תשובות כספר „משבית מלחמות" ובש"ח נחלת יעקב למהר"י אלפרין סכ"ד וכ"ז ועלה למעלה ב"ח חשוון שנת שס"ב כאשר הביא הגאון ר"א דמודינא כספרו מדבר יהודה בהסדרו.

ב) הוא הגאון הנקרא בשם החיל מוה"ר לייב סרואל ז"ל שהיה מבית דינו של הגאון בן ציון צרפתי בוויניציה ומכא נ"כ כספר משבית מלחמות ובנחלת יעקב הנ"ל ובהלבוש סוף חלק אבן העזר. — והרב הזה האריך ימים כי בנחלת יעקב סמ"א חותם שם שנת שע"ב וזה יעיד על אמונתו של לוצאטי הצעיר כמצאו מצבת זה הרב וכתוב שם כי נפטר שנת שע"ז. עיין תוני"י צד 218 ולוחות אבנים (בערלינגר) צד 16. והיה כהרב הזה שלשה בנים גדולים בתורה אשר שנים מהם מתו בחייו בשנת שס"ו שע"ד והאחד בשמו ר' נחמיה המהולל מהרב שי"ק בדרוש ז', מת בשנת ת"ש. עיין לוחות אבנים הנ"ל.

כי אמנם ספר הכוזרי הוא הספר האחד מספרות העברית-הערבית השוה באמת לכל בני ישראל, יהיו מאזיה מעמד שיהיו, לא יהלוק בנדולות, לא יעמוק בהפילוסופיה כהימנ"ם והרבונו בחיי, אבל שָׁקוֹל הוא כנגד כלם, כי הוא אשכיל שיהכל בו, כל תמצית מבחר הרעות בחקר אלהי בדת ובמוסר, הוא מדריך נאמן ומירה דרך האושר הזמני והנצחי לכל עם ישראל, ומכל דבריו נשקף אך לב טהור, נפש קדושה, אהבה כללית לכל הנביא בצלם והבה עצומה ומיוהרת להלאם שנוולד על ברכיו ולכל קרשיו עמו, ולמי יאות לפרש ספר כזה המלא על כל גדותיו בכל ענפי החכמה העבריה כמו (ג): "הכמת הכנבים והעבור, קורות העתים, יד' דקרוק, ה' חכמת הקבלה, ו' הלכה, ז' פילוסופיה, ח' אם לא לאיש כהמוסקאטו אשר גם הוא היה אוצר בלום ושקעה נפשו בכל הלמודים האלה? וכן את מצות המלכים האלה שמר ר' יהודה והתחיל לעסוק בפירושו הנחמר בשנת של"ג כאשר מבורר יוצא מדבריו אלה: "יום הולדת ספר הכוזרי לפי הנראה קרוב לשנת ד"א ותת"ק לב"ע, עמדנו ע"ז מתשובת החבר לשאלת הכוזרי כמה אתם מונים היום ד"א ות"ק, ור"י הלוי אמר בראשיתו וזכרתי מה שישמעתינו כבר מטענות החבר אשר היה אצל הכוזר הנכנס בדת יהודים היום כארבע מאות שנה וכו' וחרי כי מאז הובר ועד עתה כתל"ג שנים וסימן ולבושי כתל"ג היום, ע"כ שם בפתיחתו, כמה שנים עבר במלאכתו זו לא נדע ברור, אבל זאת נדע אל נכון, כי הרבה עמל ויגע בכל אחרית ימי חייו לשכלל ולתקן את הבנין הזה ולישר כל הדוריו ולא נחשבה מלאכתו לנמורה בעיניו להוציאה לאור, רק הניה לבניו אחריו לזכות את הרבים ולהוציא לאור מחדש את ספר הכוזרי משלם עם הפירושי "קול יהודה" מאביהם ועל גכיו כתוב דברים האלה: "ספר הכוזרי יסדו החכם החבר ר' יצחק הסננרי ז"ל אשר קדש שם שמים בוכוהו הישר חברו בלשון עיבוי החכם הגדול ר"ה הספרדי..... היום הזה אלקים ראינו עולים בפה קדוש הוא כמוהו"ר יהודה מוסקאטו זצוק"ל אשר ביאר את דבריהם כאשר עיניך לנוכה יבישו נדפס בשנת אשמח"ה ע"י זואן דינארה בוויניציאה". וקיימו בזה מצות אביהם ז"ל (ט) להסיר ממשול הדפוסים הראשונים שכתבו בפתיחת השער דברים מוכיחים, כי ר' יהודה הספרדי ז"ל הוא אשר קדש שם שמים בוכוהו הישר הזה, משנה הוא בל"ס אם אין בידך הרחיקהו, כי לר"ה ז"ל יוחם החבור ור"י הסננרי הוא אשר יאמר עליו כי הוא זה אשר קדש שם שמים בוכוהו ע"כ, והרעה הזו כי ר"ה בעצמו חבר את החבור על יסודו של הר"י סננרי ז"ל כנגד דעת הקדמונים או ומכללם בעל האמונות האומר (שער ב' פ"ד): "והחכם ר"ה הפייטון הספרדי מצא אותם וחבר ספר מהם בלשון ערב כאשר היו, דברים המוכיחים כונתו שלא ר"ה בעצמו חברם רק לקח את כל מהרב הסננרי; הרעה ההיא

(ג) ב' כ'.

(ד) ג' ס"ה.

(ה) ב' ס"ז.

(ו) ד' כ"ה.

(ז) ד' ל"א.

(ח) ה' י' י"ב י"ד כ'.

(ט) פתיחת המוסקאטו ז"ל עיי"ש ד"ה החבר.

יכפל וישלש בספרו פעמים רבות כמו דבריו בהחבור בעצמו (י): "כי כבר הראית לדעת שעם היות מאורע הכוזרי בעצמו אמתי שכבר יצא אל המציאות כמו שהודענו בפתיחתו הן חבור הספר הזה היה ע"י רבי יהודה הלוי, ועבר הלוי עבודתו סדור הדברים ושם דרך אראנו ראוי ונאות לקשר ולהכיר שני הענינים בהכמה בתבונה ובדעת ובכ"ז לא הטאתי בשפתי לבצר הקדש מבית בעליהם גם כי נתתו ללוי כי הללו משהדים ענין הספרים בפ"ע וזה משהר שלמות סדרום אלו ואלו דבריו אלקים חיים, דברים הנשטים לדעת החכם האדומי שהיה בזמנו האומר (יא): ותדע שעם היות שזה ר' יהודה הנזכר מהם בראשית דבריו כלם להכיר שזכר א"ס כי הוא היה הממציא ומחדש את הכל בהכמתו כי רבה, אבל על הדרך השירידים אפלטון וטוליאן ודומיהם השמים בקצת המצאותיהם דבר דיואוג'י בפי סקראט וקאטוני מן הנודעים בדעותיו ראויים אליו, יחס גם הוא את קרושיו אל חכם קדמון שאירע לו כעין המעשה ההוא, ואין חלוק ביניהם רק מה שהאמין המוסקאטו כי המאורע היה באמת ולא כמשל, וכבר העלו האחרונים הלכה כדעת המאמינים בשנים נתגלה בזמננו האחרון (ב) אמתת מציאות מלכים כוזרים יהודים, והרב ר' שלמה שמעיה בן נסים יצחק ספורנו, אחד מרבני וויניציה * בזמן ר"א דמדוניא, הגיה את הפירוש והסיר ממנו את חרולי הטעות ועוד הוסיף בסופו שיר קצר ונכבד, בו יספר תהלת המחבר וגדולתו, וכ"ז עדים מוכיחים המה, שבהיו המחבר לא נחשב עוד פירושי לו למלאכה שלמה והנמנה לצאת אורה, וכפרט רפי מצב העתו הפריטות בענין הפירוש הנזכרת לאמר (י): "הזהר בדבריו כי לשונו עט סופר מהיר בלתי שפך טפת דיו לאין צורך עד שיאמר טפה זו מה תהא עליה, רק הוא מבחין בין טפה לטפה כיתרון בעל הלשון לבלתי היות מלה כפולה בלשון וכ"ז דהכי קיימא ליה הלך אחרי הפחות שבלשוניות להתחכם לו פן ירבה ונוסף נמצא דברו נעשה חולין, וכיון לבני ישראל שיחמירו על עצמם שאפילו רואים בו טפת דיו כחרדל ישבו עליה שבעה נקיים כדעת צלולה נכונה ומיושבת וכל הוד המיכה לבדוק הרי זה משכחת" ע"כ. ואזהרתו זו הוא שימר ביותר, לא יניח אות ותניכה אחת בהספד שלא יפיש אותם ולא יטף עליהם מלים, וביותר עשה לו ישם גדול בכירותו הנוסחאות השונות שעלו למכביר כהטפר הזה, כי כתבי-יד (***) רבים מהעתקת אבן תיבון ישנם בעולם ולפעמים לא רחוקות לא יתאימו בד בבד, וגם בהעתקת ר' יהודה בן קרדניאל מצא לו עוזר וסומך, כאשר נראה במאמר ב' סנ"ז בניסו ישם אתם היום "במנוחה" גדולה, וזו הגירסא איננה

(י) מאמר ראשון סק"י.

(יא) אמרו בינה פ"א.

(יב) עיין במבוא של החכם נאָלדמאַנן בהוצאתו להכוזרי.

(*) הרב ר"א דמדוניא יביאהו בספרו "היי יהודה" ויש תשובה ממנו כ"נחלת יעקב" הנ"ל סל"ג התומה בשנת שנ"ב, וחבר פירוש על תהלים, משלי, איוב, דניאל, חמש מגילות וכו' ונשארו בכ"י (תונד"י צד 841) ומצבתו נמצאת בס' "קחות אכנים" (בערלינר) סכ"ו ועיין גם באו"ח ח"ג 142—146.

(ג) בפתיחתו שם.

(**) וכי כתבי יד רבים היו נגד עיניו, נודע מדבריו בפרק שמנים לשני באמרו: כמו שנשמטה מכמה נוסחאות כתי' היושבת ממולי.

נמצאת רק בהעתקת בן קרדניאל, כאשר מביאה הרב בעל מאור עינים יד, ובכל הספרים האחרים היה כתוב „במבוכה” תחת „במנוחה”, אולם טעה בזה הרב בהשבו טו את ההעתקה הזו לישנה וראשונה מן העתקה אבן תיבון, כי אמנם לא כן הדבר. החכם בן קרדניאל העתיק את הכוזרי בערך 1200 כאשר מצינו טו אותו נוסע לארץ ישראל בשנת 1211, והחכם אבן תיבון עשה את העתקתו בשנת 1167—1170 יז. והנה בעיקר פירושו לא נהפוך לשקר בנפשנו ולכסות על כל פשעיו, כי באמת יתר מדאי דקדק ולהין עצמו לפשר כל מלה ומלה, כאלו באו הדברים ממקורם העצמי ולא הורקו מכלי אל כלי, ובתפשו בהחלטתו שההליט פעמים רבות יח שלשון אבן תיבון מוקלע אל כונת המועתק ולא יחטיא המטרה, שכח את אשר הודה גם הוא בעצמו יט בדברי הח' אע „כי ספר מתורגם קשה לפרשו, ותארך לפעמים בנפש הקורא לראות איך יעמול בכל כחו כ) לברר מדוע תפש החבר או הכוזרי במדה זו ולא במלה אחרת, לאשר סוף כל סוף העתקה אך העתקה היא ואין אתנו יודע תמונת המלה בתוארה הראשונה, וכאשר אמנם הגדיל לעשות בפנה זו החוקר המנוח דר. מונק ז"ל להראות שגנת המעתיקים בספר „מורה נבוכים” שהוציא לאור במקורו הערבי וגם בספר הכוזרי כא) במקומות אחדים אבל באם לא נאבה לקפח את שכרו, עלינו להודות, כי המלאכה נקיה ותמה היא, ורק בעזרתה ובאמצעותה נפתח לנו השער להבין דברי הספר הכוזרי ההתום, והפירוש הזה היה נהיה ליסוד מוסד לכל הפירושים שקמו אחריו עד היום הזה. הן אמנם לפעמים באותו להגדיל מעלת הספר בחר לו דרך פלפולי ועיב את הישרה כמו למשל הקירתו כב) מפני מה שאל הכוזר את היהודי על אמונתו ואת החכמים האחרים שאל רק על מעשיהם והכמתם. לפי שאת החכם יאבה להאריך את וכוהו ולכן ירש ויחד הדבור על כל פרט ופרט, משא"כ בהחכמים האחרים יתפוש לשון קלילא, וטעם זה קלוש הוא מעט ונראה כנטיה הדין מצד המחבר לחברו הנכבד, בעוד אשר הדבר פשוט, מפני כי באמונת היהודים כלולים כבר גם שתייהם, החכמה והמעשה, היהודי לא ישפיק בעיון לבד כמו הפילוסוף, או במעשה לבד כהישמעאל, רק „עיון ומעשה” שניהם יתלכדו ולא יתפרדו באמונתו, וא"כ שאלתו על האמונה חצרה גם שאלתו על החכמה והמעשה או פירושו למשל על מאמר הכוזרי כג) רואה אני דברוך היהודי טוב מפתחתו שר"ל „יותר מפתחתו”,

יד) אמרי בינה סל"ו ועי"ש הערת החכם ר' דוד קאסעל ז"ל.

טו) פתיחת המוסקאטו ס"ו.

טז) צונץ במבואו למסעות ר' בנימין מטולידא II. 256.

יז) הקדמת הח' קאסול להכוזרי עי"ש.

יח) בפתיחתו וגם במאמר נ' ס' ס"ה.

יט) שם.

כ) המעמיק בפירושו ימצא כמעט בכל דף ודף ביאורים ופירושים כאלה למכביר. כא) Notice zur Saadia Gaon p. 19 וכן הח' הירשפעלד הו"ל הספר משלם לייפציג תרמ"ז בשתי הלשונות, ערבי ולה"ק, והראה החלופים הרבים, ועיין גם בהמוסקאטו מאמר ב' סע"ח שגורס הנוסחא: והועילה זאת המעלה „אל” תחת „ר"ל”, ויעיר קאסול עליו כי בנוסח הערבי כתוב „ר"ל” עי"ש.

כב) מאמר א' ס"ו.

כג) שם ס"ד.

כי מאז התחיל לדבר התראה לו ככבד לשון וכו' וזהו התחכמות יתרה במקום אשר הדבר פשוט. כי הכוזרי נתן לו הודאה אשר תיכף בפתיהתו נראים לו דבריו ויבקש אותו שיוסף לדבר אתו; וכן הריעותו לבאר השלשה כחות בדברי החבר (כד) כה, אלהו, שכלי וטבעי, שמרמו על החכמה האלקות המצטרפת עמה הנלגליית והטבעית ומתאמין שם לבאר גם הכתוב, "חכמה תבונה רוחב לב" לא תעלה יפה, כי כונת החבר היא פשוטה, בכח טבעי כונתו על הכנת טבעו ושלמות בנין גופו, כאשר יאמר גם במקום אחר (כד): "השכל צופה למי שנשלמו טבעיו", ורצונו להמאמר הידוע, נפש גדולה בנוף בריא, וכה שכלי" הוא רכוש הרוחני הנקנה לאדם באשר הוא אדם, וכה אלהי" היא הנבואה העולה למעלה מכה אנוש אנוש — או פירושו על מאמר החבר (כז), "וזהו טובתו עליו", כי העובד ד' לכן יחשוק בהיים, מפני כי יוכל לזכור בהיוו הסדי ד' משא"כ אחר המות, לא שאול תודך. ולפי פירוש זה לא נבין הראיות שמביא החבר לדבריו מפסקי התורה את מספר ימך אמלא והארבת ימים, המורים כי הקב"ה הושב לו זאת לשכר, ויותאם ביותר פירושו של בעל הנצה, כי מוסב על הקב"ה שהוא זוכר זאת לטובה שיעשה לצדיקים מה שיתקיימו ימיהם ואיך יבעטו בטובתו זו? ויתיישבו לפי"ו הראיות האלה שמביא מהכתובים — או פירושו (כז) במאמר החבר לולא הם היינו "מסתפקים" שנובע מהמלה בילדי נכרים, "ישפיקו", הנראה ללא צורך, כי "מסתפקים" נוכל להוציא מן ספק, וכונת החבר, כי לולא האבות או היינו בספק כהפלוסופים בעצמם, ולזה נוטים דבריו החבר בכמה מקומות כמו: א', י"ג, ס"ה, ס"ו, ד', י"ג, ה', י"ד — ובפרט פירושו (כד) על מאמר החבר באותו ללעוג לתעלולי הקראים איך יעקמו הכתובים ולא יבינו את התורה כראוי ויאמר: "הלא כתב עליהם כי היא הכמתכם וכינתכם ומי שרוצה להכזיב הפסוק הזה יראה ענין הקראים ומי שהוא רוצה להאמין בו יראה חכמת המשנה והגמ", אשר הדבר הפשוט כי רצונו לומר באם יהיה כדעת הקראים שאין בהבנת התורה רק הפשט או החכמה מאין תמצא? (עי' באו"ג שם) והמוסקאטו מאן בהפירוש הישר הזה רק יאמר: כלומר כמו שא"א להכחיש הפסוק לעוצם פרסומו, כן א"א לבן דעת שיראה ויקבל ענין הקראים המרהיקים אמתת הקבלה", דברים מיותרים ואי-מובנים כלל — ועוד פירושים רבים כאלה הנובעים ממקור התפלפלות יתרה; אבל מועטים המה מאד לעמת התערות הוקרות שנמצאו בו ככל צעד וצעד והמוסדות על מוסדי ההניין והשכל הישר כמו לדוגמא: הערתו (כט) על לשון החבר, איננו לישוני ולא לבו ולא מהו", שלשון לב ומה, נ' תיבות אלה מרמוות על דבור, השכלה והנהגה, נכבדה ואמתיה היא עם כל הריעותה, לאשר באמת הלשון, הלב והראש הם כלי-רכוש של המחשבה, הדבור והרצון, שכלולים בהם ג' הנהגות הנ"ל, ועיין בדברי

(כד) מאמר ב' ס' ס"ו.

(כה) שם י"ד.

(כו) מאמר ג' א'.

(כז) מאמר ג' י"ו.

(כח) מאמר ג' סל"ט.

(כט) מאמר א' ס"ט.

החבר מאמר ה' י"ב — או טעמו עלי הקדימת החבר ל' עונש מרים בצרעת לפני עונש נדב ואביהו אם כי הטאה היה זמן רב אח"כ, מפני שרצה לכלול את עונש נדב ואביהו עם עונש עיווא וכ"ת שמש שהטאם היה בשורה, הטעם הזה עם כל פלפולו שם, נעים וישר הוא לכל מבין, ולפעמים יעיר אותנו על כונת החבר בדבר אשר לולא הערתו היינו יכולים לטעות על נקלה, כמו לא': "הערתו על ארין הודו שיוכיר החבר כי איננה הארין "שבא" אשר מלכתה באה אליו לשמוע חכמתו, רק היא ארין צין, אשר היא המדינה היותר מפורסמת בקצה מזרח מבמערב שבא"י, וראיתו היא מכרחת מאד, כי החבר בעצמו זכר בראשון סימן כ' שלשה הארצות, שבא, הודו וכזה, א"כ שבא לא הודו והודו לא כור; או נירסתו לב) הנכונה מאד בדברי החבר: והתכונה השלישית "מבלי הטעמים", אשר מכל הנוסהאות השונות רק גרסתו מאירה עינים והיא "מעלת הטעמים" ומתאמת גם בדברי החבר באותה פסקא באמרו "מעלת הנקוד"; ושעמו החרוץ על מה שמביא לו) החבר רק הארבעה נקודות: קמץ, פתח, צירה, סגול, לבד, הוא עמוק ונכון מאד וראוי להפליא, וכן כמה וכמה פרושים אמתיים ונכונים שיאירו עיני המבין, נוכל לחשוב ולהוציא כמה מהפירושי הזה, לולא כי נחשוב לתפל להרבות דברים בספר כזה שנתקבל כבר בישראל רראשי וראשון בין מפרשי הכוזרי, וצר לנו רק על השלשלאות וזקן הזקוק (צענזור) ישבם היו ידיו אסורות והזקק לעקם הכתובים מפני חמת הנוצרים השלימים בארצו בעת ההיא, כמו: עובו תיכף בראשיתו את החכם הנוצרי מבין המתוכחים, ובכל המקומות הרומזים עליהם, כאשר לר) תחת "וולתכם" גורם "פרס וישמעאל", במקום "אומה מן האומות" לה) "פרס וישמעאל", על אנשי המדינה' לו) יפרש "רמו לקראים", והדבר שם מוכרח כי על הנוצרים יסובו, וביותר נכבד לנו הפירושי הזה לא מפני עצמותו בלבד, כי אם מהענינים הנטפלים אליו והערותיו הצרדים בכל עת מצוא, כמו לו): טעמו הפשוט על השם "מינים", על כי אינם מסכימים לדעת אחת, ויקרה להם זה מצד היותם בלתי מסכימים על הקבלה, אלא כל אחד מהם בונה במה לעצמו עד היותו כמין אחד בפ"ע ואלה המה הקראים, הצדוקים וכמוהם" (*). ועל דברי החכם הישמעאלי, ולא כפרשה אחת מפרשיותיו" יעיר לה): "מפני כי הק לישמעאלי שלא להקור על דתו, כמשיב הרי"א בישעיהו"; וטעמו על אריכת לשונו של החבר לט) מפני "להורות נתן

ל) מאמר ב' ג"ח.

לא) שם ס"ו.

לב) שם.

לג) מאמר ג', ל"א בסוף.

לד) שם ח'.

לה) שם ט.

לו) שם כא.

לז) מאמר א' א'.

(* וכן טעמו על המלה אפיקורם (מאמר ה' ס"ד) כי נובעת היא מן התרנוס מלפני אדון כל הארץ — מן קדם קורם, ופחרונו: אפיק קורם, מוצא מעליו עול אדנות על בלי היותו מאמין בסכה ראשונה פועלת.

לה) שם ה'.

לט) שם מ"ג.

שהרוצה לשקר איננו מאריך בפרטי הנאים כמושיב הרא"ש בתשובותיו כלל ק"ז ס"ו כאמרו שהשקר צריך קצור כי אין לו מעמד גדול ואם זויה גדול וארוך בקל יפול. ועל דברי החבר (מ) במעלת א"י כמי שהיה יכול לדור בו ולא דר בה שאסור לשאת אותו אליה לאחר מותו, יעיר בצדק: "ועי' סמכו הטעם למה שנהגו להניח עפר מא"י על המתים, ועל התנועות היהודים בשעת קריאתם (מא) בספר מביא דברי האפו"ר, מפני שהיו רבים על ספר אחר והיה זה אמתי בזמנים ההם שהיו העוסקים בתורה לאלפים ולרבבות עד שבעלי המלאכה בעתות הפנאי לא היה להם עסק בזולתה, אבל עתה שרבו הספרים על הסופרים ובעלי המלאכה בעתות הפנאי ילכו אחרי החבל ויהבלו לשחוק בקוביא, בטלה סבה זו אבל נשאר המסוכך להרגל ומנהג הקדמונים, ונעים לנו מאד לדאותו גם פה מתאמין לפאר את פירושו באגדות שונות מהכתיב האומות ולהמשיכם לדברי חז"ל, כמו שמביא (מב) סיעה על דברי חז"ל והחבר בנחיצת המועדים ויום הכפורים, מאנשי רומי ששלחו ליון מימי קדם לדרוש מהם הקי הרפואה וישיבו אותם בקוצר מלים כזה: פעם אחת ביום, פ"א בשמוע, פ"א בחדש ופ"א בשנה, ופתרונו: פעם ביום המאכל, פעם בשבוע המשגל, פעם בחדש הקי, פעם בשנה ההרקה, בעלי הצ"ל שמביא החבר (מג) הם לדעתו כת הפילוסופים המכונים אקדמיצי, והוא שם נגזר מן אקדמיה, שהיה מקום בית מדרשו של אפלטון בינות עצי יער וחורש מצל ומביא בשם חכם אחר שכתב כאגרותיו: "לא אל ארץ זבת חלב ודבש נשא אפלטון את נפשו עם היות לו עושר ונכסים מנחלת אבותיו, רק את הכל נתן מתנה לאחיו ולא השאיר לעצמו זולתי נחלת ישרה וכרם קרובה לעיר אתינו, שישים היה יושב בשבת תחכמוני, כאשר עשו בני קני חותן משה שעלו מעיר התמרים מדשנה של וריחו כדחז"ל, ותלכו ללמוד תורה במדבר יהודה וכו'", וכמוהם ספורים למאות, המושכים לב הקורא ביפי זהרם ובנועם משלם לדברי חז"ל. — ובדרך כלל נוכל לאמר, כי גם המחבר בעצמו כרוב הזהירותו ודקדוקו לפרש כל הנה ומלה בספר הכוזרי, לא היתה סוף מחשבתו רק לעשות את הפירוש לחבור בפני עצמו, ובכונה ימשיך בכל פעם ענינים גדולים ועמוקים שאינם תלויים רק בשערה בעלמא בדברי הכוזרי או החבר, למען ירחיב הרבוב בהם ויורה דעתו כמו כפי ידו הגדולה, ואשר על כן לא יפלא בעינינו כראותנו בקיאותו הנפודה בכל ספרות העכרית וההצונות, שמקשט בהן את פירושו, כאשר אמנם לא הפירוש העיקר אצלו, רק החבור בעצמו, ולא יפלא בעינינו איפה אשר מפרש כלאחר יד גם כתובים ומאמרים רבים בדברי חז"ל, אשר נראים שלא במקומם, כמו (מד) הכתוב במשלי כ"ז: הלך טורד ביום סגריר וכו' במאמר הי"ט שמאל דוחה וימין מקרבת, או (מה) הפירוש בישעיהו (כ"ז) עפ"י המיטה ל'אניע ובירושו (מו) באגדתא חד מאתינס וכו' וכמוהם למאות,

(מ) מאמר ב' כ"ב.

(מא) שם ט"ב.

(מב) מאמר ג' ה'.

(מג) מאמר ה' ס"ד.

(מד) מאמר ג' ס"ה.

(מה) מאמר ד' ס"ז.

(מו) מאמר ב' ס"ב.

כי אמנם, כאמור, לא רק לפרש יצא, רק לעשות את הספר שוה לכל נפש. לקרות בו גם בלעדי הכוזרי בעצמו. וכאשר נהג בספרו "נפוצות" לשכלל וליפות את מליצתו בכל מיני פאר והדר, בן עשה בחבורו זה; לא הניח ענין אחד אשר לא הטיף בו מליצתו השנונה והחרודה. על פירוש הקדמונים בהכתוב שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו שלא תעשו למפרע, יוסיף במליצתו מזו: "למען אשר לא יקרב איש זר לאכול מן הקדשים בעיון בלתי אם הורגל עצמו באכילת חולין בטהרה עם נטילת ידים בהלק המעשים", ודבריו על הספר (מה) של רבנו זרחיה הלוי, המלאים מראשם ועד סופם במליצות נשנובות ונאומים נעימים; וכן בכל מקום ומקום יראו פיהי המליצה העבריה בכל יפעת הודה וקדמות נערתה. ובפרט על "הרקדוק וטיב הלשון" ישים עיני-בהינתו ביותר בחבורו זה, כמו שמתפלא (מט) על הראב"ד והר"י קארו ז"ל בפרשם דברי הרמב"ם בהלכות תשובה, ושונים כל שנתם בהבל" מלשון שיר ושניין, ושניהם הרחיקו מכות האמת, כי היא מלשון מתעסק, מן שיח ושיג לו, כדברי ר"י בן קריש ששמע מאלהרד הדני שאמר, יש לי שניה בענין, כלומר יש לי עסק, ופירושו ג' על דברי החבר, וכל אשר ישנו" מן הלשון" כי היא מלשון השנות החלום לא מישן נושן, כי א"כ היה ראוי וישנו, כמו מן נודע וידוע, כמשפט הנפעל מנחי פ"י; וכן דבריו (נא) על המלה "המשכנה" שבדברי החבר, כי כל המשכון בכללו נקרא משכנה כדרך שנקרא "בנינה" בנין כל המקדש בכללו, כאשר קראו בן הרד"ק בסוף פירושו לירמיהו באמרו: "ובספר מלכים בנינה פירשנו הענין ועד"ו מצאנו מערבה בה"א הנקבה למען ידעו ממורה שמש וממערבה (ישעי' מ"ה), מערבה לגיהון" (דה"ב ל"ג). מכל אלה הדברים והמדאות הכהרות יוצא לנו סימן מובהק, שרוח ה"נפוצות" שורר גם בה"קול יהודה" ואב אחד לשניהם, וכמו בהראשון בן בהאחרון טבוע הותם תכנית הפרטי של המוסקאטו ז"ל בכל מעלותיו והפרוזותיו, ובכן אך בתמהון לכב נשקף על החכם דה, כרמולי איך הרחיב בנפשו עוז לגזור אומר נכ), "כי המוסקאטו כתב רוב פירושו מלה במלה מפירוש אחד קדמון לפניו ולא חשש להזכירו, אם כי כמעט את הכל לקח ממנו!" מדת-דין קשה מאד מתח החכם הזה על מחברנו הנכבד! וגם אחרי אשר החכם שד"ל ז"ל תבע עלבוננו (ג) מאתו ודרש ממנו להראותו למצער עלה אחד מהכתב יד שהיה בידו להוכיח אשמת המוסקאטו, לא המתיק מרותיו ולא נח מועפו, רק שב אל מקומו לחוק את דבריו עוד הפעם נדו ולהעיד עד מפי עד, כי ראה גם בהכוזרי מעובן החכם היידענהיים ז"ל שהעיר בצדו ג"כ בדברים האלה, ואך בטענות והצטרקאות קלושות יתפה על עון הרב ז"ל לאמר: "כי נדפס הפירוש "קול יהודה" אחרי מותו ולוא הוציאו בעצמו

(ז) מאמר א' ס"א.

(מח) מאמר שני ס"ב.

(מט) מאמר ג' א'.

(נ) שם.

(נא) שם נ"ג.

(נב) איור-עליטישע אַננאַלען 1839 צד 101.

(נג) שם 1840 צד 25.

(נד) שם צד 117.

או בטח לא כחד להודות גם הוא, אשר רוב ועיקר פירושו העתיק במלואו מהקודם לפניו. ואנהנו להנל המלאכה אשר לפנינו וכפי הכרתנו כבר כהליכות נפש הרב הזכה, נאמר להחכם כרמולי: עדותך לא נאמנה וחשוד אתה בעינינו! ונתחלף אולי הפירוש הזה עם הפירוש של נתנאל בן נחמיה כספי מפרופנצאלי שנתחבר בשנת קפ"ה (1422) ואשר כבר דבר ממנו החכם קאסול בפתיחתו להכזורי, שלא השלים את מלאכתו, ובלתי ספק לא היה מצוי בעולם ולא היה נגד עיני המוסקאטו* ז"ל, כי איך נשים תהלה בנפש ישרה כמוה ולהחזיקו לנוכח דעת הכריות ובפירט אנשים גדולים והשובים כשלשה הגאונים הנוראים, אשר יזכרם בפתיחתו. ואשר בקישו מאתו לפרש להם זה הספר, והוא בענותנותו, "הרד חרדה גדולה" וקרא על עצמו (ו): "הדל להיות ליהודה אורה כאנשים המשיכילים בהבנת דברי הספר הזה החתום! מה זאת עשה האלהים לי להעיר את רוחכם הטהרה לבקש ממני גדולות ונצורות כאלה? מאין לי קמה סלת ללוש ולעשות עונות?" ומה לו להחרדה ההיא? האם לא היה יכול לענותם, כי יביטו בהפירוש מוויראל פרווינצאלי שהיו נגד עיניו לפי דעת כרמולי? וגם על הגאונים הנל תפול השאלה, למה להם לנוע מעיר מגורם ווינציא לעיר מנטובה, לבקש תורה מר' יהודה ולהאיצו לפרש את ספר הכזורי, אם כבר כמאה וחמשים שנה לפני נמצא. מפורש" בעולם אשר פירש וביאר את הכזורי באופן היותר שלם ומותאם לה, קול יהודה", אשר לפי"ד כרמולי לקח כמעט כלה ממנו? ולכן אין זאת כי אם אחת משתים אלה: או כי הפירוש לא היה ולא נברא, ולא היישינן לעדותו של החכם כרמולי דבר שהוא יחיד בו; או כי כונתו על הפירוש הנזכר לעיל, שנתחבר בשנת קפ"ה ואשר לא נשלם כראוי — ולא היה נגד עיני הגאונים הנל, כאמור, והדבר הזה הוא משפט צדק מאד, עד שנראה לשפת יתר לדבר עוד בו ולהוכיח את אמתתו, לולא כי ללמד יצא, אשר לא טוב יעשו המבקרים בעמנו להפש מומי זולתם ולבדוק כחורין ובסדקין אחרי מעשה כל סופר ומחבר, אם לא קדמו כבר אחר מהקדמונים ברעיון מליצה או פירוש אחר; ואוי לו להמחבר, אם המצא ימצא תחת ידו אחת מכל אלה, או אחת דתו להמיתו מיתה רוחנית, לשלול ממנו כל יפי-כה וכל מעלה נכונה ולכנותו בשם הנאה, גונב ומנכב דבריהם" (פלאניאט בלע"ז)! ואיך נואלו שופטי תהו כאלה! הטרם ידעו כי רוח הוא באנוש ונשמת שרי תבינהו ותאלפהו הכמה להשיג לפעמים בעצמו מה שהשיג עוד חכם אחר לפניו? הן אמנם רבים הם המננים דברים ממחברים זרים, ישימו בכליהם ממישב רעיהם; אבל חלילה לנו למרוד ולשדוד כבוד בגלל זה גם מאצילי הרוח הנודעים בקרבנו לאנשי מופת בתורתם וחכמתם! הן באמונת רוחו של החכם בן מנחם ז"ל לא יפון שום איש! אם כי באמונת דעותיו האלהיות ירביון הרעות, זה יעשהו לאיש אלקים קדוש, וזה להנף וצבוע ישימהו; אבל לאיש מורם מעם, פילוסוף מקוריו, הוגה דעות נאצלות, יחשב כעת בעיני כר בן אדם, ועכ"ז לפעמים לא מועטות נמצא אותו

(* אמרי בינה סל"י מביא אמנם המחבר כי ראה את פ' הכספי, אבל מזה לא נוכל עוד להחליט, כי גם המוסקאטו ראה אותו.
(ח) שם בפתיחתו.

מביא דברי זולתו בשם עצמו מבלי להזכיר את המקור הראשון — כל הדבריו בספרו ירושלים (נ) בענין עשרת הדברות לקהלים המה מספר, עקודת יצחק" שעד ארבעים וחמשה, ופעמו על הדבור הראשון שאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר אנכי ד' אלהיך מחוב המציאות, נובע מהכוונה מאמר ראשון סכ"ה, וכן פעמו (נז) על העגל שעשו בני ישראל במדבר, כי בקשו רק עצם אלקי אשר ילך לפניהם תחת משה, יסודו בהכוונה שם סצ"ב—צו. ויותר עוד מוזאת יפרש את הכתוב בזכרוהו צום הרביעי וצום החמישי וכו' יהיו לכם לששון כלומר טוב לי, יהי לבית יהודה לששון ולשמחה הצומות האלה רק האמת והשלום אהבו, ואשר החכם בן זאב נח) יהלל את הפירוש הזה בשמו, והדברים ממקורם יצאו מרבני הרמב"ם ז"ל ברביעי משמנה פרקיו, והפליאה רק על החכמים המפורסמים ממין זה האחרון, שלא ידעו או לא רצו להשיב התהלה למי שיאות לו! כאשר גם חכם אחר המעתיק של שמנה פרקי הרמב"ם ז"ל בהגיעו להמאמר של חטא מי מריבה, לא יכול להתאפק ולהעיר בצדו בפום ממלל דברכן דעת הרמב"ם בזה, בכטחוננו, כי יהי חביב לכל משכיל לדעת בענין זה את העתו ואופן דבריו המסולאים" ולא ידע או עשה עצמו כאלו לא ידע, כי הדעה הזו בכל אספקלריותה המאירה תפשה כבר מקום בספר העקרים בפכ"ב ממאמר הרביעי, וגדולה מזה מצינו עוד באיש אשר באמונתו ובישירת לבבו לא יספיק כל ישר הושב, ואהוב ונכבד הוא בעיני כל בני דור האחרון לתום-דרך וסופר מקוריו (נט), אשר כל נהרות פרדסו מהעדן הרוחני יצאו, ה"ה העמקן הנפלא ר' נחמן הכהן קראכמאל ז"ל, יפרש בספרו העמוק (ס) את הכתוב (בשמואל ב') כי אם ד' ינפניו, או יזמו יבא ומית, או במלחמה ירד ונספיה, על שלשה מיני המיתות, השנהות, השבעות והפקריות, וכבר קדמו בזה החבר סימן כ' ממאמר השלישי באותן הדברים ממש, והלילה לנו לחיטוד אותו בהעשפת סליתו של אהרים; והתימה לנו רק על בנו החכם ר' אברהם, אשר בספרו, פירושים והארות, לאבות (פ"ג מ"ו) מביא בשם אביו הפירוש הזה ולא יזכור את מקורו העצמי? ולוא רצינו או יכולנו להביא עוד דוגמאות רבות לאלפים ולמאות איך שני נביאים מתנבאים בסננון אהר, אבל גם זה המעט לא הכאנו רק מפני התורה היוצאת לנו מזה, כי לא נהיה נבהל להשיב ולשפוט מהר על אדם גדול ויקר לעשותו למלחך פינכא ולמתעשר ואין כל, כאשר עשה הח' כרמולי בהרב מוסקאטו ז"ל; כי אמנם מלאכה זו לא תצלה לעולם, וכל חיך מבין יביר ויבין על נקלה, כי רק מעט בעל "הנפוצות" יצאו דברי הקול יהודה, ואם גם נתן אמון לו שהפירוש הישן היה נגד עיני המוסקאטו ז"ל, רק אולת ורעות רוח לאמר עליו, כי כל מה שכתב כתב מאותו הפירוש, קול יהודה, עשיר הוא בענינים צדריים ורהבים כמודם, אשר הפירוש לעצמו כלום נחשב לעמתם, הספר הזה מלא הוא כספרים עברים וחצונים שאין כמוהו בכל

(נ) שם צר 54 העתקת שוהר טוב לישראל.

(נ) שם צר 74.

(נח) אוצה"ש ערך צום.

(נט) דברי החכם צונץ בהקדמתו למונה"ז.

(ס) מונה"ז שער יוד.

שוק הסופרים, לא הניח אף מחבר אחד עד ימיו שלא יזכרהו לברכה בספרו זה. פעם אחת קרה לו שזכרונו מעל בו ולא זכר את שם בעליו על מאמר אחד, אז הודה ולא בויש לומר סא) : "תמונה לנגד עיני כי כיו"ב ראיתי להראבי"ע, אך אעמוד ולא אכיר מראהו כי לא ידעתי מקורו אוי", עדות נאמנה על ישרת לבו השהוד מלהנות משל אחרים! ולא רק מכפרים נדפסים אצר את חמר בנינו, כי אם גם מכתבי ידות שונות. כמו כענין הקראים שמביא סב) בשם ספר שבלי לקט כתיבת יד "שמנהג הקראים להתענות בתשיעי לבר", וספר "הנוח" של המדקדק הנדול ר' יהודה היוג היה ת"י בכ"י, והביא דבריו להשוותם את דברי החבר בלשונו הזהב : "ובואו ויגידו צדקתו דברי החבר רבי יהודה בן דוד סג) המכונה היוג בספרו "הנוח" הוא החכם הזה ראש המדקדקים בכל מקום ובהראבי"ע היה לו דין קדומה לכל דבר שבקדושה, הוא הנותן כתר מלכות בראשו ובראש ספרו הנזכר והספר הזה ליהודה היוג אשר ידיו רב לו בלשון ערב, אל עמו יביאנו הראב"ע המתרגמו בלשון ח"ק והלא הוא כמוס עמדי בכתבת יד" סד). ומפני כל אלה המעלות והיתרונות בדין הוא שזכה הקול יהודה" להחשב בין המהברים שלאחריו לספר * הקובע ברכה לעצמו ולקריתו בשם, כמו שראינו בהספר "כסאות לבית דוד" נדפס פ"א בוורונא שנת "אתה" מזכירו כמעט בכל עלה ועלה ולפעמים גם בחבה יתרה, כמו סה) "בספר היקר קול יהודה של החכם מוסקאטו וצוק"ל". בעל המחבר של הספר הזה הוא הרב ר' יהודה עשאל סז) בכמהי"ד אלעזר ממשפחת "מה טיב" לקח ממיטב מליצתו של המוסקאטו ז"ל ושם בילקוטו שם, כאשר יראה ויבין כל מבין, ולולא דמסתפינא סז) מהמתו הייתי אומר, כי רבו ככלו רק משנתו של ר' יהודה הראשון הוא, ואין להשני רק זכות הקצור וההתכווצות שבקרבנו. — גם החכם-צבי החי קרוב לאותו זמן לא בייש את עצמו ללמד זכות על" רב אחד, ר' דוד נישו*) ז"ל, שדרש בפומבי, כי האלקים והטבע הוא אחד, אשר משך אליו בעבור זאת ערעורין רבים — מפני שמצא קן סוכר את הר"י מוסקאטו בספרו "קול יהודה" סח).

סא) מאמר נ' נ"ג
 סב) מאמר נ' ל"ח

סג) החכם דזה ר"י ב"ר דוד היוג מפיס ובשמו הערכי "יחי אבו זכריה יהודה פאסי" היה אבי חכמת הדקדוק, מיסדה ומכוננה בתחלת המאה התשיעית לחמישי. מארץ מולדתו פיס בא לקורדובה ושם למד חכמת הדקדוק לר"ש הנגיד. הוא היה הראשון אשר העמיד יסוד שרשי הלשון על שלש אותיות וחדש כללי האותיות הנהות וחבר ע"ז ספרו "הנוח" אשר העתיקו אותו שני הרבנים ר"מ בן גיקטיליא והראב"ע ז"ל. ושתי העתקות אלה נדפסו ע"י החכם דוקקס ביטנת 1844 והתימה על החכם הזה שלא ידע כי היה העתקת הראב"ע בכ"י אצל המוסקאטו.

סד) מאמר שני סע"ח ועיין גם בספר אמנות חכמים פרק כ"ו.
 סה) והכם אחד ר' מששון כהן מודין חשב לו לתועלת לעשות מפתח להם' קול יהודה או"ג ה"ג 167.
 סה) סוף שער י"ב ובכ"מ.

סו) הרב הזה חי בסוף מאה הרביעית והיה אחד מרבני סירארא ויש ממנו פסקים בדיני או"ה בכ"י ועיין בספר וצ"ל צד 128.
 סז) עיין בס' הג"ל שמביא מעשה נורא איך נענש אדם גדול אחד אשר העיו כנפשו ללעוג על הספר "כסאות לבית דוד".
 * הוא בעל המחבר ספר "בוורי שני" ו.מטה דן".
 סח) תשובות חכם צבי סימן י"ח.

והנה נחשוב כבר לדי השקפתנו זו על הספר „קול יהודה“, רק דרכנו בספר „נפוצות“ נאחו גם פה ונספר בקצרה תולדות החכמים שאינם בני ברית המובאים בספר זה נוספים לאלה הנזכרים בנפוצות יהודה; וגם פה רק אותן החכמים שלא יכירם עוד הקורא העברי נציגם לפניו; אבל אלה הקדמונים שדברו מהם כבר חכמי ישראל הגדולים וזכורם בספריהם, רק למותר יהיו דברינו עליהם, ואלה המה: בן סינא (סט), בירוס הכלדאי (ע), אריסטאה היוני (עא), אובסיבאו (עב), טולימיאו (עג), יוליאו פירמיאני (עד), פיקודמינו (עה), יוסיפו מילוטו (עו), אבינצר (עז). ובה נחתים זה הפרק שהוא האחרון לבקרת ספריו הנדפסים, כי הספר אשר הכר על „שיר השירים“ ומביאו שלש פעמים (עח) בספריו הנדפסים, טרם עוד ראה אור עולם, וממהעט אשר ירמו הרב עליו נוכל להתאונן בצדק על האי שופרא דבלי באבק כותלי-הביבליאָטֶהֶקֶין ולא זכינו להנות מאורו ונוכל רק לשער התאמת ספר-שיריי כזה כשירי שלמה, לרוח הפיוטי של הרב המוסקאטו ז"ל ומה נהדר

(סט) מאמר א' ל"א: „הרוצה לעמוד על עקרי הדברים ילך לו אל קריאת ס' בן סינא“ ונקרא בשם Avicenna פילוסוף ערבי ורופא מפורסם, נולד שנת תש"מ לאלף החמישי 980 למספרם בעיר Afschema ומת תשצ"ו 1037. שיטתו ברפואה ובפרט ספרו הגדול Kanun היו שנות מאות רבות הראשונים במדרגה.

(ע) „וכמאמר בירוס הכלדאי בקריעת י"ם פי רשע מחתה לו, כי הם אמנם דברי עקש ופתלתל מאפקורסים האומרים לאל סור ממנו“ (מאמר א' ס"ד). החכם הזה בשמו Bernasus היה כומר בכדי בזמן אלכסנדר מוקדון בשנות 325—260 לפני סה"נ וכתב בל' יון קרוית עם כבל.

(עא) מאמר ב' ב': „ותלמי מלך יון גם הוא עשה לכית תפארתנו את כל הכבוד הזה הבסופר בחבור אריסטאה היוני“, הוא הח' Aristia שווי לפי המקובל בימי תלמי המלך כנ' מאות לפני סה"נ וכתב בספרו זה מאורע של ההעתקה הידועה בצבעים שונים. אבל דמאוחרים יעוררו עליו ספקה גדולות ועל ספרו. עיין הערת הח' קאסול על מאמר הדרת זקנים של הח' מאור עינים.

(עב) מאמר ב' סוף ס"ו. שמו האמתי Eusebius נולד בעיר Cäsarea בשנת 270 למספרם ונעשה שם להנמון בשנת 314 ומת 840, חבר ספרים רבים כמו ספר הכנה ודה"י ועוד ומובא פעמים רבות גם בס' מאור עינים.

(עג) מאמר ג' מ"ט: „והמה בכתובים בספר האלמאניסטא לטולומיאור“ הוא בתקונו Ptolmäs תוכן חוקר גדוד באלכסנדריה בחצי הראשונה של מאה השניה סה"נ, וספרו אשר כתב כחכמת הככבים נעתק בשנת 827 ללשון ערבי ונקרא בשם Almagest.

(עד) מאמר ד' כ"ה: „כאשר עיניך תחוינה כס' יוליאו פירמיאני“ בס' Pirminius הנמון וקדוש אצל הנוצרים ומת ברייכוניא ג' נאָוועמבער 753.

(עה) מאמר ד' סם: „וכ"ז המצא רשום בספר השיאוריקא שחבר הפיקולומינו“ Picolomini היה שרש פורה משפחה מיוחסה שבאיטליא בשמו: Aeneas Sylvius Picolomini ונעשה כמשך הזמן לאפיפיור, נולד 19 אקטובר 1405 מת 14 אויגוסט 1464, ונודע כ"כ ככותב דה"י ולמשורר גדול.

(עו) מאמר ד' כ"ט: „ומכללם יוסיפו מוליטו בספר האיפי מירידי“ הוא J. Moletius מעיר מיסוניא היה מורה בחכמות הלמדיות בעיר פאדווא וכתב ס' Ephemerides ר"ל לוחות תנועות הככבים, בימי האפיפיור גריגור ה"ג בשנת 1583.

(עז) מאמר ה' י"ח: „וכבר הכה אנצור אלפראבי על קרקד זאת ההקדמה“ הוא הפילוסוף הידוע „אלפראבי“ אשר כתב עליו הח' שטיינשניידער ספר מיוחד ונדפס בשנת 1869. הקדמתו לס' תמולי הנפש לר"ה האיטליני.

(עח) נפוצות יהודה דרוש מ"ש ובקיל יהודה מאמר ג' פ"ו.

היה המראה הגדול הזה, אבל חבל על דאבדין; ונחשוב רק לנכון עוד להעתיק פה דברי המגיה הנ"ל שנדפסו רק בההוצאה הראשונה המוסיפים הלל ושבה כמעלת החבור קול יהודה ואלה תמצית דבריו: „מי הקים כל אפסי ארץ לראות מראות אלקים בדרכי הספר ההתום הזה אשר לא היה נתפס במחשבה זולתי לשנים גדולים בראש אמיר קול לו כביאורו קול אליו מאת האלקים אשר ענהו בקול אמרת אלקי לגלות אוצרות קודש ומטמוני מסתרים, מה שמו ומה שם בנוי המפוארים יצ'ו כי תדע מה למעלה ומה למטה על פיו ועל ידם? זה הרור בלבושו לבוש מלכות, צופה ברוב כחו, מה לפניו ומה לאחור, אריא דבי עלאי כמו"ה יהודה מוסקאטו וצוק"ל, אשר שם בארץ משפט הדרשות בס' נפוצות יהודה, ולביאורו זה רבים ייחלו, שפתי חכם פורו דעת ומלאו פני תבל תבונה, ובהקבץ אהים יהריו ר' אלהנן ור' יצחק יצ'ו בני הרב המחבר ז"ל ונמלכים לעבוד את ד' ולעשות נחת רוח לנשמת אביהם שבשמים וכו' צאנה וראנה בנות השכל שערים המצוינים בהליכות עולם במלך השלם המחבר הזה, בעטרה שעטרה לו אמו תורת אמת הנוטפת מבין שפתות הגאון המבאר אשר לא הניח דבר קטן ודבר גדול אשר לא עמד עליו בעיונו הזך ויעש לו מטעמים כאשר אהב, אחו בסנסנוו ויבדל ויחבר ויבאר המלות הדרושים והוכוחים ויוציא כלי למעשהו"ו, כן ירב שם מהללים ותשתפך נפשו מול החבור הזה ואנחנו רק נעני אבתריה: אמנם הגדיל לעשות מאד! ואחרי אשר ציינו אותו כפי כחנו לפי חלק הדרשני והפרשני שבקרבנו; ננסה בפרק הבא לתת דמות מצד הפיטני שבו, ולהראות כי כנחו בהדרוש והבאור, כחו גם בשיר ומליצה גבוה, ונוכל להעמידו בשורה ראשונה את משוררי דורו, לפי מצב ההכמה היא בימים ההם.

פרק ו.

ארץ איטליא המסגלת מני אז להיות — אם גם שניה במעלה — אָחות לארץ ספרד בהגברת כל ענפי החכמות והפילוסופיה. זכתה גם להיות בת-גולה ולעמוד בצדה בפרק השיר והמליצה, כל רבניה והכמיה הגדולים אהבו תמיד לשיר, ובכל עבודתם ופעולתם בשדה התלמוד והחקירה שעשו להם לעקר, לא שכחו בירתם את השפה הקדושה לתנות לה אהבים ולהראות כחם כי עז בה; עוד בימים קדמונים נראו מחברים שונים בקרבה שעשו אונים לשפת עבר והרבו לסלסל דבריהם בשוי התרוזים בסופי הדלתות, כמו ר' שבתאי דוליני (א) החי עוד בימי הגאונים, בהקדמתו לספרו, הכמוני, המלאה חרוזים שונים בהתימת שמו, שם אביו ושם עירו בראשיהם, דבר אשר רוח מליצה שירית נושב מתוכו, ואם כי גם אנחנו הננו מן הסוברים ב) שההתחקות המאוחרת שנולדה בין סופרי ישראל להונות את משוררי הערב ולהשות כמותם הדלתות והסופיות, לא הביאה טובה גדולה בהכמת הלשון, ואדרבא השחיתה עוד טוב טעמה ונועמה הטבעי; אבל בשום אופן לא נוכל להחליט * כי כל עיקר החרוז ג) ממי הערבי מוצאו ויליד חוץ

(א) צונץ נד"פ צד 375 הערה ד'.

(ב) כוורי מאמר ב' ע"ד והחכם בן זאב בתלמודו חלק ה' מאמר ה'.

(ג) עיין דברי מהר"ם בן חביב בספרו דרכי נועם מיבא בספר „רוח חדשה" מאת אלהנן חי כהן תושב ריניו יע"א.

(ג) עיין דעלושט Zur Geschichte der jüdischen Poesie

הוא מעקרו, באשר מצאנוהו אמנם גם בכתבי קדשנו כמו ד: „מי יתן לי אבר כיונה, אעופה ואשכונה; אם ישך הנחש, בלי לחש, וכדומה דוגמאות רבות אשר לא נוכל לבטלם כלאחר יד ולומר: כי במקרה נפלו מפי אומרים! ועכ"פ נוביה מזה, כי ההיו הוא אחד מיסודי המליצה והשיר עוד מימי פרוחת הלשון, ומה נמצינו מליצתו הישנונה של נושא הבורני, הרב מוסקאטו, על דברי החבר ה) בזרפת המשקל וההיו לאמר: „עלובה עיפה שהנתחום מעיד עליה, באשר אמנם ר"י הלוי כעצמו הוא המורה דרך בשיריו הנשגבים והמוסדים על אשיות התנועות וההרוז כי לא כהכצעקתו עליו כן היא! ולדעתנו, ההרוז, אם גם לא מאבות השיר הנהו, עכ"פ הוא תולדתו, כלומר: „ממנו נביר הכשרון ורוח המליצי של כותבו, ובפנה זו לקחו האיטלינים חלק בראש בכל המיעדים, רבינו נתן ב"י היחל מדומי לא יכול גם הוא לפטור את עצמו בכתיבת ספרו הנדול הערוך המלא דבר רק בקשטו ראשיתו בשיר, הרוז, ואם כי שירו זה יגרם בהצין שינוי ו) ומליצותיו קשות וחסרות כל רגש, הביב הוא לנו עכ"פ מצד המלאכה בעצמה, המראה נטית והפיץ הנדולים גם בדור הקדום הזה לנהיג סלסול בשפת עבר ולשיר בה שירים, ההפיץ הזה התנהל בין הכמי איטראו מדור לדור וכמעט כל הרבנים עד זמנו של המוסקאטו ז"ל עשו חובה לעצמם לפייט ולומר כל אחד כפי כחו — ואם כי חוג השקפתם היה צר, ודעת החן והנועם בהשירה לא השתלמה ביניהם כל צרכה; אך הנטייה לכל חן ויופי, רגש לב לכל נועם ונשגב שנמבעו עמוק עמוק בטבע בני האיטלינים, חן הנה שהעלו נצה למליצת ישרון שמה ותנין נין ותוציא פרחים, אם גם לא פרחי זמיר, פרחי ספרד הנעלים; עכ"פ פרחי בציה, אשר בכל אותיות קרת החורף הנושאים עליהם, יקרים ונשגבים המה מצד עושר בעליהם כחכמת הלשון והרווייה הנעימים אשר קול ערב יתנו. — הרב ר' משה פרווינצאלי רבו ובן דורו של המוסקאטו, אשר כתב פסקים רבים על כל ד' הלקי הש"ע, מקצתם נדפסו ומקצתם עודם בכתובים אצל רבני מנטובה, ואשר היה ו) כשולחני הזה שהכל מייצין אליו אגרותיהם ותשובותיהן, גם הוא היו כללי הדקדוק על משקלי השיר ונדפסו במנטובה בשם קדמון; מכלעדי ההרוזים עוד הרבו לעשות תהכולות שונות בשיריהם המראות כהם הרב בהשפה, להטיתה לכל אשר יתפוצו המה, כמו למשל: הרוז אשר שרר בימי המוסקאטו לעשות כונים בדרך „רצוא ושוב“, כלומר לסדר המלות והבטוים באופן כזה שיהא נעוין סופו בתחלתו ויהי קרוא משני צדדיו מראשיתו ואחריתו, כן שר ר"ע מן האדומים את שירו ה) על הדוכסית מסאבויה, המתחיל „קינה שאו עמים“ והרוח הזה תקף עוד ביותר את הרב מוסקאטו והלך צעד הלאה לשלב גם האותיות ברצוא ושוב, גם בעת דרשו והשתעשו ברמזים וסודות כדרכו לא שכה לחכל את „נושאר“ האהוב לו ולעשותו לשיר פשוט מרובע בהפוך אותותיו למפרע, ומאת הכתוב „כל מחמת

ד) צונץ שם צד 342 הערה הביא הרבה חרוזים מכתבי קודש עיי"ש.

ה) שם בכורי סוף סע"ה.

ו) עיין תולדות ר"נ בה"ע מאז רפפורט, ובקורת עליה מאת חכם אחד בהכרמל

פ"ן וס' דוד"ד ח"ד צד 308.

ז) דברי הרב רמשי"ג בתולדתו.

ח) מאור עינים ומ"ל הוצאות קאסול צד 145.

לא תאכלו, יעשה שיר בדלה וסוגר באמרו ט): כשנשלח ידנו לאהוז בזננס יהי בכפנו דלת וסוגר של טור אהר שלם מחובר ומסודר עפ"י ערכי בעלי השיר במתכונת שיר פשוט ומרובע וכה משפטו כ"ל מהמצות ל"א תאכלו, ול"ך את א"ל תצמ"ח מל"ך, ולפעמים נראה עושה על מתכונת "פנים ואהור", כאופן שהאותיות משני עבריהם יציפו ויקיימו מאמר אחד ונוכל לקרותו משני עבריו. שירים ממין זה כתב הרבה, וכתי אלמאנצי (היום בלונדון) נמצאו תחנה בדרך Sonetto ושישה טורים לה הנקראים פנים ואהור וזה האחרון: "הרוה ילבש הוד ידיו וידרו, הישב ליהודה", גם הלאה יהיה לנו מקום להראות שינונו בדרך הזה, אבל מתחלה נציג פה על הסדר את כל שיריו שיש תחת ידנו ממנו, מהם אשר כבר נדפסו ומהם אשר לא ראו אור עוד, וכאשר נשכיל ונתכונן הישב בהם, נוכח, כי בפנה זו הישכיל ר' יהודה לעשות מכל רבני דורו, ואם גם כמורה גם הוא הקפיד יתר מדאי לפאר את שיריו בהרזים וצלולים, אבל לא הישחית בעבור זה זיו רוח הפאָעטי שהיא טבעיית להמשורר וראשית חובתו — ועל כלם שוררת המליצה הישנה בכל תקפה ועוזה, ומלאים חום צה ורנינות עדינות ושחרות המפכות מלב מליץ טהור שהוקדש מנעוריו להיות אחד מנבורי הלשון, ולא יעצורו בדרכו פעולותיו האחרות הרבניות והסודיות ולעמוד לו לשטן. —

שירו בהספרו על הגאון ר' שמואל קוים (נפ"י דרוש ל"ב) אשר דברנו ממנו בפרק ד' לעיל ביחוס משפחתו.

ספרו יא) הלילו ושרי לבי.	הורידו בנחל דמעה
יום לתרועה יהיה לכם	לתקע שופר בנגעה
פתאום שונד אהל יעקב	קרנו לארץ ננדעה
גלה כבוד אל הגקח	ארון יב) קדוש מלא דעה
יהי בנסוע הארון	עלה לאלקים בתרועה.

קינה על מות הגאון בעל בית יוסף והש"ע יג).

יהי כשנת שליח כאשר נדע הארו בלבנון הוא הגאון האדיר רבינו יד) יוסף בן רבינו אפרים קארו המהוקק הגדול ליהודים, היה אבל כבד לישראל ובכל

ט) נפ"י דרוש יוד.

י) כן כתב לי החכם הגדול דר. מוה"ר בערלינר והבטיח לי להפש עבורי אהרי התחנה ההיא, אבל לדאבון לבי לא עלתה לו עד הנה. גם החכם הגדול המנוח ר' ד קויפמאנן כתב לי, כי יש ת"י השירים האלה והבטיחני כשלהם אלי, אבל נתפס בעון הדור ונתכבלה הבטחתו.

יא) השיר הזה שר על משקל ח' תנועות בדלת וכן בסוגר, על הגאון הנ"ל בתוך הספרו שהספיד עליו בשנת של"ב, ואוצר רב מרעיונות שנכנסו צפון בו. לעורר בקול יבכה ותרועה על גורל האבדה.

יב) בכונה כתב "קדוש" לא "קידש" כדרך הכתוב, מפני שהוכרח להשלים התנועות והם רק יתכנו בנספר "ארון" לא בסמיכות "ארון" ו"קדוש" לא יתאים רק בנסמך כמוכן. יג) נדפסה באוצר נחמד ה"ג צד 167.

יד) תולדתו עיין בס' "מוצאי נילה" שפר ובספר של המשכיל ח"ד פריעדבערג נ"י אבל מנוקד שם בשעות השיר הנ"ל. ואני תקנתי אותו הכל על מקומו.

מקום שהגיעה השמיעה המעציבה הזאת נשאו קנה ונהי על מות לבן פורת יוסף הזה; הכמי איטליא היו המרגישים ביותר את העדרו מאתם. לאישר שמה לארץ איטליא שלח הרב קארו את רוב הבוריו להדפיס, כמו בשנת של"ג ששלח לוויניציא את ספרו כסף משנה, והרב ר"ע טו מן האדומים הטריה והשתדל עבורו אצל העשירים להזיל זהב מכיסם להוצאתו וגם הנאון טו ר' שמואל יודה קאצנעלענבויען מזכיר בהספרו עליו ג"כ אשר שלח אליו ח"ת להדפיס, ואין הדוש כי בארץ ההיא גדל השבר מאד וכל הרבנים שמה קשרו עליו מספד מה, אז התעורר גם המוסקאטו ז"ל ויקונן עליו קנה משברת לב ומרתחת דם כל קוראה, בת י"ח טורים בנויה על משקל ב"ת ויתר ב"ת ויתר ב"ת ויתר ב"ת ויתר ב"ת ויתר ב"ת בסוגר, וזהו תוארה:

הורד גאון יעקב ואדר היקר	שדר, ואיך לא אספדה איליה?
הה! אעשה מספד ובבנות יענה	אכל בקול מר עד מאד אנדילה
בי קיל נהי נשמע, קצין עם נאסף	"יוסף" צבי עדיו אבוי אחילה
אימה גדולה וחשבה נפלה	על כל פני מזרח וכן תבילה
כל שוכני תבל, לעת בו שלחה	יר, שסעה אותו ולא תבדילה
בי כלעה את כל נאות יעקב ועד	עפר פאר עמו אוי השפילה.

הורד....

תורת אלהים חי לחכמי עיר צפת,	נפשו בטוב תלין, הלא הנחילה
שמה לאור מחשף וחק משפט קהל	עדה בישראל כבר הנבילה
היה לראש משביר לכל עמו ומי	מינו בתורת אל אמת נשפילה
הוא העריך "שלחן" ל"בית יוסף" ושם	רמב"ם יח) לאורי, בו נשמחה נבילה
הן סערת חימה לעם-אל יצאה	בו עץ פרי עושה פרי הפיכה.

הורד....

איך יעלה בורת עלי מבחר אנוש	לא שגכה חכמה ולא הצילה?
על-זה אני בוכה במספד מר ומ	עיני מקור דמעה בצר אזילה
לא אתנה פונת לאנחתי ואם	זאת תהיה לרי"ק יט) ולא אזעילה
אקרא בקול גדול לעורר יללת	רועים ותמיד אחזור חלילה
איך אל שאול הורד פרוב ממשח אבוי!	אוי! מה-נדבר-בו ומה נחילה.

הורד....

טו) מאור עינים פכ"ג.

טז) דרשות מהר"י מינץ דרוש יוד.

יז) רומז לשני ספריו הש"ע והב"י.

יח) הוא פירושו כסף משנה על הרמב"ם.

יט) כונתו ע"ש הנספד המרומז בתיבת "לרי"ק", רבינו יוסף קארו. הקנה היא נכבדה מאד הן מצד צורתה הנאותה, כאשר מצד תוכנה היקרה, ובפרט הבית השלישי כלול בהדרו בשלל צבעים שונים ונוכל לדמותו לשירי ספרד היותר מכחרים, כאשר יודה כל קורא אשר יש לו לב רגש ומבין בשיר.

שירי סאבויה (כ).

בשנת שליד (15 Sept. 1574) ביום ב' דר"ה מתה הדוכסית הנאורה אשת Emanuel Philibert דוכס סאבויה (נא) (Sovoja), היא הדוכסית מארנריטה אחות מלך צרפת קארל התשיעי, וספרו אותה קהל גדול מהמשוררים שנספחו אליהם גם רבים מהכמי היהודים. ואם אמנם אנהנו בני דור האחרון לא נדע מה טיבה של הדוכסית הלזו ובמה זכתה לכל הכבוד הזה להיות נספדה מגדולי הדור, ובכל הפושנו בקורות הזמן לא מצאנו לה זכות רק פעם אחת אשר יספר ממנה הסופר הנאמן בן הדור ההוא (כ) ר' יוסף הכהן: כי בעלות לרצון לפני בעלה, להדיח את היהודים מכל ארמת פיימושי בשנת 1560 או התנפלו לפני רגלה ויבאו לפניה מנחה, ותשא את פניהם בעת ההיא ותדבר על לבם ויאריכו להם הזמן, ומפני ההטבה הקטנה החיא, עוד לא שותה לכל התלולים והתשכחות שהרבו לה הכמי ישראל; אבל סומכין אנהנו על אי הנופתו של החכם האדומי ז"ל, אשר לא ירכה במהללים חנם, ואם הוא לא עזר בעדו מלקונן שלש כנ) קינות נחמדות מלאות הגה והי על מות השרה החיא, בטח מעשיה קרובה ופעלותיה הנידו תהלתה ולזאת גם הרב מוסקאשו בא בין המקוננים, ויקונן עליה ג"כ שלש קינות על שלשה אופנים, ולפני כל אחת ואחת יעבור במליצה פזיות להניד תוכנה ומהותה העקרי, וכה מתחיל:

והביט אבן גדולה ויקרה סגולת מלכים על פי הבאר הלא היא מדאמה מרגריטה רבתי עם צרפת שרתי במדינת סאבויה, ונאספו שמה כל האדירים ללשונותם באותותם לנוייהם, ונללו את האבן מעל פי הבאר, ועלי מן הבאר ענו לה במחוקק במשענותם, אלה עמדו לברך בשיר קדש הילולים, ואלה עמדו על היללה, אשר שם סופדים יקוננו חסידה בראשים ביתה, או התנשא לעמתם ויאמר, עתה משוררים השכילו הוסרו סופדי ארץ, עבדו עבודה זו ביראה וחילו ברעה פן תאבדו דרך מהללה, והממעיש יחסיר ויספר אל חק:

•

(כד) מה רגשו גוים בשירים חוללים

הדור לבת מלך ועל זאת קוננו —

(כ) השירים אשר יבואו תחת שם זה הניעו לידי מאת הרב החכם הגדול מוהר"א ד"ר בערלינר שליט"א אשר מצא אותם עוד לפני כ"ה שנים בהיותו בכית עקד הספרים במאילאנד, והנני נותן בזה תודתי לו לפני קהל ועדה בעד האיצר היקר הזה, שלא ראה עוד אור הדפוס, ואשר עד חדש נהנו להכחות ההלציים הנשועים בנפש המוסקאשו ז"ל לעשותו למשורר ופיטון.

כא) (Savoien) דוכסית במחוז איטליה הרת מלכות סרדניה ונספחה אליה בשנת (1434) ארץ סיעמאנט ומשנת (1860) סרה למשמעת ארץ צרפת.

כב) עמק הכבא הוצאות פויסט צד 143 — ויש לחקור בשם הנסיכה החיא, כי בדברי הימים הכוללים לא ימצא שמה, ישנן אמנם "מרגריטות" רבות כמו מרגריטה מפארמא, מרגריטה מנאווארא וכמהן, אבל מרגאריטה מסבויה אשר יתאימו זמנה ומשפחתה לאותה הנזכרת, בכל אלה לא מצאתי — ואולי בדה"י האיטליניים נמצאה ושם מקומה.

כג) מאור עינים הוצאת קאסול שתי קנות בלשון עברי ואחת בלשון ארמי.

כד) השיר הזה בנוי על ב"ת ויתד ב"ת ויתד ב"ת ויתד ונקרא (Sonetto) שיר

ממנו, כי אחרי העירו קנה על הלקה סנולה זו המתוארת בתל עם שהכל מסתכלין בה, כי היא היתה צבי עדים ויקר תפארת כל הנשים ולב קהל עם צרפת ועקרת. אשר עלה כמו שרש פורה ממערב, הוא מחוז צרפת המערבי בערכנו, ולעת שאת שרש הזה ענף ועשה פרי למעלה, רמז על היותה כפורחת עלתה נצה והצמיחה צמה צדיק אדון קרלו בנה ירדה, אז נתן כתר מלכות בראש תבל, ובה ידע והכיר מעלת תום לב וישרו, סוף דבר נשמע קולו, כי בבואו אל קדש ספור הלוליה יודע כמביא לים תשורת מים ללא הועיל, על כן בראשי ארבעה טוריו נרשמו אותיות מ"י ש"י ובאחרית כל אחד משלשת טוריו הראשונים אותיות י"ם, להורות כי אלה התוארים המה מי תשורת קדש אשר יוכל שי אל ים יהודה מ'וסקאטו י'ציו מ'אוס'מא י'ושב מ'נטובה שדמות דיוקנו הקוקה באותיות י"ם י"ם י"ם, וכל ים לים יביע אומר ובה ידבר :

ג.

לְמֹת תֵּל עִם וַיִּפֵּי עֲרִי"ם	ב(ח) מִי לֹא יִשְׁמִים לְבֹו יִקָּאב
צִרְפֶּת עֲלָה שֶׁרֶשׁ מִי"ם	יִקְרַת קָל בַּת לֵב קֶהֶל עֵס
קָפַל תַּבֵּל כְּתָר קָנ"ם כַּט	שֶׁרֶשֶׁה לַעַת פֶּרִץ מַעֲלָה
אֶךְ יוֹכַל מִיָּם שִׁי אֵל יָם.	יִדַע יִפֵּי מַעֲלַת תּוֹם לֵב

* * *

אלה שלשה השירים שלא לי הרב החכם הגדול החוקר הבלשן מו"ה אברהם דר. בערלינר יצ"ו, אבל בלתי מסודרים ומנוקדים באו לידי, ואנכי הגהתי ונקדתי אותם כמשפט, ואדמה, כי הקוראים המשכילים יכירו לו תודתם בעבורם, כי אמנם סנולה יקרה צפון במי ומראים על נודל נפשו הזכה והפיוטית; וההבדל אשר בין השירים האלה לשירי הרב בעל "מאור עינים" על ענין זה המוזכרים לעיל, ההבדל הזה יצדיק רק משפטי שגורתי בראש זה הפרק, כי גבה ר' יהודה מכל חכמי דורו בהכמת השיר, כי מי כר' עזריה חכם בכל החכמות? ועכ"ז עומד הוא בכמה מעלות למטה ממנו בחכמה זו.

שנת ש"ן, שנה שמת בה הרב מוסקאטו ז"ל, היתה שנה של בצורת ליושבי מנטובה, כי עצר ד' את השמים ולא היה מטר על פני האדמה, אז פנו בעת צרתם זו אל רבם וקדושים הרב ר"י מוסקאטו הנ"ל והוא תקן להם לצורך שעה תפלה על עצירת נשמים, מלאה השתפכות הנפש, וזה תוארה ל' :

כ(ח) שיר פשוט ע"ל משקל ח' תנועות כדלת וכן בסוגר, ונקרא פנים ואחר משני צדדיו.

כ(ט) רומז על בן הנסיכה הזו הוא הארון "קרלו" המובא בפתוחו וכוונתו במאמרו "כתר קים" להורות, כי הארון הזה נתעטר בכתר גדול לקרותו בשם "גדול" כי הוא המתואר בקורות העתים: "Karl Emanuel der Grosse" ובעמק הככה דף 174 יספר, כי המלך תחת אביו בשנת 1580 בעודנו נער בן שמונה עשרה שנה ומת בשנת 1630. —
 (ל) מזכירה בעל אוה"ח החכם רח"מ בערכי וגדפסה בספר "אילת השחר" שסדר הרב מרדכי ירא קובץ סליחות לכל השנה לחברת "שומרים לבקר" בשנה שע"ב בדף קע"ד ע"ב. ועיין צונץ סינאני. פאעזיע צד 414.

כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים : אלהים אלי אתה אשהרדך : צמאה לך נפשי : כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים : עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר : הנותן מטר על שני ארץ ושולה מים על פני הצות : לשום שפלים למרום וקודרים ישגבו ישע : מצלאין אנהנא ותבעין רחמי מן קדם אלהא מרי שמיא וארעא עם ספר אורייתא הדין דכתיבין ביה תלת עשר מכילן דרחמי בכתוב : ד' ד' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופישע וחטאה ונקמה האל העונה את יראיו לעתות בצרה : המנהג עולמו בהסד ובריותיו ברהמים : הוא יתמלי רחמין טבין וקריבין עלנא מבקשי פניו המיחלים להסדו אשר נגדו כל תאותנו ואנחתנו ממנו לא נסתרה : יהי רצון מלפניך ד' אלהינו ואלהי אבותינו שתפתח לנו את ארובות השמים ותריק לנו ברכה וצדקה תביע ותשפיע שפע שבע רצון להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה תמלא טוב, תצו שחקים ממעל, ודלתי שמים תפתח, נשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננת כדבר שנאמר : יפתח ד' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, ולברך את כל מעשה ידך, ותקוים בנו מקרא דכתיב : כי זרע השלום הנפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו שלם, טוב ומטיב לכל, הבט נא משמים וראה כי הגה הרבו פני הארמה כי נעצרו השמים ויבשו, אכלה נבלה הארץ, אבל תירוש אמללה נפן נאנהו כל שמחי לב, הפלה חסדיך מושיע חוסים, כי הגה אבינוני עמך יהמיון בשפכם כמים לבס נכה פני ד', כלם אליך ישברון, לתת אכלם בעתו, תתן להם ילקוטון תפתח ירך ישבעון טוב, אתה הוא מלכנו מקדם, פועל ישועות בקרב הארץ, משים מדבר לאנם מים, וארץ ציה למוצאי מים, קומה עורתה לנו ופרנו למען חסדך, היה נא כשל לישראל, כי טל אורות טלך, ועמך מקור חיים באורך נראה אור אמן.

בזה אחשוב לסיים את זה הפרק כפי שעה, כי לדאבון לבי לא יכלתי להפיק זממי, לאסוף כל שיריו ופיוטיו במקום הזה, מפני חוסר ספרים וכי הנצרכים לי ואשר אקוה להוציאם אור — אם אישיגם — במקום אחר, והנני בפרק הבא לדבר מיהוסו של המוסקאטו לחברו ר'ע מן האדומים בדבר הריב והמלחמה שהתלקחה אז בין הרבנים אדות ספרו "מאור עינים" ובפרשיות מאמרו "אמרי בינה", ולאשר הריב הזה הלכה עמוקה היא בספרות ישראל שלא נתבררה עוד כל צרכה, קבעתי לו מדור בפני עצמו, בו נביא חמר חדש ודאטען נכבדים לענין זה, אשר נקוה, כי יהיו לתועלת לכל הענין בכלל ולעבודתנו זו בפרט.

פרק ז.

בשעת הירום כזו שהיתה מהומה ומבוכה לכל הגולה שבארצות איברופה, וההזיה והאמונה הנפרזה פרשו מטות כנפיהן לתפוש גם באנשים של צורה כהמוסקאטו וחבריו, רק כעל "יוצא מן הכלל" נוכל להביט על איש כר'ע מן האדומים ודעותיו התוריות ; בעצם הזמן הזה שחלמו גדולי ישראל חלומות בהקיץ להחזיר עטרת הסמיכה ליושנה, והקבלה שמה מושבה על גפי מרומי קרת, בעצם

הזמן הזה חרף בנפשו עוז איש כר' עזריה, לעשות עצמו בן הורין ולכתוב בספרו דברים הפשים כאלה, אשר נס היום, אחרי שלש מאות שנה, עודם מסכנים המה בעיני חלק גדול מישראל. מאהבתה את האמת ומדבקה בה בכל לבנו ונפשו, לא ירא מקערער ספק ולהתור תחת החשבון הרגיל מבריאת העולם וחשבון שני הבתים המקובל מרבתינו ז"ל זה אלפי שנים, וכתב לתכלית זה מאמרים שלמים וגדולים לחזק כל הישערתיו וספקותיו, לשלול מרבתינו ידיעת החשבון האמתי, לא שת לבו להמאורע אשר קרה (א) לפניו להכס אחד ר"ש סרסה שמו המכונה אבן סנה, אשר בעבור נלגנו בשעת סדור קדושיין בקריאת הכתובה, בכך וכך ימים להרש פלוני" באמרו: "כשם שאין מספר לשערתו בן אין מנין נכון לבריאת העולם", נער בו הרב ואמר: מדוע לא יבער הסנה? ודנהו או לשריפה; לא שת לבו לזאת, כי הוא רק אל (ב). "השרידים שאינם מן ההווים שוכבים ואסמניסים מבלבוע כל אשר יתן על פיהם ולא תנוה נפשם באמונות הרחוקות" שם פניו, ולא, אל כל פתי וצבוע אשר אין לו מקצוע רק תנוי בנויקין להתגדל או לקרדום, אבל גם מן השרידים ההם לא מצא קורת רוח כאות נפשו, כי התננרות ואי סבלנות גדולה פרצה אז גם במחנה השרידים לעמת ר"ע וספרו, ונראתה בקום ועשה ובשב וא"ה; רבים החרימוהו בפרסום במוהרי"ק ובה"ג, אחרים הדפיסו סתירות נגדו ורבים נהגו בו סלסול, לקחת מאתו ולהכחיד זכרו ולהעלים שמו (ג). עוד בטרם צאת ספרו מכור הדפוס, רק בהשמע בין ההיים שמע החושי, כבר נתלע הריב בכל עצם תקפו, ורבני דורו מערי אישליא יצאו חוצין נגדו, לאסור את הלמוד בספר לכל איש עד שיגיע לכ"ה שנים, מעין אותו ההרס שעשה הרשב"א וסיעתו ז"ל בתחלת האלף הששי ללמוד הפילוסופיא וספר "מורה נבוכים", והנה הראשון לכותבי תולדתו של ר"ע, ההכס צונץ ז"ל, הביא בשם חכם אחד מהנובר המעיד, כי מצא כתוב בספר "מאור עינים" ישן, אשר רק רבני מנטובה אסרו על בני קהלתם, תבילתי ינש איש, טרם יהיה בן כ"ה שנים, לקרוא בספר "מאור עינים"; אבל המנלה עמוקות מני חשך, התיר הגדול בהכמת ישראל המנוה מו"ה דוד קויפמאן ז"ל כבר הראה לדעת במאמרו הנכבד במ"ע הצרפתי *Revue de Etudes Juives* בחוברת יולי-ספטמבער, כי לא רק במנטובה, רק בכל ארץ אישליא ובפרט מעיר וויניציה ההבערה ללהב יצאה, לבער אחרי הספר הזה ולאסרו באיסור גמור גם בכל יראה ובל ימצא בבית איש יהודי, עדי יהיה לו היתר לזה מבי דינא רבה שבמקומו (ד). והאיסור הזה כה עמד בתקפו, עד שגם הרבה שנים אחר מות הרב, והוא בשנת שע"ט, כאשר הפין רב אחד ממשפחת האדומים להנות בספר "מאור עינים", הוכרה לקחת לו היתר מרבני עירו פירארה, מקום משכנו של הרב ז"ל שנים רבות (ה), וכה דברי הרבנים האלה (ו): "להעמדת וקיום תקנת

(א) קורות היהודים בספר צד 139 ודודי"ד ח"ה צד 235 הערה 8.

(ב) לשון ר' עזריה ב"מאור עינים" תחלת פרק אמרי בינה ובסופו ובפ"ב ומ'.

(ג) עיין על כל זאת בתולדתו מצונץ בכ"ח הו"ז ובדברי קאסול להוצאת מאור עינים ווילנא, ועל כלם בדברי הגאון רמ"ש בהוספותיו לספר קריה נאמנה מאת רש"י פיז.

(ד) עיין שם מן צד 78—87.

(ה) צונץ בתולדתו שם ובמאור עינים מאמר קול אלהים.

(ו) הבאתי כל הפסק הזה במלואו ממ"ע הצרפתי הנ"ל צד 87 מפני חשיבותו ויקרתו בעיני המבינים.

קדמונינו גאוני עולם נהיה נפש, אשר בשנת ה' של"ד הסכימו ותקנו, שלא יוכל מי שיהיה מכלל קהל עדה ועדה מהם להחזיק ברישותו ולא להנות בחבור אשר חבר והדפיס ר' עזריה מן האדומים ז"ל וזה שמו אשר קראו "מאור עינים" וחלקיו קול אלהים הדר זקנים אמרי בינה. כ"א אחרי שכל יהוד ויהוד מהם ישיג רשות בכתב התום מחכמי עירו, וזה כחומר עובר על דברי חכמים, הנה אנחנו ח"מ מעתה ומעכשיו כפי כחנו בתקנה הנ"ל נותנים רשות גמורה ומחולטת לכמ"ר שמואל מהאדומים יצ"ו להחזיק בביתו וברשותו החבור הנ"ל ולהנות בו מכלי שום הישג היוותו עובר על תקנת החכמים, וד' יפתח לבנו ליראתו ויאיר עינינו במאור תורתו אכ"ר פה פירא' ז. נר"ב שע"ט. ועל ההתים שלשה הרבנים דשם. — מכל אלה נראה איך גדל הריב אז במחנה ישראל בדבר הספר, ורק מאי ידעתם של כותבי תולדתו של ר"ע העלימו עין ממנו בפרק זה וזנכדו מאד לודעי העתים, ומקום הניהו להחכם המנוה קויפמאנן הנ"ל להתנדר בם, כאשר גם ז' הדפיסו אהרי מותו כמ"ע הצרפתי הנ"ל המשכים ומלאים לתולדות הרב הזה, והנה אנו אין לנו למלאכתנו שום נפקותא בזה, רק לעמוד על אופיו של נושא תולדתנו, ר' יהודה מוסקאטו ז"ל, ולבוא עד נככי תהום עישתנותיו, לדעת תמצית דעתו בזה; אם להחשיבו למריבי כהן ולמתנגדי ר"ע, הנחשב לאחד ממוקיריו; או כי עמד לימינו להצילו מהמת עכשבו, אלה המה משטיניו מהרימיו המרובים אז בזמנו, והנה מזאת אשר נראה לעינינו מפי ספריו נכיר רק, כי לא היה מרודפויו, אבל לא כי היה גם ממצדיקי דבריו, כי אם אמנם לא השך המוסקאטו מלהביא את ספרו של ר"ע שתי פעמים בספרו "קול יהודה"; אבל אף פעם אחת לא יזכרהו לטובה ולהביא אליו סעד ותמך ממנו כדרכו בכל הספרים, ואדרבא בכל שתי הפעמים מכיאו רק לסתירה ולא לבנין, ומסננון לשונו העקוץ, אשר ישמש בו בכל עת הזכרתו, מסננון הזה לכד יכיר כל קורא בין השורות, כי בלבו על הספר הזה ועל מחברו כמו: הפישתו עליו ח' עלי פליאתו על הכוזרי ט' יען מביא כי הנבואה התמידה עם אנשי בית שני מ' שנה וכו' ואחרי הארבעים היו המון החכמים הנקראים אנשי כנה"ג, ואחריהם דור שמעון הצדיק, דברים המרהיקים את שמעון הצדיק מסוף הארבעים לתחלת הבית, וזה נגד דעת הו"ל בכמה מקומות, כי שמעון הצדיק היה משירי כנה"ג וכן היה בימי אלכסנדרוס! ולמען הצל את רי"ה משננה כו תולה העון בהמעתיק, כי לא שמר אמונים בכונתו זאת, וכן יתאונן עליו, כי לא הסביר לנו הדברים באופן שיוכלו להשמע לטבעו הישר של ר"י הלוי, הנודע כי זך ובר לקחו, וע"ז תפשו ר' יהודה אחרי אשר יפרש ז"ל בקושי את דברי החבר: "ואחרי הארבעים שנה היה המון החכמים ואחריהם שמעון הצדיק", כי כונתו בזה לא אחרי ממש, רק שנשארו אחריהם, ויאמר: ובכן בטלה תרעומת מוה"ר עזריה יצ"ו שכתב פל"ו מאמרי בינה וכו', ולפי דעתו ישם נעשה החבר בזה כחולק על קבלת הו"ל, ולמען הציל אותו הטיל מום החשד במעתיק בן תיבון לפנינו לבלתי שומרו אמונים וכו', ובא אל החשד הזה מאשר מצאו במחתרת וכו', ואולם הפישה

(ז) שנת 1899 חוברת יולי-ספטמבער.

(ח) מאמר ג' ס"ה דף קפ"ג.

(ט) אמרי בינה פל"ז.

מכל אלה לא מצאתי למעתיק הנזכר מלבד מה שהראתיך הדברים שמחיים
 בנתינתן לפנינו כי לא הוא החבר בשפתיו על הדרך שבארנו הלא אין
 זה מן המקומות הקשים אשר יקרה בהם השנה למעתיקים; וכן הולך ומבאר
 שם כי המעתיק הזה איננו ר"מ אבן תיבון רק המעתיק הנכבד ר"י אבן תיבון
 ויצדיקו שם בדברים מהוכחים אשר בכל נעימותם וצדקותם, במדה מרובה תרעומתו
 של ריע במקומו עומדת, כי נזה לנו לומר, שהמעתיק — יהיה מי שיהיה —
 טעה בכנות המהבר מלפיש פ"י רחוק כזה, כי "אהריתם" כונתו כי היה אתם ונשאר
 אהריתם ועוד לשמוח עליו כהפצו, ואיה מקום ההתבטלות שגור עליו? וכן בפעם
 השנית שם יאמר C: ומכאן תשובה למה שכתב ריע יצ"ו באמרי בינה על צדקו
 נפש הביתוסים לנקותם מפיש הצדוקים בהכחשת השארת הנפש וגמולה אחרי
 המות, וכל שופט בצדק יראה כי גם התשובה היא איננה גדולה כ"כ, כי היליה
 דיליה הוא רק מפני דמצינו באבות דר"ג שכולל שתי הכתות, הצדוקים וביתוסים
 ביחד, אשר כפרו בתה"מ, והנה משם הראיה איננה כ"כ חזקה, כי הספור ההוא
 שם הוא כלו מליצה אנדית, כאשר יהיה המכין בה, בספרה אך היו מלעינים על
 הפרושים ואמרו שהם מצערים עצמם בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום וגם
 ההלענה הזו לא תשים ההנדה רק כפי הצדוקים, וכנגד זה מצינו בכל הש"ס רק
 הצדוקים מתוכחים בענין התהיה כמו יא: אמריתו דשככי היו וכו' וכדומה דברים
 מלעינים על אמנות עוה"ב ותה"מ, ויובל אי"ב היות כדברי ריע אשר רק תחלת
 ההפרדה היתה ביהד אבל אח"כ הלכו כל אחת בשטה אחרת, והנה אנו אין לנו
 תכלית אחרת מכל דברינו אלה רק להוציא לצדק משפטנו, כי מתוך מה שהביא
 המוסקאטו את האדומי בספרו לא נוכל עוד ללמוד כי היה אחד ממכדיו ובפיש
 ממהוקיו; ורק לתמהון לבי היתה עלי מסקנת החכמים ובראשם ההכס צונין
 בתולדתו יב, בהוציאם ראיה מזה ממה שהביאו, כי היה מאנשי בריתו, כי זה
 לדעתי מעשה להטיב, כי לא ההובאה העיקר בכנון זה, רק אופן ההובאה, אם
 לבנות או לסתור, — וממה שהביא ריע את ר' יהודה בספרו, בודאי לא נוכל
 לדין ולומר, כי היה מההולכים בישטתו ומהסובלים דבריו, כי בכל פעם שמכ"א יג
 יביאו רק להורות ממנו מה, ולא לסייע או להעזר ממנו, רק בפעם אחת משכה
 את עצמו, כי ר' יהודה מוסקאטו הלל את דבריו; אבל שם רק על פירוש אחד
 בכתוב יסובו דבריו ולא על דעותיו החפשויות בענין השכון היצירה והבתים או על
 אגדות התלמוד, אשר רק על זה אנו דנין מהתהות המחלוקת והריב בימיו, —
 והנה המגלה שמירין החכם המנוח ר"ד קויפמאנן במיע הציפתי הנ"ל יערוך שם
 מעריכה ממתנגדי ריע ז"ל וכמעט יאיר עינינו בהמכתבים והחזמות שהדפיס שם
 מרבני דורו, אשר בתוכם יביא גם מכתב מר"י מוסקאטו ז"ל; ולאשר יקיים וחביבים
 הם דבריו ומביאים תועלת לא מעט להחוקר קדמוניות בנרון הריב הזה בכלל
 והות דעתו של המוסקאטו בפרט, הנני בזה להעתיק פה את דבריו אלו משפת

(י) באותו סמן דף קפ"ח.

(יא) סנהדרין צ', סוכה מ"ח, שבת קנ"ב.

(יב) כ"ח ה"ה.

(יג) מאור עינים הוצאת קסול צד 105, 428, 454.

צ'רפתית יד) ללשונו הקדושה, למען יתענונו בס המשכילים מבני עמנו שאינם מבינים בשפה אחרת רק בשפת קדש ואשר רבים עוד כיום במהננו — וז"ד : בתולדות החכם ר"ע מן האדומים, מיסד בקורת ימי העברים, הסר עוד פרק נכבד והוא : אופן התקבלות ספרו, "מאור עינים" אצל בני אמנתו יושבי איטליא. בשנת 1841, כאשר כתב החכם צונין את תולדות המחבר הנ"ל טו), לא היה ביכלתו מפני הסרון המקורים הנצרכים, למלאות אחרי הפרק הזה ; גם היום לא נזכה עוד לראות רק פרוזים טז) פרוזים בדבר הויכות והמחלוקות שהיו לו להחכם האדומי בדבר ספרו זה — בכל זאת נוכל להחליט לדבר ברור, כי לא ממנטובה — עיר מגורו של ר"ע בעת הדפסת ספרו — יצאה ההתנגדות הגדולה, רק מערים אחרות שבאיטליא ובפרט מעיר וויניציא. — הרב ר' משה פרווינצאלי ז"ל, אשר נוכל לחשבו למתנגדו היותר גדול, באשר השגותיו תפשו מקום בתוך הספר "מאור עינים" ; הרב הזה היה באמת רע אהוב ומכבד לר' עזריה, זה האחרון באותו לעשות לו דמות מההתקבלות, אשר תפגשנה הקירותיו בימים הבאים, חשב לו לנכון לשמוע בתהלה דעות רבני מנטובה עליהן, ומפיו קרא לפני הרב ר"מ פרווינצאלי איזה מקומות בספרו בעודם בכתובים, אשר עליהם תסבינה השגותיו. אולם ר"ע שאל גם עצת הרב השני שבמנטובה והוא הרב ר"י מוסקאטו, המפריש הראשון להכוזרי. מעיר מושבו פירארא שלח לו איזה דוגמאות מספרו, לשמוע הן דעתו עליהן, ותשובותיו עליהן נמצאות בספר התשובות של ר"מ פרווינצאלי ז"ו. הוא שאל גם מאתו, להגיד לו דעתו בדבר פרק ל"ה מחלק השלישי בספרו, בו יתור ויערער תחת החשבון המקובל של בריאת העולם וארך זמן קיומו של הבית הראשון ויראה לדעת, איך בהחשבונות ההם אין יסוד קים. — הרב מוסקאטו בראתו מראש הרעש והרעמים, אשר תחוללנה דעות כאלה, ישיב ויוכיח לדעתו איך החלטות והשערות כאלה מכשרות הנה ביותר להעיר ספק ויאוש בלב הקורא, מאשר להרניע את הרוחות, אבל בכל זאת לא ירהיב בנפשו לדחוק את דעתו זו על ר' עזריה ולומר לו "קבל דעתי" ; רק אדרבא יניח לו הפש גמור לשמוע את

יד) אפריון נמטיה להכחור המשכיל היקר מו"ה שלום שעהנכלום מפה שעזר לי בזה.

טו) כרם חמד ה' צד 58—131, ו' 24—119. ר"מ שטרשון בהערותיו לספר קריה נאמנה צד 307 הערה 11.

טז) שז"ח"ה בס' תהלה למשה על שטיינשניידר.

יז) הרב רמ"ט גירונדו יאמר בזה"ל בערכו : "כתב השגות לספר מאור עינים ונדפסו מקצתן בסוף ספר הנ"ל ובשנם כי המחבר השיב עליהם עוד חזר הגאון משה לכתיב אל המחבר בתוקף גדול והנם חתומים באוצרות עם קובץ תשובות אחרות מהר"מ הנ"ל". ואולי על זאת ירמו גם החכם קויפמאנן ויעיר גם פה, אשר מצא בכ"י מאת נכד הגאון ר"מ הנ"ל בזה"ל : "להעמיד העולם על מנינו לדרש ר"ע מהאדומים. הג"ה : אמר הצעיר אליעזר פרווינצאלי יצ"ו הגם כי כבר בחבור החכם כבר נדפסה תשובה זו, ראיתי לחזור ולהדפיסה בזה, כדי שיראה המעיין כל מה שכ' גאון זקני וצוק"ל על ענין זה, ומה גם שיש בו תוספות דברים ותשובות אחרות שלא שופתם עין הדפוס נגד מ"ש הח' הנז' בתשובה להשנה היא בסוף הספר מאור עינים הנז' ומה טוב ונעים שבתם יחד, יראה הקורא וישמח, ובסופם הדפסתי דברי החכם הכולל מורי ורבי וצוק"ל, כי כדם טובים ונחמדים מזהב נגד החכם ר"ע הנז' ודברי פי חכם מצאו חן ושכל טוב בעיני הנז' וזקני הנ"ל".

עצתו או להשליכה אחרי גזו יח). ברית האהבה, אשר כרת ר"ע את רבני איטליא ו"שיתקם כחוראה", שהחזיקו בה לעמת ספרו, היו לו לתועלת. — הספר עוד היה תחת מכשב הרפוס וכבר יצא הקול, כי המחבר ילהום בו נגד אמות השבון בריאת העולם, וכי יעיר על המקובל ויפיל ארצה אהר מעמודי היהדות הגדולים. הרבנים שבויניציה, אשר בראשם עמד אז הרב ר' שמואל יהודה בן מאיר קאצינעלנבויען, הם הם כנראה, שיצאה מאתם בראשונה התנועה הזו, העלולה להחשיך את שנות חיי ר"ע האחרונים. הכרתו הפנימית, כי הקים מצבת זכרון לתפארת היהדות ובעבור זה לעורר מדנים ולמכהיש באמונה להתחשב, היה לו למוטר גדול ואכזרי! בטרם עוד ראו את הספר, דנהו להרמה. היראה מפני הסכנה שדמו למצא בו. הסבה מעשים כאלה, אשר יכלו לותר עליהם ולאשר אישו העצמי של ר"ע היה נקי בלי שמיץ דופי מלהענישו בחרם, נסו למצער לעצור בעד הפצת ספרו, וכל איש החפץ לקרוא אותו, הכרה בתהלה לקחת רשיון מרבני עיר מושבו. — ביום ד' ניסן של"ד התמו רבני וויניציא ודיניהם פסק דין כזה, אשר בהסכמת כל יתר הקהלות נעשה לחק לכל ארץ איטליא, ביום י"ד ניסן נתנה פיסארה, ב"ה אנקונה, כ"ה קרימונה, ד' אייר פדובה, ג' וירונה, כ"ג רומא, ג' סיון פירארה וביום ה' בו סיניה, את הסכמתן לפסק דין הזה, גלוי-דעות כאלה התומות בשמות רבנים רבים, הדפיסו ביחד עלי גליון אחד, להפיצו בין היהודים, למען הזהר אותם מהסכנות הכרוכות בעקבי המאור עינים, לתורתנו המסורה. להגליון הזה, שהיה נעלם מאתנו עד כה, נתן מקום הלאה. הוא יכול בקרבו מקורים נאמנים לתולדות הריב שנולד לרגל הספר, "מאור עינים" וכיחוד עינים יקרים ביחוס הגדולים שברבני איטליא בשנת של"ד. כן נודע מתוכו, אשר בן הרב ר' שמואל מפיסא, הרב ר' יהואל נסים מפיסא, נתעלה בסוף ימיו לרב בפירארו וכי מת גם כשנה ההוא, באשר ר"ע במהדרותיו יזכיר את הכתבי-ידות והספרים שקנה מעזבון הרב הזה (ש), וכן אין לנו מקור יותר טוב ממנו, לדעת ולהכיר מתוכו את הרבנים שכרומא בעת ההוא. הודות להגליון הזה נכין הושב לצייר לנו קלסתר פניו של הרב ר' אברהם מנחם כהן פורטו בעהמ"ח פו', "מנחה בלולה" על התורה שהעמיד במלחמה זו נגד ר"ע! נשיא עדתו, ר' שאול רפאל כרמי ואחיו, מסרו לו מכתב בקשה של רבני וויניציה, בו ידרשו מאתו, שיעמוד במערכת נגד הספר המחורף הזה, את הספר בעצמו לא קרא עוד, אבל בעוד היותו אורה במנטובה כבר שמע מהעוררים שעירער בו ר"ע עלי השבון הבתים המקובל, ובכל זאת לא הפין להתראות את מחבר דברי אפקורסת אלה. הוא מצא בספקות כאלה, לא רק ההיתר באמונת קדמות העולם, כי אם גם הריסה בכל מספרי חולדות היהודים והוצאת לעז על כל גמי וקדושי היהודים, ולאשר קראו אז בתורה פ' השעירים, איך אהר מהם עלה לעולה והשני לעזאזל, השתמש ר' מנחם במקרה זה — בדרשתו לאחרי מות — לפתור אותו על הספר "מאור עינים" ולומר, כי חלק אחד ל"ד והחלק השני נועד להכליות רעות ונמכוות. — בהמאמר "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב", שהוא לנושא (מאטטאָ) לפני כל פרק ופרק שבמס' אבות, אשר

יקראו בני ישראל בשבתות הקיץ. בהמאמר הזה ישרת הדורש בדבריו ויצויר כצבעים נוראים את הסכנה המרחפת מעל הספר הזה, החותר תחת יסודי היהדות ויהפש אחרי מימי המחבר, אשר לרפה-התכונה" וק"א-עומד בדעתו" יתארהו. לא רצה אמנם להשתמש באמצעים יותר קשים, באשר הפיץ להכות עוד על הויד הגדולים שנמנעו, וגם לא חשב לנהוץ להטיל חרם על בני עדתו, כי נכון לכו בטוח, אשר ישפיק להם גם דברתו, למנוע אותם מקריאה בספר ההוא, ועוד זאת, כי ירש אז הדרך לנגדו, לעזוב קרימונא ולנסוע לזירונה. — אחרי אשר כלה הרב "פורטו" את דרשתו ואחרי אשר קרא לפני שומעיו את פסק דינם של רבני וויניציא, ערך מכתב אל התלמודי והמקובל הגדול אז, ר' מנחם עזריה מפאנו, את המכתב הזה אדמה אנכי לגלותו מעל גליון אחד מבין אוצרי-הכתבים שנשאר מעזובן הר' מרדכי מרטארה, ואם אמנם יחסר בו שם כותבו, בכל זאת בטויה אני, כי רק ר"מ הכהן הוא מחולל המכתב הזה, הוא יוצרו והוא מולידו; אגרת שניה מהרב הזה שהוציא לאור החכם שוה"ה היו, יחוקני ויאמצני בהחלטה ההיא ותקיים דעתנו, כי רק מעטו של "פורטו" יצא גם המכתב הראשון — אבל המכתב השני הוא כעין "הזרה" הרב ר"מ פרווינצאלי ור"י מוסקאטו, אשר לחות דעתם חכה או, יצאו הוצין והתציבו כנלוי לצד ר"ע, אשר אמנם גם הוא חזר וותר מעט מהחלטותיו הראשונות לפרק העשרים מהלק השרישי, מלבד זאת השיג ר"ע בנתים מרבנים אחרים שבאיטליא דברי התחזקות והבטחות, ללחום את מלחמתו, והיה בהודע לר' מנחם כל זאת, התעצב עלי מהירות חמתו בו ויגלה את דעתו בפיוסם במכתבו השני, כי יתחרט על מעשהו בראשונה ויבטל את כל דבריו בדרשתו בדבר הגורלות והזור מהם, מכל אשר דבר סרה על ר' עזריה.

ובכל זאת, הפסק-דין של קהלות איטליא — שלא ללמוד שום איש בהספר הזה, עדי יתיר לו הביד שבעירו — עוד עמד בתקפו ימים רבים, כתב-יד אחד, שאני נותן תודתי עבורו להח' מ. ג. יארע, יוכיח כזה, בכתב-יד הזה, אשר זמנו מושך והולך מיום שבעה נאוועמכער (1619) שע"ט, ירשה הבר"צ מפירארו את ר' שמואל מהאדומים, לאסוף לביתו את הספר "מאור עינים" ולהנות בו כאות נפשו. כן הוכרה עוד בשנת שע"ט איש אחד מהאדומים לקחת לו רשיון, לאסוף לאוצר ספריו ספר כתב אחד אחוז ממשפחתו.

עד כה לא נגלה לנו עוד מכתב מקורי, להתודע ממנו על נכון את השנה שמת בה ר' עזריה, ולא זאת, כי גם מקום קבורת הרב עוד נעלם מאתנו. נפלא הוא הדבר, כי בהמקום האחר אשר נמצאחו רשום אצל עדה איטלינית, עומד הוא ביהד את בן אחיו של הרב ר' משה פרווינצאלי, כי באם נתן אמון להמכתבים של הח' שמואל פיטא דעללא פולטא, או נמצא עוד בשנת תר"א (1841) הרות עלי כותלי ביהכ"נ אחד כמנטיבה זכרון מעשיהם הטובים של ר' אברהם פרווינצאלי ומשנהו ר"ע מן האדומים, ונוכל א"כ להוציא מזה, כי עיר מנטובה היא משכן גוית המחבר המפואר של הספר "מאור עינים" ע"כ, ראה קורא יקר! העתקתי לפניך את המאמר כלה של החכם קייפמאנן ז"ל, כי תורה שלמה מאתו תצא בדבר תולדות הריב הזה, וגם מפני כי אהשבהו לכדאי והגון להביאהו במהנה העברים לעשות בזה נהת רוח לנשמתו של אותו חכם, הנקטף מאתנו עודו באבו ואשר תכבה אותו הכמת ישראל עד יום האחרון.

והנה מהמאמר הזה מפורש יוצא, כי התיצב ר' יהודה בצד ר'ע נגד מדיבוי ומחרימיו; אבל לדעתי נובל לחשבו רק ל'עומד בתוך', לאיש הבינים, אשר יקר בעיניו כבוד אישיותו של ר'ע, אבל לא להיות, סביר וקביל" לכל דבריו, כאשר נהוג מהמכתב אשר כתב לו בדבר השבון הבתים ואשר נעתיקהו בזה:

מהחכם כמוה ל'אין מיסקאטו אל החכם מן האדומים בפירארה על הדרוש הנ"ל כ).

מבין צדק ומשפט משרים כל מעגל טוב, עיניך, רווני, ברכות בחשבון על שער בית רבים להגדיל תורה ולהאדיר תומכיה מאושרים יודעי בינה לעתים ראשיהם ראשי סנהדרין הכמנו ז"ל, אולם אני בעמדו על הפרק הנחמד למראה המובא אלי מענתך תריבני, מסתכל הייתי בכנראה (כא) שלי כשהנעת לאבני שיש טהור ואמרת, מים מים" (כב) לכבות דולקת הספק אשר עוברת נגדם, כי רפאת אותו על נקלה באמריך אמור כוס ישועות אשא, תפשת מועט תפשת" (כג) כי הלא זה אשר ישתה אדום בו, והוא נחש ינחש להטעימו על הגרון אין בו כדי שיעור במקום שתפול שם סתירה מכוארת, כאשר היה בשנות מלכי יהודה אצל שנות מלכי ישראל המתנשאים לעמתם, כי הנה זאת אשר ללוים כתוב א' אומר מבן כ"ה שנה ומעלה יבא לצבוא צבא, וכתוב א' אומר מבן שלשים שנה וכו', האף אומנם ילד תשובה לזה תפשת מועט תפשת" והלא הכתוב העומד לנגדו צוח ככרוכיב בסתירה נגלית לעיני השמש וע"כ שמוכם דברי תירוצם בפ"ק דחולין (כד) כ"ה לתלמוד ול' לעבודה ודורשי הפשט גם המה לקחו להם דרכי תשובה לזה מכל אשר בחרו, אמנם מקום הניחו להתגדר בו הכלל הנ"ל בדבר שמשמעו מועט ומרובה, ובתפישת המועט יסולק כל ספק, באמרנו שכך הי' המדה ונסו צללי הסתירה בכל מכל כל, ועפי' הני עדים הנקובים בפרק ההוא יקום דבר למסתכל במהותם, וגם אחרי כן אשר יוכאו בני האלהים במצרף הבחינה מדברי הימים למלכי האומות, והיא מעשה רשת נחושה פרושה על ההרים הנבוהים אשר לא מצא כ"ת הפצם להם כ"א ע"ד התנצלות החבר לדעת הפילוסוף (כה) על פנת החרוש ונעשה כאומר: לו חכמינו ישכילו זאת יבינו לעוצם ראיותם ילדו על האמת ובדרכיהם יתהלכו, א"כ מה זה בידך מטה עוז אחות בזנבו כאשר דברת לאמר יגדר נא כח חז"ל במחלוקת ואח"כ סתם דהלכה כסתם כו), כי עתה שבנו אחר מן המונח ראשונה, וחנם מזורה הרשת הפרושה מבחינת הימים ליתר המלכויות, והי' היתה מאז דבריך חזקה מאד בעיני כל בעל כנף, והנפילים היו בארץ כימים ההם, ומי א"פה הוא אשר הקימם אחרי כן מעפרם וע"י איוה שם עלו מן התהום כאשר שמת אותם

(כ) מ"ע הצרפתי הנ"ל צד 81.

(כא) נדרים ט' ב'.

(כב) חגיגה י"ד ב'.

(כג) מאור עינים פרק ל"ה, חגיגה י"ז א'.

(כד) חולין דכ"ד א'.

(כה) מאור עינים שם כוורי ס"ה לראשון.

(כו) מאור עינים שם.

על נס הסת'ם שאחר המחלוקת ואיך יראה אותו הנשוק וחי? זכור נא מי הוא נקי אמר כספר המורה פ"ו מהשני היות האדם אומר שעשה מיפת על שאלה אחת בהטעות אינו מוחזק אצלי האמנת המבוקש ההוא אבל מהליש ומדריך למעון עליו. כי כשתבאר הפסד הראיות ההם תחליש הנפש להאמין באשר נעשה עליו הראיה, והיות אשר אין מופת עליו נשאר עם היותו מבוקש לבד. או שיקובל בו אחד משני קצות הסותר יותר ראוי ע"כ ואחשבה דרעת זאת אם כי היה עמל בעיני, הלא ידון רוחי בשגם הוא בשר, כי היה ימיו של בית ראשון ת"י שנים כאשר נבלו הראשונים, וגם כי אלך בני צלמות ספורי זולתנו לא אירע רע בסתירת מנין רז"ל כ"א יערכו לפנים שלחן זמן זמנם זמני מאורעותיהם, ויודו על כוונם עם זמן מלכי יהודה שהבינו ממשוטים רד"ק וזולתו מהמחזיקים בבריתו, כי מי יוכל לחוש חוץ ממנו במאורעות בני עמנו? והרי זאת מערכה על הדרוש כי אותה אנחנו מבקשים להישיר לפנינו דרך כוונתם ובכך הרשתות יהרסון הפה נשבר ואנחנו נמלטנו — ואשית לבי גם לזאת מי תופש אהרינו להכריח אותנו בתוספת ה' שנים על ה' אף לפי דעת הו"ל? כי אם היותם עוה"פ עם שנות הושע בן אלה, אולי יהסרון בשנות זולתו ממלכי ישראל בכליעת שניו של בן בשל אב על הדרך האמור במלכי יהודה ונורעין ומוסיפין ודורשין, ואנחנו קמנו ונתעורר על מנין התי שנים המקובל, אין פריץ ואין יוצאת ואין מבוכה בהשבנותנו, והנה שפתי לא אכלה; כי תצא האגרת הזאת למלחמה על פרקך במלחמת מצוה הכתוב מדבר, כי ע"כ פי פערתי ככסיל להביע אולה כי למצותיך יאבתי, ומעתה הן סודותי הללו נקנות לך במסירתה, והיה אם לא הפצת כם ושלתם לנפשם, או תקשור עליהם אבן והשלכתם אל תוך נהר כפיר ואמרת ככה תשקע בכל כזו כי שם בלל שפת יתר לשון רמיה, ולך אדוני חסד כי תנקני מעון האחור, כי אף אמנם שניתי אתי לא תלין משונתי הואיל ולכונה טובה נתכונתי להביא הדברים אל בית מדרשו של הרב הגדול הרועה בשושנים כה) להודיעך קשט אמרי אמת, מפיו דעת ותכונה, והנה גם הוא שולח לאדוני בזאת המשומרת ובאה באנודה הלזו, זה יהי לי הגבול והיה תוצאותיו הימה הוא ים המלך מלכו של עולם, כי מימיו הרי קדם יצאו להשביע בטוב עדייך חיים עד העולם.

הבקי בפרק ל"ה של ספר "מאור עינים" הוא יבין פתשן האגרת הזאת וישכיל ויבין איך בכל שורה ושורה צפונה סתירה הדודה לדברי האדומי, ותוכחת מגולה באהבה מסותרת ערוכה בכל ושמורה לאיש כנילו, שלה הרב מוסקאטו בזה לידידו ר"ע מן האדומים; וקים בזה הכלל הגדול שבתורת הבקורת, לבקר רק אחרי המעשה ולא אחרי העושה, והלואי שינהנו בן כל מבקרי זמננו ואז תסור הקנאה והשנאה ממהנה הסופרים ותרבה הרעת בישראל.

הנה השלמתי בזה את כל מה שבהוג ידעתינו היה לדבר מאת מעשי המוסקאטו ז"ל, אבל בכל זאת לא אתפאר כי כליתי את המלאכה, באשר אדע

אמנם, כי הרבה הרבה עוד הושרתי לאחר, כמו למשל לצייר את חלק הרבני שבקרבנו ולהראות כהו הגדול בנפ"ת, כי איך אפשר שאיש כמהו אשר רוב עסקו היה הרבצת התורה בתלמידים בישיבתו הגדולה, לא יעזוב אהריו הדושי תורה גם כמקצוע זה? וכאשר באמנה כתבו אלי החכמים בערלינגר וקויפמאן אשר בתוך ספר תשובה אחד יש תשובה מר"י מוסקאטו בענין הסרת הכובע בבתי תפלתם, וכרך התשובות הזה שנוכח מהרב מורטארה היה בפאריס והגיע ליד החכם המנוח קויפמאן ז"ל, אשר יום אחד טרם נסעו קארלסבאדה מקום לא שב ממנו עוד, כתב אלי כזה"ל: "איי"ה כשאשוב לביתי אנופך ידי על הר"י מוסקאטו ואראה את כהו בנפ"ת וכל מאמר ומאמר שאכתוב אשלח לך" (כט). אבל לדאבוך לבי חכיתי לשוא! כי לא השגתי עד הנה משאת נפשי, ובידעי כי לא מבלתי רצון, רק מבלתי יכולת" הפסקתי בדבר זה והבל הולך אהרי הרצון והמהשבה, ומחשבתי הלא היתה לטובה, אנמור בזה את חלק הספרתי ואשוב לדבר בפרק הבא מאחריתו של הרב הזה ומהאבל הכבד שהשאיר אחריו ככל ערי איטליא הקרובות והרהיקות.

פרק ח.

והוא אחרית דבר.

א) בשנת המשת אלפים ש"ן שבר גדול היה לכל כנסת ישראל שכאיטליא וכפריט ליושבני מנטובה, כי עלה הכורת ונדע בהרון אפו את הארו אשר בלבנון הוא מבחר בניה, הגאון החכם ר' יהודה מוסקאטו ז"ל, וכה גדל צערם, שלא הספיקו כמה שהספידו אותו רבני עירו בשעת קבורתו, רק המשה ימים אהרי כן שחל אז ביום הראשון לשבוע, קראו לאבל כבד וקשרו עליו מספד הרבנים הנאונים כמ"ה אברהם פרויניצאלי ב), עזרא די פאנו ג), רפאל צוידאלי ד) ושמואל

כט) המכתב הזה שלחתי לדיי הפרופיסור בראנן בכרעסלוויא והכטח הכטיח לי, להשתדל עבורי להשיג את כל הנ"ל, אבל עד כה לא השגתי את מבוקשי.

א) כן ראה כרמולי כתוב בסוף פי' קיל יהודה פאריס כ"י, ועיין מה שהערותי אני בפרק ב' לעיל.

ב) הוא בן ר' דוד פרויניצאלי, שקראו הרב בעל מאור עינים צד 498, "איצר בלוס", והיה רבו של הרב ר' אברהם שער אריה, שמביאו בסוף ספרו שלטי הנבורים וקראו: "הגאון המופלא סוע"ה ר"מ המקובל הרופא הפילוסוף האלהי", ולפי דבריו האיר רבו זה עיניו בנפ"ו ולמדהו בהשתדלות רב את לשון האלמני ומלאכת הניון, ויש הסכמתו על ספר ראשית חכמה, הגדפס בוויניציה שנ"ג, ועיין צונץ כ"ח ח"ה.

ג) ר"ע מפאנו הוא רבו של הגאון הרמ"ע מפאנו בקבלה והזכירו לשבח בכל הבוריו ומובא גם בס' משכית מלחמות לענין מקוה וכשו"ת מהר"ם רקאנטי כו' שהי' תחת רח"ן והרב בעל מאור עינים מביאו בספרו צד 259 שראה בין ספריו פי' לקה"ח כהרמב"ם ז"ל ועיין ממנו באריכות בכ"ה ח"ז מאת החכם צונץ בהספתיו לתולדות ר"ע מן האדומים.

ד) הוא אחי הגאון הנורא ר' אביגדול צוידאל, אשר הספידו ר"י אריה דמודינא בספרו, "מדבר יהודה", והארכנו ממנו בפרק ה' לעיל, והיה גם אחד מהרבנים שהיו מפצירים בהרב מוסקאטו לעשות פירוש לספר הכוזרי.

בריטארי ה' ז"ל, אבל ביותר יקונן עליו ראש רבני דורו, הוא הרב הגאון ר' שמואל יהודה קאצנערענבונגען (ז"ל) שהיה רב הראשי בוויניציה, ויספר לדור את גודל האכרה שנאכדה לו בזה"ל ז': "ע"כ ראוי לכל אדם להתחמם מאד בהספד אדם כשר ומה גם עתה כי נפקד ממנו איש רשום ישר וגדול בישראל האלוף המופלג כמו"ה יודא מוסקאטו ז"ל אשר נמצאו בו בשלמות כל התוארים הראויים להמצא בת"ה, וזה כי בת"ה שלם ראוי שימצא בו ארכעה תארים שנים להשלימו בינו לבין עצמו ושנים להשלימו בינו ובין זולתו וכו' וכנאן נכנסתי לספר בשבחה הנפטר ולהורות כי ד' תוארים הללו נמצאו בו בשלמות, אשר ע"כ ראוי לנו להתחמם מאד בהספדו ולהוריד עליו דמעות ונפשפיש במעשנו ונשוב אל ד' בכל לבבנו". דברים כאלה זיוצאים מפי גאון כמהו מספיקים להראות הביבותיה דמר אצל כל גאוני ארצו, וכאשר הרפ"ס הרב החכם הרופא הנשיא ומאד נעלה כמו"ה אברהם ב"ר דוד ה' משער אריה אביר הרופאים ז"ל את ספרו "שלטי הנבורים"

ה) הוא כנראה ניסו של המוסקאטו, המובא בראש ספר "נפוצות יהודה", אשר הקדיש לו מכתב מיוחד ויהללו פי שבע, כי למדו ביהד, והוא השיב לו כשיר מפואר מאד, בו ירבה במעקת הספר במליצה נשנכה.

ו) תולדות הגאון הזה כתב הרב רמ"ש גירונדו בכ"ח ועתה נתגלה ביותר יחוסו ע"י הספר "דעת קדושים" ש"כ זה מחדש ע"י ה"ר פרידלאנד נ"י, אבל די לנו רק להאזין מה שכותב עליו הר"י די מורינא בספרו "מדבר יהודה" בהספדו עליו: כי כל שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים נתקיימו בו; הנוי: כל יודעו ומכירו יודע כי היה תוארו ומראהו כמראה איש אלקים נורא מאד וכל מי שלא ראהו מימיו היה אומר כי הוא זה! וכן חושב והולך כל יתר המדות, כי היה בו גם זקנה, כי הגיע הבן שבעים ושש שנה ומת בשנת שנה". ראה אר"נ ח"ג 145 עיי"ש.

ז) שנים עשר דרשות מהר"י מינץ ג'.

ח) הרב הזה נולד, כפי אשר יספר בעצמו, בשנת ש"ב ברח"נ ניסן ואביו בחר למענו חכמים ונבונים ללמדו תורה, כמו ר"מ מפאדווא, ר' יוסף זרקא בתנ"ך ודקדוק, ואחריהם ר' יוסף פיגו הלכות הרמב"ם ומשנה ופי' התורה והנביאים, ואח"כ למד בכולניא לפני הג' ר' יעקב מפאנו נמ' ופוסקים, ועל כן ננעה בהם יד ד' או ומחמד עיניהם היה לשרפת אש, שב למנטובה ולמד אצל ר' יהודה פרובנצאלי, ואח"כ עמד לפני הגאון המקובל כמו"ה אברהם בן הגאון וראש לדרשני איטליא כמו"ה דוד פרובנצאלי, ורבו זה למדו כד הלקי התורה שבע"פ וגם לשון לאשני ומלאכת הגיון והלך עמו ביחד לשמוע בכנסת הרופאים החכמה והפילוסופיא לאריסטטלוס. וביום ר"ח ניסן שנת שכ"ג בהיותו בן כ"א שנה נסמך לרופא ופילוסוף ובשנת שכ"ו קבלוהו רופאי הקלוניא במנטובה ונתנו לו רשות לרפאות במנטובה וחוצה לה, ואחרי פטירת אביו מלא ר' אברהם את מקומו. ומרוב הטורה ברפואת היהודים, האדונים והשרים במנטובה וחוצה לה, עזב את העסק בתורה כראוי ומוטל עליו וחבר ספר בל' לאשניא ונדפס במצות הדוכס מנטובה חבר ספר בלשון לאשניא אם יש לזה מוצא כרפואה ונדפס בוויניציה 1584 ועסק בחבורו הגיל מן אחרי הפסח לשנת שס"ז עד הדרש אלול שס"ז ונדפס בשנת שע"ב במנטובה ובאותה שנה כיום כ"ט תמוז מת והוא בן שבעים ואחת. חבורו הגיל הוא יקר במציאות, בו ראה את טיב הבנתו בעשר לשונות ומלא הוא בקיאות בספרי יהודים וא"י וגדולי חכמי העמים העתיקו ממנו הרבה, אבל לפעמים מאריך ביותר בענינים קלי הערך ומערב תכן בכר, ולפעמים מחזיק גם בדעות שאין להם שחר, כמו הכחתו שהדפוס הוא מימים מקדם, לאשר אמר באיוב: מי יתן איפה ויתכבון מלי, מי יתן כספר ויוחקו, וכאשר ידבר מבנדי הכנה לוקח הרבה מבעל מאור עינים בלי הזכרת שמו. עיין על כל אלה צונץ בכ"ח ח"ה אר"נ ח"ג צד 141 תונד"י בערכו וכנה"נ רשי" פ"ן, ועד כלם בסוף פ"ד מספרו שלטי הנבורים, שזכיתי גם אנכי לראותו בהביבליאשהק המלכות של ברלין.

בשנת שביע בעיר מנזובה, לא יכל לעצור בעדו מלקרוא את הרברים האלה :
 והנה צר לי מאד שלא יכלתי להזכיר לשבח שם אלופי ומלכי בשלטי הגבורים
 שלי כאשר היה עם לבני ולהעתיק כאן דבר מספירי ספורי הדרוש הראשון מספר
 נפוצות יהודה" אשר בו דבר ברוח ד' בחכמה ובתבונה גמרצת הגאון המופלא
 וראש לכל חכמי ישראל שבדורו כמוה יהודה מוסקאטו ז"ל על
 משפטי הזמרה הזאת, להיותי הייב בכבודו כתלמיד החולק כבוד לרבו,
 הואיל כי בחייו הייתי מקביל פני מעלות תמיד בדברי תורה וחכמות רבות שהיו
 כמו פרפראות לתורה ולתעודה הנתונה לנו למורשה מסיני, אבל מה אעשה, אם
 מעלתו דבר על הזמרה על דרך כחינה אחת, ואני הרבתי בה שיחה ככחינה
 אחת, עיב אתם בני לתקון עותתי קראו במקומי בצמא את דבריו שם. והיתה
 מנוחתכם בספרו לכבוד נפשו, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, תחת כסא הכבוד
 את ד' אלקינו אמך. מדברים אלה נכר, איך עוד בחייו החשיבוהו לראש חכמי
 ישראל שבדורו, והרב ר' שלמה שמעיה ספורנו ט' שהגיה את הפירוש קול
 יהודה" שר למענו שיר שכלו אומר כבוד לו ולזכרו, וזה תוארו :

(עי"מ יתר ותנועה יתר ותנועה בדלת וכן בסוגר.)

בְּנֵי אִישׁ תָּנוּ אֶת	לְכַבְּדֶם לְהַבִּין	דְּבַר שֵׁר וְנִדּוּל	וּבַעַל בְּעֵמִיו
נְעִימוֹת וּמִינוּ	יְנַפֵּף בְּכוֹנֵר	הַכִּינוּ תְּקֵרוֹ	וְעֵלָה בְּשִׁמְיוֹ
וְקָל רָז מְקָאֵר	וְחֹלֵק עֲלֵי כָל	מְשַׁקֵּר וְחֹזֵקֵר	וְצוֹלֵל בְּמִיֹּ
וְהָיָה בְּפִי אִישׁ	דְּבַשׁ צוֹף לְמִתּוֹק	בְּקוֹל עִיר וְקָרִישׁ	וְצוֹפָה מְרוֹמֵיוֹ
אֶרְוֵי נוֹר יְהוּדָה	מְכַהֵן פְּאֵר הוֹד	מְנַלָּה שְׂכוֹת	מְפֹדֵר בְּשִׁמְיוֹ
וְאִישׁ בִּי נִשְׂאוֹ	לְכַבּוֹ בְּחֻכְמָה	יִחַל לְפָרְיוֹ	וְיִרְוֶה בְּמִיֹּ
וְיִתֵּן יְבוּלוֹ	וְצַדֵּק לְבָנָיו	יְהַלֵּךְ וְיִשֵּׁם	לְדַרְךָ פְּעֵמִיו.

וככה נתגדל שם ר' יהודה מוסקאטו בארץ איטליא, עד שגם הרב ר' אבי
 עד י' שר שלום באזילה, שר המלחמה נגד כל שוסי הקבלה, אשר הרעיש בחמת
 כחו נגד "ספר האדום", אשר ילך אחרי אנשי אדום" גם הוא באותו לתת אמון
 להיר ר"מ די ליאן בדברי קדמות, הוהר" מביא גם ראוי" מן המוסקאטו בזכרו
 בפירושו, קול יהודה" שיש ת"י ספר כתבור' יהודה חיוג ואמר עליו יא) : האם

ט) תולדתו ספורנו לעיל בפרק ה' הערה י"ג.

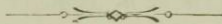
י) הרב ר' אבי עד ז"ל היה מנדולי איטליא בימי מאה הזמישית לאלף הששי,
 תלמידו של הרב מהר"י בריאל ור"מ זכות ובראש ספרו "אמונת חכמים" שחבר להחזיק
 עמודי הקבלה, יאמר על עצמו, כי למד בימי חרפו חכמת השבע וחכמת הככבים שיצא
 לו שם בנלילותיו — ובאו תשובותיו בספר "פחד יצחק" ובשו"ת "דברי דוד מילדולה",
 והרב חננאל ניסור ראה ממנו בכ"י ספר על חכמת התבונה והי' ת"י גם אנרת כ"י, אשר
 העיד בו עד המליץ ר"מ חיים לוצאטי ז"ל, כי תהא בקנקנו ומצאו, חכם מקובל אפתי
 משה אמת ותורתו אמת, הוא היה אומר: כל החכמות למדתי בעשר שנים אך חכמות
 התלמוד נער הייתי וגם זקנתי ולא מצאתי כ"א שמץ מנהו". כן מביא בעל שח"ג בערכו,
 ותולדתו נמצאת כעת ברור היטב בספר "דעת קדושים" הנ"ל.
 יא) אמונת חכמים ווארשא צד 188 בסופו.

נאמר שכל הקדושים הללו ברו הספרים האלה מדעתם כדי לגדל שמם? כן ראונהו משובח ומפואר מכל הבני דורו גם מהמקובלים היותר קצוניים והעיוניים את כל דעה הפשית בישראל כשר שלום זה, לאשר היה חכם המכיר את מקומו ויודע לכוון את שעתו הלא-מכשרת לרעיונים הפישים ומסכנים כאלה, שהפיץ בתבל רעהו ומיודעו ר"ע מן האדומים, ולכן זכה גם להעמיד תלמידים גדולי תורה שהפיצו תורתו ברבים, אשר איזה מהם עשו להם גם שם על פני הארץ כמו: ר' אברהם שער אריה הרופא בעל שלטי נבורים המוזכר לעיל, ושני בדומה לו ר' אליעזר פראבאנצאלי ז"ל (יב) נכד הנאון ר"מ פרווינצאלי ז"ל, והשלישי הוא הר' הנניה אליקים די ריאטו (יג) ב"ר עשאל רפאל מחכמי מנטובה ז"ל ועוד יתר תלמידים ובנים גדולים והגונים שלא זכינו לשמוע מהם כאשר גם לא נדע עד היום מקום קבורתו, כי עוד בשנת ש"י נתנה אס של דוכס במנטובה את קברות היהודים להכמרים למען הרחק את נבולם והוציאו ישני עפר ממשכנם, כאשר יספר הסופר יוסף הכהן בספרו "עמק הבבא" (ד) ולא שמענו כי הטיבו את דרכם אהרי כן, ונהפוך הוא עוד הרעו לעשות, כאשר יספר שם הלאה הסופר הנ"ל, אבל אם גם לא נראה מצבת קבורתו, הלא מצבת קדשו שהקים לו בחייו עומדת נגד עינו והיא ספריו היקרים, אשר למרות זקנת שלש מאות שנה המרחפת עליהם, לא יתעלם עלימו הקרה וקרמת ימי נעורי החכמה והלשון תשכון עליהם בכל הדרתה ויתענג עליהם כל איש צמא לדעת ולתורה, כי לשמו ולזכרו האות כל נפש.

(יב) ראה פרק ו' הערה י"ז.

(יג) הרב הזה היה פימן ומשורר גדול, חבר י"א ספרים ולא נודעו מהם רק שנים: "מנחת חנניא", פיוטים שונים; "מעורר ישנים", מזמורים ובקשות; נמצאו באוצ"ח בנ' כרכים 472—474, ועוד נמצאה שם כמנו תפלה קצרה אדות הר' רפאל מודינא וה"ד אברהם ינ"ל נאליקא משנת שע"ה ומת הרב בשנת שפ"ו (צונץ דו"פ כנה"ג צד 371).

(ד) הוצאת פויסט צד 125.



תקונים והערות.

- צד 3 תחת "ננוד" צ"ל "ננויה", תחת לירי חובה לא "באו" צ"ל י"ח לא "יצאו".
- 4 תחת "הנפלאה" צ"ל "הנפלא" וכן כל האמור שם צ"ל בל' זכר, תחת "להתודע" צ"ל "והתודע".
- 5 תחת "דולונא" צ"ל "דונולו" והוא הנקרא בשמו ר' שבתי בן אברהם, נולד בעיר Avisa בשנת 913 וחבר נ"כ פירוש על ספר יצירה ומספר שם בהקדמתו כי נשבה בין הנכרים בן עשר שנים ולמד כל החכמות והלשונות ומובא ברש"י עירובין דף נ"ו, בשם שבתי דשל"ו. ועיין צונץ על הדרשות 875 וכ"ח חלק ז' מכתב א'. שם, קריאת הר"ת מובא בס' הישר דף 74, ונס בס' הקבלה להראב"ד צד 41 יאמר: ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי. שם, תחת "מוצאו" צ"ל "מוצאם". שם, ביהוד בעל פלוגתיה של ר"ה הרב ר' זרחיה בן יצחק שאלתיאל חן היה פילוסוף ותוכן גדול, עיין או"ג ח"ב צד 238. שם, תחת "הרב" צ"ל והרב.
- 8 תחת "לסעווי" צ"ל "לסיעי", תחת "הודעתי" צ"ל "הודעתו", תחת "לווי" צ"ל "לווי".
- 9 בדבר חקירת השם "מוסקאשו" כתב לי הנאון מ"ה יוסף לעוונישטיין אבד"ק סעראצק, כי נובע ממה שאביו ר' יוסף היה חתן ר' אברהם זכותא בעל ספר היוחסין ולכן מתייחס על שמו מוזכותא, כלומר ממשפחת Sacuta. והנה ההשערה מתקבלת ותוכל להתקיים גם לפי חשבון העתים, אבל שכח את המקור היכן ראה כזאת.
- 10 תחת "הנרדסי" צ"ל "הנרפסי".
- 19 "נופק" צ"ל "נוקה".
- 20 "דולונו" "דונולו", "מקראן" "מקירוואן", "בירטל" "ביטרל".
- 27 "שזורו" "שיורו".
- 29 "קדומות" "קדימות".
- 34 בהערה על השם סוסיפו' טעית, וכונתי על הספור ממלך קארינטה Sisyphus שמו, ולכבוד עונו נענש לכלות כחו לריק.
- 40 בדבר הבאת בעל נפוי' באפ"י עיין דרוש ב' ע"ג ס"ב דרוש י' סי' די"ג בע"ג ס"ד דט"ו ס"ז ושם יכנהו: "המליץ הנעים", דרוש מ"ד בסופו וכן בכמה מקומות, ולפעמים גם יעלים את שמו על פירושו, כמו שעשה את הדרוש של ה"מוסקאשו" על האנדתא חד מאתינוס, עיין בדרוש "נהר שלום" בע"ג אות ח'. ונס עם בעל "בינה לעתים" נהג הדרשן הזה לקחת לפעמים מאתו ולשים באמתתו, כאשר יראה הרוואה בע"ג ס"ב ובכל"ע דס"א עיי"ש. שם, תחת "ש"ב" צ"ל "ש"ב".
- 56 תחת "ש"ל" צ"ל "ש"ל".